

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU

Füzuli Bayat

**DƏYİŞƏN MƏDƏNİYYƏT
PARADİQMASINDA ŞƏHƏR
FOLKLORU: ƏFSANƏLƏR VƏ
DEDİ-QODULAR**

I Cild

BAKI – 2025

**AMEA Folklor İnstitutu Elmi Şurasının qərarı ilə
(21 may 2025-ci il 3 saylı protokol) nəşr olunur**

Dəyişən mədəniyyət paradiqmasında şəhər folkloru: əfsanələr və dedi-qodular. I cild. Bakı, Elm və təhsil, 2025, 304 səh.

Bu monoqrafiya, dəyişən mədəniyyət paradiqması çərçivəsində müasir şəhər folklorunun dinamik təzahürlərini sistemli şəkildə təhlil edir. Tədqiqatda şəhər folklorunun formalaşma mexanizmləri, onun spesifik xarakteristikaları və bu kontekstdə janr nəzəriyyəsinin yenidən konseptualizasiyası araşdırılır. Xüsusi diqqət, müasir mifoloji elementlərin şəhər folkloruna təsiri və onların əfsanələrə, dedi-qodulara və digər janrlara transformasiya proseslərinə yönəldilmişdir.

Əsərdə müasir şəhər əfsanələrinin struktur xüsusiyyətləri (o cümlədən UFO fenomeni kimi emblemətik nümunələr) müfəssəl şəkildə tədqiq edilir. Monoqrafiyanın yeniliklərində biri və başlıcası, bu günə qədər tədqiq edilməyən qeybət, dedi-qodu və şayiələrin şəhər folklorunda yeni mətn formalarına çevrilmə dinamikasının sosial-semiotik və narrativ təhlil metodları vasitəsilə və sosial antropologiya çərçivəsində dərinlən araşdırılmasıdır. Bu tədqiqat, şəhər mühitində formalaşan kollektiv şifahi ənənələrin və mifopoetik inancların təhlili baxımından əhəmiyyətli elmi töhfə təqdim edir və müvafiq sahədə tədqiqat aparənlər üçün istinad nöqtəsi rolunu oynayır.

www.folklor.az

ISBN 978-9952-601-09-1

© Folklor İnstitutu, 2025

İÇİNDƏKİLƏR

Ön söz.....	5
-------------	---

I fəsil. Şəhər folklorunun yaranma səbəbləri və özəllikləri

Giriş	8
1.1. Şəhər folkloru, mahiyyəti, ənənəvi folklorla bənzər və fərqli tərəfləri.....	11
1.2. Urbanizasiya prosesində şəhər folklorunun formalaşmasına təsir edən amillər.....	25
1.3. Şəhər folklorunun tarixi və postfolklor dövründəki dəyişikliklər.....	29
1.4. Şəhər folklorunun yeni paradıqmaları, sosial-mədəni dəyişikliklər.....	33
1.5. Şəhər folklorunun polisentrik strukturu	39
1.6. Şəhər folklorunun özəllikləri.....	46
Nəticə	54

II fəsil. Şəhər folkloru kontekstində janr anlayışı

Giriş.....	58
2.1. Şəhər folklorunun başlıca sahələri	61
2.2. Sənayeləşmə və şəhər folkloru	68
2.3. Şəhər folklorunun janr sistemi	71
2.4. Disiplinlərarası bir disiplin.....	83
Nəticə	85

III fəsil. Müasir mif şəhər folklorunun qaynağı kimi

Giriş.....	88
3.1. Şəhər mifologemləri.....	92
3.2. Mifik diskurs və mifik təhkiyə məsələsi	99
3.3. Postmodern dünyanın mifik reallığı və kino sənayesi	105
Nəticə	111

IV fəsil. Gizli bilgilər: miflərin transformasiyası və şəhər folklor

Giriş.....	114
4.1. Mif mifdirmi, yoxsa gerçəklikdirmi.....	117
4.2. Mifin metaforik anlamı və simvolik dili	123

4.3. Astral təsəvvürlər, gizli bilgilər və şəhərsəlmada simvollar	132
4.4. Bəzi qeyri-adiliklər: hibrid varlıqlar, mələzlər.....	146
Nəticə	151

V fəsil. Müasir şəhər əfsanələri: strukturu və özəllikləri

Giriş.....	155
5.1. Əfsanə janrı kontekstində müasir şəhər əfsanələri	161
5.2. Şəhər əfsanələri və onların klassik əfsanədən fərqi.....	169
5.3. Şəhər əfsanələrinin konteksti və funksiyası	174
5.4. Simulakr və Fake baxımından şəhər əfsanələrinin özəllikləri.....	183
5.5. Şəhər abidələri və obrazları ilə bağlı əfsanələr	197
5.6. Sosial media vasitəsi ilə yayılan şəhər əfsanələri.....	203
Nəticə	208

VI fəsil. Ufo mifləri: mədəni və skeptik yanaşma

Giriş.....	212
6.1. UFO miflərinin şəhər mühitində transformativ variantları. Simulakr və Fakelər	216
6.2. Populyar mədəniyyətdə UFO mifləri	220
6.3. UFO-lar mif kontekstində	225
Nəticə	231

VII fəsil. Şəhər folklorunun yeni bir mətn növü: qeybət, dedi-qodu və şayiə

Giriş.....	235
7.1. Tarixi baxımdan din və mifologiyanın qeybətə və dedi-qodulara münasibəti	239
7.2. Qeybət, dedi-qodu və şayiə folklor kontekstində.....	244
7.3. Müasir cəmiyyətdə qeybət, dedi-qodu və şayiə	250
7.4. Fəlsəfi və psixoloji aspektdən qeybət və dedi-qodu	256
7.5. Qeybət, dedi-qodu və şayiə. Oxşarlıqlar və fərqlər.....	262
Nəticə	272
Urban folklore in a changing cultural Paradigm: legends and rumors.....	276
Qaynaqlar	281

ÖN SÖZ

De ki: “Heç bilənlərlə bilməyənlər bir olurmu?” Ancaq ağıl sahibləri ibrət alar. (Zümər, 39/9)

Folklor, zamanla dəyişən və yenilənən, cəmiyyətin sosial inkişafına uyğun olaraq təkamül edən dinamik bir mədəniyyət sahəsidir. Kənd məkanından şəhər məkanına keçid prosesində folklorun formaları, funksiyaları, sosial rolu və daşdığı semantik məzmunu köklü dəyişikliklərə məruz qalır. Şəhər folkloru, urbanizasiya prosesinin bir nəticəsi olaraq, təkcə ənənəvi folklor elementlərini qorumaqla kifayətlənmir, həm də yeni məzmun və strukturlarla zənginləşərək inkişaf edir. Şəhər, müxtəlif sosial təbəqələrin, qrupların və subqrupların qarşılıqlı əlaqədə olduğu mürəkkəb bir mədəni məkandır.

Şəhər məkanının özünəməxsus kollektiv yaddaşı, simvolik dəyər kəsb edən tarixi abidələri, müqəddəs hesab edilən yerləri və əsrlər boyu formalaşan şifahi ənənələri vardır. Şəhər folkloru, bu çoxşaxəli sosial quruluş daxilində fərqli mədəni qatları birləşdirən özümləndirici və mənimsədici bir funksiya daşıyır. Bununla belə, şəhər mədəniyyətinin və xüsusilə folklorunun təzahür formaları milli, regional və sosial kontekstdən asılı olaraq müxtəliflik göstərir. Məsələn, Avropa şəhərlərinin formalaşmasında sosial strukturların və folklor materiallarına yanaşma üsullarının konstruktiv xarak-

teri diqqət çəkir sə, Azərbaycan və digər Şər q ölkələrinin şəhər mədəniyyətində dini inancların, ənənəvi ailə qurumlarının, məhəllə həyatının və karvan yolları ilə əlaqəli ticarət mərkəzlərinin rolu daha çox ön plana çıxır. Azərbaycan şəhərlərində, xüsusilə Bakı, Şəki, Gəncə kimi tarixi mərkəzlərdə məhəllə mədəniyyəti, xalq yığıncaqları, aşıq ənənələri və dini-mərasim praktikaları şəhər folklorunun formalaşmasında mühüm amillər olmuşdur. Bu cür sosial strukturlar şəhər məkanını təkcə fiziki deyil, həm də simvolik və mənəvi cəhətdən zənginləşdirir.

Bu kitab, şəhər folklorunun dinamik təbiətini, yeni miflərin yaranma mexanizmlərini, əfsanə və şayiələrin sosial mənasını, həmçinin qeybət və dedi-qodu fenomenlərinin mədəniyyətdəki rolunu folklorşünaslıq, sosial antropologiya və mədəniyyət araşdırmaları perspektivindən təhlil edir. Tədqiqatda xüsusi diqqət, şəhər folklorunun qaynaqlanmasında mühüm rol oynayan mifik diskurslara, onların müasir təzahür formalarına və ənənəvi folklor elementlərinin urban mühitdə necə transformasiya olunduğuna yönəldilir.

Şəhər folkloru təkcə şifahi ədəbiyyatın bir qolu deyil, həm də kollektiv şüurun, sosial qrupların davranış modellərinin və mədəni zövqlərin ifadəsidir. O, ictimai rəyin formalaşmasında aktiv iştirak edir və şəhərin sosial quruluşu, informasiya axınının sürətlənməsi və anonim münasibətlərin artması ilə əlaqədar olaraq yeni formalar alır.

Əsər, şəhər folkloru ilə onun daşıyıcıları olan insanların sosial davranışları arasındakı qarşılıqlı əlaqəni araşdırmaqla

yanaşı, bu fenomenin dinamik və davamlı dəyişən xüsusiyyətlərini də nəzərə alır. Bu baxımdan şəhər folklorunun tədqiqində antropologiyanın metodlarından geniş istifadə edilir. Tarixi abidələr, arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkarlanan qədim tikililər, məbədilər və digər mədəni irs nümunələri folkloru tarix və arxeologiya ilə əlaqələndirir. Eyni zamanda, demografik struktur və sosial-mədəni xüsusiyyətlər sosiologiya ilə, memarlıq nümunələri isə şəhərplanması elmi ilə dialoq yaradaraq, şəhər folklorunu çoxdisiplinar bir tədqiqat sahəsinə çevirir.

Bu kitab, folklorşünaslıq, mədəniyyət araşdırmaları və sosial elmlər sahəsində işləyən tədqiqatçılar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əsərin, bu sahədə çalışan və maraq göstərən bütün oxucular üçün faydalı olacağına ümid edirik.

I FƏSİL

ŞƏHƏR FOLKLORUNUN YARANMA SƏBƏBLƏRİ VƏ ÖZƏLLİKLƏRİ

Giriş

Şəhər folkloru, şəhər anlayışı ilə sıx bağlı olub, sosial həyat şərtləri, texnoloji inkişaf və fərqli sosial qrupların bir araya gəlməsi nəticəsində formalaşan mədəni bir irsdir. Şəhər folkloru kənd folklorundan fərqli olaraq, daha dinamik, dəyişkən və müxtəlif mədəni elementlərin sintezindən doğan bir struktur nümayiş etdirir. Şəhər mühiti yalnız coğrafi baxımdan deyil, həm də sosial və mədəni müxtəlifliyi ilə seçilir, fərqli etnik, dini və mədəni kimliklərin bir araya gələrək yeni ünsürlərin yaranmasına şərait yaradır. Bu xüsusiyyətlər nəticəsində şəhərin özünəməxsus folklor mədəniyyəti, davranış qaydaları və sosial münasibətlər sistemi meydana çıxır.

XIX yüzildə sənayeləşmənin sürətlə inkişaf etdiyi Avropa şəhərlərində formalaşmağa başlayan şəhər folkloru, urbanizasiya prosesinin təsiri ilə dünya folklor elmində öyrənilməyə başlanmışdır. Kənd təsərrüfatından sənaye iqtisadiyyatına keçid, insanların şəhərlərə kütləvi köçü ilə nəticələnmiş, müxtəlif bölgələrə xas adət-ənənələr şəhər mühitinə daxil olmuşdur. Bu proses folklorun müxtəlif formalarının şəhər mü-

hitinə inteqrasiyasına, eyni zamanda yeni mədəniyyət formalarının meydana çıxmasına səbəb olmuşdur.

Təbii ki, şəhər folkloru anlayışı folklorun əhatə dairəsini şifahi şəkildə ötürülən materiallarla məhdudlaşdırılmadığını inandırıcı şəkildə nümayiş etdirən A. Dundesin və C. Pagterin son səylərindən sonra yaranmışdır.¹

Şəhər həyatı fərqli sosial təbəqələr və mədəni kimliklərin bir arada yaşadığı mürəkkəb bir struktura malik olduğu üçün burada formalaşan folklor daha dinamik və dəyişkəndir. Yeni peşələrin ortaya çıxması, həyat tərzinin sürətlə dəyişməsi bu folklor ənənələrini daha da zənginləşdirmişdir. Müasir folklorşünaslıq şəhər folklorunu qloballaşan dünyanın bir ifadə forması kimi qəbul edərək yeni tədqiqat metodları inkişaf etdirir. Ənənəvi folklorşünaslığın kənd mədəniyyətinə əsaslanan yanaşması yenilənməli, folklorun təkcə kəndlərdə deyil, şəhərlərdə və internet mühitində də mövcud olduğu qəbul edilməlidir.

Şəhər folkloru, ritual və mifoloji məzmunu uzaqlaşaraq daha çox əyləncə, gündəlik həyat praktikaları və sosial təcrübələr üzərində qurulur. Bu proses, şəhər mühitində fərqli sosial qrupların bir araya gəlməsi, sürətli ünsiyyət və informasiya mübadiləsi kimi amillərlə şərtlənir. Şəhər folkloru ənənəvi folklor elementlərini tamamilə itirməsə də, onların yeni məzmun və formalar qazanmasına şərait yaradır. Burada əsas dəyişikliklərdən biri, folklorun əvvəlki kimi yalnız şifahi

---

¹ Alan Dundes & Carl R. Pagter. *Urban Folklore from the Paperwork Empire*. Austin, Texas: American Folklore Society, 1975.

ənənələr vasitəsilə deyil, həm də yazılı, vizual və rəqəmsal platformalar üzərindən yayılmasıdır.

Folklorun yox olmadığını, əksinə, yeni formalar qazandığını qəbul edən yanaşma, onun dinamik və daim dəyişən bir sahə olduğunu dərk etməyə kömək edir. Bu yanaşma, folklorun yalnız keçmişin bir ifadə və düşüncə forması deyil, indiki dövrdə də aktiv və canlı bir fenomen olduğunu sübut edir. Şəhər folklorunun ənənəvi kənd folklorundan fərqli olaraq daha müstəqil, dəyişkən və sosial qruplara görə müxtəlif formalarda mövcudluğunun vurğulanması başlıca məqamdır. Əgər kənd folkloru əsasən sabit və uzun müddət dəyişməyən janr və ənənələr üzərində qurulurdusa, şəhər folkloru fərqli sosial təbəqələr və mədəni qrupların təsiri ilə daim yenilənir, müxtəlif üslubları və ifadə formalarını özündə birləşdirir.

Klassik folklorun sabit janrlarından fərqli olaraq, şəhər folkloru daha çox sosial qrupların ehtiyaclarına və dəyərlərinə uyğun şəkildə formalaşır, müxtəlif məzmun və üslub qarışıqları şəklində meydana çıxır. Bununla yanaşı, şəhər folkloru müasir texnologiyalar və informasiya vasitələri ilə daha sıx əlaqədədir. İnternet, sosial media və KİV bu folklorun yayılmasını sürətləndirir və onun daha geniş auditoriyaya çatmasını təmin edir. Müasir dövrdə memlər, şəhər əfsanələri, şifahi şəkildə yayılan lətifələr, qrafitilər (küçələrə yazılmış və ya çizilmiş rəsm, şüar bir sözlə küçə sənəti)¹, musiqi və hətta viral videolar və b. folklorun yeni formalarına çevrilir.

Şəhər folkloru yalnız şifahi deyil, həm də yazılı və vizual şəkildə yayılır, müasir ünsiyyət vasitələrinin (internet,

---

¹ Е. В. Бажкова. “Городские Граффити”, Современный Городской Фольклор. Составители: А.Ф. Белоусов, И.С. Веселова, С.Ю. Неклюдов. Москва: РГГУ, 2003, s. 430-449.

media, sosial şəbəkələr) təsiri ilə inkişaf edir.¹ Əslində klassik folklor ənənələrinin müasir dövrə uyğun yeni formalar qazandığı şəhər folklorunun başlıca özəlliyidir. Bütün bunlardan folklorun sabit və dəyişməz bir fenomen olmadığı, əksinə cəmiyyətin sosial, mədəni və texnoloji inkişafına uyğunlaşan bir sistem olduğu açıq şəkildə görünür. Bu baxımdan şəhər folkloru keçmişlə gələcək arasında bir körpü rolunu oynayır, ənənəvi dəyərləri yeni texnologiyalar və müasir sosial şərtlər daxilində yenidən formalaşdıraraq qoruyub saxlayır.

1.1. Şəhər folkloru, mahiyyəti, ənənəvi folklorla bənzər və fərqli tərəfləri

Şəhər folklorunun mahiyyəti və onun kənd folklorundan fərqli xüsusiyyətləri uzun müddət tədqiqatçılar arasında mübahisəli mövzu olmuşdur. Xüsusilə sənayeləşmənin yaratdığı sosial hərəkətlilik və kənddən şəhərə kütləvi axınlar nəticəsində yeni bir mədəni mühit yarandı və bu da öz növbəsində yeni bir şifahi ədəbiyyat və mədəniyyətin formalaşması ilə nəticələndi. Müasir folklorşünaslıq bu hadisəni “şəhər folkloru” adlandırır. Ancaq ənənəvi folklor konsepsiyalarına bağlı qalan tədqiqatçılar uzun müddət bu anlayışı qəbul etməkdə çətinlik çəkmişlər. Folklorun yalnız kənd mühitində, yazıboxumağı bilməyən və ənənələri qoruyan yaşlı nəsil tərəfindən yaşadığına dair fikirlər şəhər folklorunun müstəqil bir sahə kimi tanınmasını gecikdirmişdir. Hətta bəzi tədqiqatçılar folklorun yalnız kənd mədəniyyətinə aid olduğunu, şəhər şə-

---

¹ Unit 2 Urban Folklore. Indira Gandhi National Open University, New Delhi, 2021, <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/84001/1/Unit-2.pdf> (E. T. 26.02.2025)

raitində folklorun klassik janrlarının yaşaya bilməyəcəyini iddia edərək bu yeni yanaşmaya qarşı çıxmışlar. Buna baxmayaraq, müasir folklorşünaslıq şəhər folklorunun yalnız mövcudluğunu deyil, onun özünəməxsus xüsusiyyətlərini və inkişaf dinamikasını da araşdırmağa başlamışdır.

Şəhər folkloruna öz qanunlarına uyğun olaraq dinamik inkişaf edən müstəqil bir mədəniyyət hadisəsi kimi baxışın tərəfdarları həm Avropada, həm də Rusiyada vardır. Onlar şəhər və kənd folkloru arasındakı keyfiyyət fərqi ilk növbədə urbanizasiya səviyyəsinin artması ilə bağlı şəhər sakinlərinin kütləvi şüurunun dəyişməsində görürlər və nəticə etibarilə, şəhər əhalisinin əsas hissəsinin yeni mədəni tələblərinin ortaya çıxmasına bağlayırlar.¹

Ancaq folklor harada və hansı şəraitdə formalaşmasına baxmayaraq əsas mahiyyətini itirməmişdir. Onun həm kateqoriyal, həm funksional, həm də kütlələrə mesajı baxımından dəyişmədiyi, dəyişənin də ötürülmə formasına və məzmununa görə olduğu gerçəyi bir daha folklorun xalqla var olub xalqla yaşadığını göstərməkdədir. Bu isə şəhər folkloru ilə

---

¹ Bkz. Martin Laba. Urban Folklore: A Behavioral Approach, Western Folklore Vol. 38, No. 3, 1979, s. 158-169; Александр Федорович Белоусов. Городской фольклор : Лекция для студентов-заочников. Таллинн: Пед. Ин-т им. Э. Вильде, 1987; Современный Городской Фольклор. Минск: БГУ, 2014; Богатырев П.Г. “Фольклор как особая форма творчества”, Вопросы народного творчества. Москва: Искусство, 1971, s. 369-383; Лотман М. Ю. “Блок и народная культура города”, Лотман М.Ю. Избранные статьи. Т. 3. Таллинн: Александра, 1993, s. 185-200; Неклюдов С.Ю. “После фольклора”, Живая старина. 1995. № 1, s.2-4; Современный Городской Фольклор. Составители: А.Ф. Белоусов, И.С. Веселова, С.Ю. Неклюдов. Москва: РГГУ, 2003; Е. Р. Секачева. “Городской Фольклор Как Феномен Массовой Городской Культуры Начала XX в.”, s. 1-6, file://D:\Работа_НЕБ\nivestnik\Проба\5.html

kənd folkloru, ənənəvi ifa formaları ilə yeniləri arasında fərqi olmadığını iddia etmir.

Şəhər folkloru ilə kənd folkloru arasındakı əsas fərqlər onların formalaşdığı sosial, iqtisadi və mədəni mühitdən, bir sözlə sosial antropoloji şərtlərdən qaynaqlanır. Şəhər folkloru, ənənəvi kənd folklorundan fərqli olaraq, daha dinamik, interaktiv və müxtəlif sosial-mədəni təsirlərə açıq bir sistemdir. Onun əsas xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi kateqorizə etmək mümkündür:

1. Hərəkətlilik və dəyişkənlik. Şəhər folkloru ənənəvi folklorlardan fərqli olaraq, dəyişməyə daha həssasdır. Bunun əsas səbəbi şəhər mühitinin sürətli sosial-iqtisadi və mədəni dəyişikliklərə məruz qalmasıdır. Kənd mədəniyyətində folklor uzun müddət sabit strukturlar əsasında qorunduğu halda, şəhər folkloru daim yenilənir və yeni cərəyanlara uyğunlaşır. Əhalinin hərəkətliliyi, müxtəlif mədəni təsirlərin qovuşması və global informasiya axını şəhər folklorunun dəyişkən və dinamik strukturunu formalaşdırır.

2. Kollektiv və fərdi Yaradıcılıq. Şəhər folkloru kollektiv və fərdi yaradıcılıq elementlərini birləşdirən hibrid bir sistemdir. Əgər ənənəvi folklor əsasən kollektiv icra olunan, sabit strukturlaşmış mətdirsə, şəhər folkloru fərdi yaradıcılıqla kollektiv istifadənin sintezindən yaranır. Bu proses xüsusilə lətifələr, şayiələr, şəhər əfsanələri, küçə mahnıları və memlər kimi janrlarda özünü göstərir. Belə ki, fərdi olaraq yaradılan bir folklor nümunəsi qısa müddət ərzində şəhər mə-

kanında geniş yayılır və kollektiv şəkildə qəbul edilərək müxtəlif modifikasiyalara uğrayır.

3. Janrların çevikliyi və innovativ formalaşma. Şəhər folkloru ənənəvi janrlarla yanaşı, yeni və çevik folklor janrlarını da özündə birləşdirir. Məsələn, şəhər mifləri, küçə performansları, müasir xalq mahnıları, İnternet memləri və fleşmoblar şəhər folklorunun innovativ janrlarıdır. Bu janrlar ənənəvi folklor nümunələri kimi müəyyən bir bölgəyə və ya icmaya aid olmaqdan daha çox, texnologiya və kütləvi informasiya vasitələri sayəsində geniş yayılır və fərqli sosial qruplar tərəfindən mənimsənilir.

4. Media platformalarından istifadə. Kənd folkloru əsasən şifahi və yazılı mənbələr vasitəsilə yayılarkən, şəhər folkloru müasir media vasitələrindən aktiv şəkildə istifadə edir. Sosial şəbəkələr, televiziya, internet platformaları və mobil tətbiqlər şəhər folklorunun formalaşması və yayılması üçün mühüm alətlərə çevrilmişdir. Xüsusilə viral videolar¹, memlər², internet lətifələri³ və interaktiv folklor¹ nümunələri şəhər

---

¹ İnternetdə qısa zaman ərzində geniş auditoriya tərəfindən paylaşılan, baxış sayı qeyri-adi dərəcədə artan videolara deyilir. Əsas özəllikləri emosional təsir (gülməli, şok edici, ilhamverici və ya qəzəbli məzmun), asan paylaşılma (sosial media alqoritmləri ilə dəstəklənir), tez köhnəlsə də populyar mədəniyyətdə iz qoya bilən videolara viral video deyilir.

² Memər ironik, məzəli və ya sosial şərh xarakteri daşıyan, şəkil/video/mətn formatında yayılan populyar mədəni elementlərdir. Özəllikləri adaptasiya qabiliyyəti (bir şablonun minlərcə versiyası yaranır), kollektiv yaradıcılıq (istifadəçilər tərəfindən dəyişdirilərək inkişaf etdirilir), mədəni və ya siyasi kontekstə istinad edir.

³ İnternet lətifələri rəqəmsal mühitdə yaranan və paylaşılan qısa, gülməli hekayələr, dialoqlar və ya şəkillərdir. Əslində bunlar şifahi folklorun elektron analoqu (ənənəvi lətifələrin modernləşmiş forması), tez-tez aktual ha-

folklorunun əsas yayılma formalarına çevrilmişdir. Təbii ki, bunların arasında bəzi fərqlər də vardır.²

Şəhər folklorunun ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri yaradıcı anonimlik və geniş iştirakçılıqdır. Ənənəvi folklorlarda müəlliflik anlayışı mövcud olmasa da, kənd icmaları daxilində folklor nümunələri müəyyən bir kollektiv çərçivəsində ötürülürdü. Şəhər folklorunda isə folklor nümunələrinin yaranması və yayılması çox vaxt anonim şəkildə baş verir. İnternet və sosial media vasitəsilə yayılan folklor nümunələrinin kim tərəfindən yaradıldığını müəyyənləşdirmək çətin

---

disələrə, stereotiplərə və ya internet trendlərinə istinad etməklə Reddit, Twitter, Instagram lətifələri də adlanır.

¹ İnteraktiv Folklor istifadəçilərin aktiv iştirakı ilə yaranan, çox vaxt kollektiv şəkildə inkişaf edən rəqəmsal məzmun növüdür. Özəllikləri: iştirakçılar yeni məzmun əlavə edir və ya mövcud olanı dəyişdirir, oyunlaşdırma elementləri (məsələn, "Alternativ Tarix" layihələri).

² Ümumi fərqlər: Viral videolar və memlər əsasən passiv istehlak üçündür, interaktiv folklor isə aktiv yaradıcılıq tələb edir. İnternet lətifələri klassik folklorun davamıdır, memlər isə vizual və postmodern mədəniyyətin məhsuludur. Bütün bu formatlar sosial media alqoritmləri vasitəsilə sürətlə çoxalır və müasir şəhər folklorunun bir hissəsinə çevrilir. Sosial media alqoritmləri, platformaların istifadəçilərə məzmunu necə göstərdiyini və prioritetləşdirdiyini idarə edən riyazi qaydalar və proqram kodlarıdır. Onların əsas məqsədi istifadəçiləri platformada daha çox saxlamaq və interaksionu (bəyənmə, paylaşma, şərh) artırmaqdır. Platformalar üzrə fərqlər aşağıdakı kimidir: TikTok: "For You Page" (FYP) alqoritmı istifadəçinin hər saniyə davranışını analiz edərək ultra-fərdiləşdirilmiş məzmun təqdim edir. Instagram: Reels və Story-lər üçün vizual məzmun, interaktiv stickerlar (sual, sorğu) üstünlük qazanır. Twitter (X): Trend mövzular və "əlavə edilmiş media" (şəkil/video) olan tweeterlər daha çox görünür. YouTube: "Watch Time" (izləmə müddəti) və "Click-Through Rate" (CTR – klik nisbəti) əsas göstəricilərdir. Sosial media alqoritmləri viral məzmunun yayılmasında, memlərin populyarlaşmasında və interaktiv folklorun inkişafında həlledici rol oynayır. Onları anlamaq, effektiv kontent yaratmaq və rəqəmsal mədəniyyəti dərk etmək üçün vacibdir.

olur. Bu anonimlik isə folklorun kütləvi şəkildə qəbulu və istifadəsini daha da asanlaşdırır.

Şəhər folkloru ilə kənd folklorunun önəmli özəlliklərindən biri də onların yaşam tərzləri və inanç sistemləri ilə bağlı olmasıdır. Kənd həyatı təbiətlə sıx bağlı olduğuna görə burada mifoloji inanclar və folklor elementləri əsasən təbiət hadisələri və təbii ünsürlər üzərində qurulmuşdur. Digər tərəfdən kənd sakinləri üçün təbiət yalnız yaşayış mühiti deyil, həm də müqəddəs qüvvələrin məskənidir. Məsələn, su, od, torpaq və ağac kimi təbii ünsürlər müqəddəs sayılır və onların müxtəlif iyələrin – bağ iyəsi, su iyəsi, ev iyəsi, mal-qara iyəsi, ovçuluq iyəsi, ağac və od iyələri – kontrolu altında olduğuna inanılır.

Bununla yanaşı, kənd folklorunda albastı, qarabasma, kabus, vurğun, şeşə, qaraçuxa kimi xeyirxah və şər ruhlara olan inanclar geniş yayılmışdır və insanların gündəlik həyatına təsir göstərən inanclar sistemini formalaşdırmışdır.

Şəhər mühiti isə fərqli bir sosial struktura malik olduğu üçün burada mifoloji inanclar və folklor ənənələri fərqli şəkildə təzahür edir. Şəhər insanı üçün müqəddəslik anlayışı daha çox simvolik xarakter daşıyır və fərdi inanclar çərçivəsində formalaşır. Kənd mühitində doğum, evlənmə, ölüm və digər keçid mərasimləri daha çox kollektiv iştirak və icma dəstəyi ilə həyata keçirilir, halbuki şəhər mühitində bu mərasimlər fərdiləşmiş və ailə daxilində qutlamalarla məhdudlaşmışdır.

Şəhərdə yaşayan insanlar üçün inanc sistemləri daha çox dini inanclar, şəxsi mənəviyyat və simvolik miflər üzərində qurulur. Bununla belə, şəhərə köç edən insanlar öz inanclarını, adət-ənənələrini və folklor elementlərini də özləri

ilə gətirirlər. Şəhərləşmə prosesi nəticəsində fərqli mədəni elementlər bir araya gəldiyi üçün burada yeni folklor formaları meydana çıxır. Köç edənlər kənd mühitində yaşadıkları mifləri, inanları və ritualları şəhər həyatına uyğunlaşdırır və yeni sosial şərtlər çərçivəsində onları yenidən formalaşdırırlar. Məsələn, şəhərdə yaşayan bir insan artıq ovçuluqla məşğul olmasa da, qədim ovçuluq inancları gündəlik danışıqda, davranışlarda və simvolik ifadələrdə yaşamağa davam edir. Bu proses nəticəsində şəhərlərdə özünəməxsus şifahi ədəbiyyat və folklor məhsulları yaranır.

Şəhər folkloruna müasir əfsanələr, şəhər əfsanələri, sosial şəbəkələrdə yayılmış memlər, şəhər lətifələri və digər müasir şifahi ənənələr daxildir. Məsələn, müəyyən bir məhəllədə tez-tez eşidilən “qorxulu evlər” və ya “sirlili itkin düşmələr” haqqında hekayələr şəhər mifologiyasının bir hissəsinə çevrilə bilər. Həmçinin, şəhər folkloru texnologiyanın inkişafı ilə əlaqəli olaraq daha çox yazılı və vizual formada yayılır. Əgər kənd folkloru əsasən şifahi ötürülürsə, şəhər folkloru internet, sosial media və kütləvi informasiya vasitələri ilə yazılı şəkildə auditoriyaya çatdırılır.

Bütün bu faktorlar göstərir ki, şəhər folkloru təkcə kənd folklorunun dəyişmiş bir forması və ya sadəcə yenilənmiş versiyonu deyil, həm də yeni sosial-mədəni şərtlərə uyğunlaşmış və fərqli xüsusiyyətlər qazanmış müstəqil bir sahəsidir. Postfolklor çağının başladığı bir dövrdə şəhər folkloru daim yenilənən, sosial-antropoloji dəyişikliklərə uyğunlaşan və texnologiyanın təsiri ilə inkişaf edən dinamik bir fenomen olaraq folklorşünaslıq tədqiqatlarında xüsusi yer tutur.

Ənənəvi folklor daha çox Şamanlıqla və ritual praktikaları ilə bağlı olmuşdur. Xüsusilə Avstraliya, Okeaniya, Afrika

və Amerikanın aborigen mədəniyyətlərində yazılmamış folklor formaları hələ də etnoqrafik tədqiqat obyektləri olaraq qalmaqdadır. Bu folklor “arxaik” və ya “sinkretik” adlandırılmaqla bərabər adətən tayfa təşkilatları çərçivəsində, mifoloji və dini inanclara əsaslanaraq mövcud olmuşdur. Bu ənənə “şaman öncəsi mədəniyyət” kimi də xarakterizə olunmaqdadır. Şamanlığın əsaslandığı qədim mifoloji məlumatlar və dini-praktik sistemlər¹ folklorun janr strukturunu formalaşdırmışdır. Bunun əksinə olaraq, şəhər folkloru tamamilə fərqli bir istiqamətdə inkişaf edir:

Ən başlıcası ritual və mifoloji bağlılıqdan azadlıq. Şəhər folklorunda janrlar artıq rituala bağlı deyildir, janrlar müstəqil şəkildə formalaşır və transformasiya olunur.

İkincisi, ifaçılıq və ənənəvi strukturların itirilməsi. Klassik folklorlarda ifaçılıq ənənələri önəmli olduğu halda, şəhər folklorunda bu elementlər tədricən arxa plana keçir.

Üçüncüsü, mifik və dini kontekstdən çox, sosial və əyləncəyə yönəlmə. Şəhər folkloru əyləncə məqsədi daşıyan hekayələr, şəhər mifləri və internet memlərindən ibarətdir.

Dördüncüsü, rituala bağlı olmamaq. Şəhər folklorunun ən başlıca özəlliklərindən biri arxaik folklor ənənəsindən fərqli olaraq ritual və mifoloji şərtlərə bağlı olmamasıdır. Arxaik, qismən də klassik folklorlarda janrın təyinedici gücü rituala bağlıdırsa, şəhər folklorunda janrlar nisbi sərbəstlik qazanaraq ritualdan və hətta mifoloji köklərindən azad olurlar. Şəhər folklorunda ritual və mifoloji kontekst yerini əyləncəyə, vaxt keçirməyə buraxmış olur.

---

¹ Сергей Юрьевич Неклюдов. “Фольклор Современного Города”, 2003, s. 5.

Ənənəvi folklor janrlarının tədricən sıradan çıxması folklorun tamamilə yox olması anlamına gəlmir. S. Neklyudov da bu məsələyə toxunaraq qeyd edir ki, janrların yox olması onların funksionallığının azalması və yeni mədəni ünsiyyət formalarının təzyiqlə bağlıdır. S. Neklyudovun fikrincə, bütün folklor janrları funksionaldır, yəni onlar müəyyən həyat tərzini, dini inancları, etik normaları və sosial dəyərlərlə bağlıdır. Folklorun mədəni konteksti dəyişdikcə, janrlar da yox olur və ya transformasiya olunur.¹ Məsələn, folklorun müəyyən janrları bir zamanlar cəmiyyətin sosial və mədəni ehtiyaclarına xidmət edirdi. Ancaq texnologiyanın inkişafı, mədəni həyat tərzinin dəyişməsi və sosial strukturun transformasiyası nəticəsində bəzi janrlar öz funksionallığını itirir. Bunlar əsasən aşağıdakılardır:

1. Dastan janrının əvvəlki gücünü itirməsi nəticəsində dastanlardakı tarixi bilgiləri ötürmək, nəsillər arasında bağ qurmaq, əxlaqi dəyərləri qorumaq və qəhrəmanlıq ruhunu aşılamaq kimi önəmli kateqoriyalar yox olub gedir. Müasir dövrdə bu funksiyalar kitablar, filmlər, televiziya serialları və rəqəmsal media vasitəsilə əvəz olunur.

2. Ritual və dini-folklor elementlərinin zəifləməsi ilə sovet ideologiyasının folklor tədqiqatında Məhərrəmlik ənənələri, Şəbih tamaşaları, ziyarət yerləri ilə bağlı memoratlar

---

¹ Сергей Юрьевич Неклюдов. “Фольклористика: Взгляд Извне и Взгляд Изнутри”, Фольклористика в Контексте Наук о Традиционной Духовной Культуре. Вопросы Теории и Методологии. Сборник Материалов Тематического Блока XIV Международного Съезда Славистов. Македония, Охрид, Сост. А.С. Каргин, А.В. Костина. Москва: ГРЦРФ, 2008, s. 60-61.

və dini-mifoloji mətnlər folklor toplayıcıları tərəfindən uzun müddət diqqətdən kənar qalmışdır. Bu mərasimlər əvvəlki funksional təsitini itirsə də yenidən canlanma ilə fərqli bir şəkildə ortaya çıxır.

Bu yanaşma folklorun yalnız arxivlərdə qalmış keçmiş bir miras olmadığını, əksinə davamlı dəyişən və yeni formalar alan canlı bir fenomen olduğunu göstərir. Folklor janrlarının dəyişməsi və ya yox olması müxtəlif sosial-mədəni amillərlə əlaqəlidir. Texnoloji inkişaf kaset maqnitofonlarının yayılması, televiziya və internetin dominant media formalarına çevrilməsi nəticəsində ənənəvi şifahi mədəniyyət passiv istehlak modelinə keçmişdir. Digər tərəfdən miqrasiya və sosial strukturların dəyişməsi müşahidə edilir ki, bu da kəndlərin boşalması, şəhərlərə köçlərin artması və demoqrafik dəyişikliklərlə folklorun klassik forma və məzmunun yenidən düzənlənməsidir.

İdeoloji təsirlər nəticəsində sovet dövründə bəzi folklor sahələrinin tədqiqinin məhdudlaşdırılması ilə Azərbaycan üçün spesifik olan köç folkloru, dini folklor və regional xüsusiyyətlər diqqətdən kənar qalmışdır.

Bu səbəblər folklorun yox olması deyil, onun yeni formalarının ortaya çıxması və fərqli mədəni kontekstlərə uyğunlaşması anlamına gəlir. Belə ki, folklorun klassik formaları dəyişsə də, şəhər folkloru özünəməxsus yeni janrları ilə folklor elminin müasir tədqiqat sahələrindən birinə çevrilmişdir. Daha konkret bir ifadəylə şəhər folkloru adi və qeyri-adi mövzuları əhatə edən geniş bir mədəni fenomenə çevrilmişdir.

Digər tərəfdən Sovet ideologiyası folklorun toplanması və araşdırılması prosesinə müəyyən qadağalar və məhdudiyətlər gətirmişdir. Xüsusilə dini-folklor elementləri, ziyarət yerləri ilə bağlı memoratlar və dini inanclarla bağlı mətnlər uzun müddət folklorşünasların diqqətindən kənar qalmışdır. Dini folklor və mifoloji mətnlər – Məsələn, Məhərrəmlik ənənələri, Şəbih tamaşaları¹, seyidlərin kəramətləri ilə bağlı mənkiyələr və ziyarət yerlərinə aid memoratlar folklorşünaslıqda yetərincə araşdırılmamışdır. Bunun başlıca səbəbi klassik sovet folklor tərifinin və elmi yanaşmasının güclü olmasıdır. Sovet folklor elmi dini inancların və mifoloji təsəvvürlərin elmi əsaslarla tədqiqinə deyil, daha çox ateist və ideoloji çərçivədən yanaşan bir sistemə əsaslanırdı.

Şəhər folkloru verbal (şifahi) və vizual (görsəl) elementlərin qarşılıqlı təsiri ilə formalaşan kommunikativ bir fenomenidir. Bu xüsusiyyətlərinə görə ənənəvi kənd folkloru ilə KİV və internet vasitəsilə yayılan virtual folklor arasında bir körpü rolunu oynayır.

Şəhər folklorunun əsas fərqləndirici özəlliklərindən biri mətn və janr baxımından dəyişkən və yenilənən bir struktura sahib olmasıdır. Klassik folklor poetikasından fərqli olaraq, şəhər folklorunun mətnləri daha kobud, üslub cəhətdən tam formalaşmamış və bəzən yarımçıq görünə bilər. Bu da ədəbiyyatşünaslıq baxımından yanaşma ilə folkloru tədqiq edən bəzi alimlərin folkloru estetik ədəbi mətn kimi qəbul etməsinə səbəb olmuşdur.

---

¹ Bax. Füzuli Bayat. Kərbəla folkloru. Məhərrəmlik rituallarından Şəbih meydan tamaşalarına. Bakı: Elm və təhsil, 2014.

Bütün deyilənləri bir yerə gətirməklə şəhər folklorunun həm fərqlənədirici cəhətlərini, həm əsas özəlliklərini kollektiv yaradıcılıq məhsulu olan “Müasir Şəhər Folkloru” (Minsk 2014) adı kitabdan yararlanaraq aşağıda xülasə şəklinə vermək mümkündür:

Birinci fərq ideoloji müstəqillik. Kənd folkloru daha çox ənənəvi şifahi mədəniyyətə və inanclara əsaslanır. Şəhər folkloru isə ideoloji olaraq müstəqildir və şəhər sakinlərinin estetik və sosial tələbatları əsasən KİV, kino, televiziya, internet və digər vizual-mediatic vasitələrlə ödənilir. Bu baxımdan şəhər folkloru kənd folklorundan fərqli olaraq şifahi ənənə ilə daha az bağlıdır.

İkinci fərq sosial və peşə qruplarına bölünmə. Kənd folkloru adətən bir icmanın ümumi yaratdığı və paylaştığı folklor ənənələrindən ibarətdir. Şəhər folkloru isə sosial, yaş, peşə və digər təbəqələrə uyğun olaraq müxtəlif alt qruplara bölünür. Məsələn, tələbə folkloru, əsgər folkloru, həbsxana folkloru və ya müəyyən peşə sahələrinə aid zarafatlar və lətifələr. Bu qruplar arasında folklorun icrası fərqli üsullarla həyata keçirilir.

Üçüncü fərq sintetik xarakter. Kənd folkloru müəyyən sabit janrlar əsasında mövcuddur (nağıl, əfsanə, dastan və s.). Şəhər folkloru isə sintetik bir fenomendir, yəni “saf” folklor janrları şəklinə deyil, müxtəlif janr və üslubların qarışığı şəklinə meydana çıxır. Burada şifahi ədəbiyyat, yazılı mənbələr, kütləvi mədəniyyət elementləri və populyar media bir-biri ilə qarışır.

Dördüncü fərq nitq istifadəsində frazeoloji klişələrin rolu. Kənd folklorunda daha çox atalar sözləri, tapmacalar və klassik şifahi nitq formaları üstünlük təşkil edir. Şəhər folklo-

runda isə paremiyalar (atasözləri, deyimlər), frazeoloji klişelər və qısa ifadələr əsas yer tutur. Bu ifadələr çox zaman klassik ədəbiyyatın təsiri ilə formalaşır və kütləvi mediadan alınan mətnlərlə zənginləşir. Bəzi spesifik qruplara aid nitq formaları isə yalnız yazılı şəkildə olur və mahnı kitabları, albomlar və sosial media paylaşımalarında öz əksini tapır.

Bəşinci fərq dil və etnik müxtəliflik. Kənd folkloru adətən dil və dialekt baxımından daha homogen (vahid) olur. Şəhər folkloru isə çoxdilli və multikultural xarakter daşıyır.¹ Azərbaycanda şəhərlərdə yaşayan əhalinin əksəriyyəti Azərbaycan türkcəsindən istifadə etsə də, bəzi rusdilli ailələr və digər etnik qruplar öz dillərində də folklor yarada bilirlər.

Şəhər folklorunun bir özəlliyi də şifahi formaların ümumiyyətlə çox böyük yer tutmasıdır. Hətta danışiq mətnləri şifahi olmayanlara görə - bunlar divar yazıları, şəkillər, reklam lövhələri, qaraj qapılarında və ya zibil tökülən yerlərdə uyarıcı yazılar və s. - üstünlük təşkil edir. Bu anlamda şəhər folkloru üç əsas formada yayılır:

1. Şifahi (danışıq dili ilə yayılır: zarafatlar, şəhər əfsanələri, lətifələr və s.)

2. Yazılı (divar yazıları, reklam lövhələri, zibil qutularındakı uyarıcı yazılar, qrafitilər və s.)

3. Vizual (şəkillər, karikaturalar, memlar, şəhər mühitində yerləşən simvolik elementlər)

Bu üç yayılma forması şəhər folklorunu klassik folklor-dan fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir. Aşağıdakı sxemdə fərqlər göstərilmişdir:

---

¹ Современный Городской Фольклор: Жанровый Состав, Сущностные Характеристики. Минск: БГУ, 2014, с. 7-8.

XÜSUSİY-YƏTLƏR	ƏNƏNƏVİ FOLKLOR	ŞƏHƏR FOLKLORU
Sosial və mədəni şərait	Kənd icmaları və etnik qruplar arasında, ənənəvi həyat tərzini ilə bağlıdır. Ənənəvi folklor nəsildən-nəsilə ötürülür.	Şəhər mühitində, qloballaşma və media təsiri altında formalaşır.
Mövzular və kontekst	Miflər, adət-ənənələr, dini inanclar, kənd həyatı, təbiət və ailə dəyərləri.	Şəhər həyatı, gündəlik sosial problemlər, kütləvi mədəniyyət, texnologiya və media, social münasibətlər.
Yayıma mexanizmləri	Şifahi yolla (məclislər, şənliklər, mərasimlər, digər birbaşa ünsiyyət formaları).	İnternet, sosial media, sosial şəbəkələr, televiziya, radio və şəhər vizual elementləri.
Struktur	Sabit janrlar (nağıllar, dastanlar, əfsanələr, miflər, bayatılar və s.)	Dəyişkən və dinamik formalar (şəhər əfsanələri, zarafatlar, memlar, replər, qrafitilər və s.).

Şəhər folkloru ənənəvi folklorlardan fərqli olaraq müasir ünsiyyət və media vasitələrindən yararlanaraq yeni janrlar yaratmış, yeni paradigmlər ortaya qoymuş, sosial münasibətlərdə fərqli bir mühit formalaşdırmışdır.

1.2. Urbanizasiya prosesində şəhər folklorunun formalaşmasına təsir edən amillər

İnsanların kənd yerlərindən şəhərlərə köç etməsi prosesi, əsasən, sənayeləşmə ilə bağlı olub, qlobal miqyasda urbanizasiya dalğasının bir hissəsi kimi meydana çıxmışdır. Ancaq Azərbaycanın özünəməxsus tarixi, iqtisadi və siyasi şəraitinə görə bu proses bəzi spesifik xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Azərbaycanda XIX yüzilin sonu və XX əsrin əvvəllərində başlanan şəhərləşmə prosesi və şəhərə yerləşmə, Sovet dövründə daha da sürətlənmiş və xüsusilə 1970-ci illərin ortalarından etibarən fasiləsiz bir axın halına gəlmişdir. Kənd təsərrüfatına əsaslanan iqtisadiyyatın tədricən sənaye və xidmət sektoruna keçməsi, yeni fabrik və zavodların açılması, şəhərlərdə iş imkanlarının artması kənd əhalisinin böyük qisminin şəhərlərə üz tutmasına səbəb olmuşdur. Şəhərlər iş tapmaq, sosial rifah səviyyəsini yüksəltmək və daha yaxşı həyat şəraiti əldə etmək istəyən insanlar üçün cazibə mərkəzinə çevrilmişdir.

Bu proses təkcə sosial və iqtisadi deyil, həm də mədəni dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Kəndlərdən şəhərlərə köçən əhali, özləri ilə birlikdə folklor ənənələrini, inanclarını və ritual sistemlərini də gətirmiş, ancaq şəhər mühitinin tələblərinə uyğun olaraq onları tədricən dəyişdirmişdir. Bu dəyişikliklər, xüsusilə sosial kommunikasiyanın formalarının dəyişməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Kənd mühitində üzvbəüz icra olunan folklor janrları, şəhər həyatının ritminə uyğun olaraq yeni formalar almış, bəziləri isə zamanla sıradan çıxmışdır.

Azərbaycanın şəhərləşmə prosesi və məcburi köçlər folklorun sosial və mədəni dinamikasını dəyişdirmişdir. XX yüzildən başlayaraq sürətlənən urbanizasiya prosesi nəticəsində folklorun icra mühiti kəndlərdən şəhərlərə keçmiş, sosial-iqtisadi və tarixi-siyasi amillər yeni folklor nümunələrinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Radio, televiziya və internetin yayılması, şəhər mədəniyyətinin formalaşması və məcburi köçlərin yaratdığı sosial dəyişikliklər nəticəsində ənənəvi folklor janrları ya yeni formalar almış, ya da zamanla dəyişərək müasir sosial şərtlərə uyğunlaşmışdır. Bütün bu amillər folklorun yalnız kənd mühitinə aid olduğu fikrini təkzib edir və onu dinamik, dəyişkən və şəhər həyatına inteqrasiya olunan bir fenomen kimi təqdim edir.

Urbanizasiya ilə bağlı sosial dəyişikliklər, folklorun icra və yayılma formasını da dəyişdirmişdir. XIX və XX yüzillərdə Bakı və Gəncə kimi sənaye və ticarət şəhərlərində özünəməxsus folklor formalaşdığı kimi, XXI yüzildə sürətli urbanizasiya nəticəsində yeni folklor nümunələri yaranmışdır. Kütləvi informasiya vasitələri və internetin inkişafı folklorun yalnız kənd mühitinə məxsus olduğu fikrini təkzib edərək, onun dəyişkən, dinamik və şəhər həyatına inteqrasiya olunan bir fenomen olduğunu göstərmişdir.

XX yüzilin ortalarından etibarən şəhərləşmənin sürətlənməsi ilə yanaşı, kütləvi kommunikasiya vasitələrinin inkişafı da folklorun icra mühitinə təsir göstərmişdir. Əvvəllər yalnız şifahi yolla yayılan xalq ədəbiyyatı nümunələri, xalq oyunları və tamaşalar tədricən öz cəlbediciliyini itirmişdir.

Rəqəmsal folklorun ortaya çıxması folklorun əvvəlki funksiyasını zəiflətməmiş, onu fərqli icra mühitlərinə daşımışdır. Həm də rəqəmsal kommunikasiya formalarının yaranması ilə folklorun məkan və zaman anlayışları da dəyişmiş, bəzi ənənəvi janrlar virtual məkana keçid etmişdir.

Ənənəvi folklorun bir vaxtlar kəndlərdə və üz-üzə icra olunan proses olması fikri XXI yüzildə artıq keçərsiz olmuşdur. Folklorun yalnız savadsız və ya az savadlı yaşlı nəsil tərəfindən yaşadıldığına dair fikir də köhnəlmişdir. Əksinə, müasir dövrdə folklor yalnız kəndlərə məxsus olan bir fenomen deyil, şəhər həyatının sosial-mədəni dinamikasına uyğunlaşan və müxtəlif mühitlərdə formalaşan bir prosesdir. Şəhərlərdə yeni folklor nümunələri yaranır, fərqli sosial təbəqələr arasında paylaşılır və fərqli mühitlərdə icra olunur.

Azərbaycan şəhərlərinin sosial və mədəni strukturunda müşahidə olunan mühüm transformasiyaların başlıca səbəblərindən biri də zorakı və məcburi köç prosesləridir. Xüsusilə XX əsrin ikinci yarısından etibarən kənd təsərrüfatında aparılan struktur islahatları, kollektivləşmə siyasətindən qaynaqlanan iqtisadi daralmalar və kənd yerlərində iş imkanlarının azalması kəndlərin tədricən boşalmasına və əhalinin şəhərlərə doğru axınına səbəb olmuşdur. Bu proses ümumilikdə şəhər folklorunun yeni sosial təbəqələr və icmalar fonunda yenidən qurulmasına zəmin yaratmışdır. Jan Assmannın qeyd etdiyi kimi, “kollektiv yaddaşın təkrar konfigurasiyası yalnız mə-

kansal dəyişikliklər deyil, həm də sosial identikliklərin yenidən formalaşması ilə müşayiət olunur.”¹

XX yüzilin sonlarında baş verən siyasi və hərbi hadisələr – xüsusilə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, Qarabağ torpaqlarının işğalı, Ermənistandan azərbaycanlıların kütləvi deportasiyası və bu hadisələrin doğurduğu sosial-miqrasiya gərginlikləri – şəhərlərin sosial quruluşunda kəskin dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bakıda, Sumqayıtda, Gəncədə, Mingəçevirdə və digər iri şəhərlərdə yeni məcburi köçkün icmaları formalaşmış, bu da şəhərlərin etnososial və mədəni peyzajını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdir. Bu baxımdan şəhər yalnız kəndlərdən gələn əhalinin inteqrasiya məkanı olmaqla məhdudlaşmamış, eyni zamanda travmatik köç təcrübələrinin daşıyıcısı olan fərqli sosial qrupların bir araya gəldiyi, yeni sosial-mədəni münasibətlərin formalaşdığı və inkişaf etdiyi dinamik mərkəzə çevrilmişdir.

Məcburi köçkün icmalarının şəhər məkanında yerləşməsi nəticəsində yaranan yeni sosial konfigurasiya, yalnız yaşayış rejimini deyil, həm də folklorun məzmun və formalarını əhəmiyyətli şəkildə dəyişdirmişdir. Köçkünlər özləri ilə gətirdikləri kənd folklorunu şəhər kontekstində yenidən işləyərək, urban məkanda öz kollektiv yaddaşlarını bərpa və təmsil etmişlər. Bu prosesin nəticəsi kimi yeni əfsanələr, dedi-qodular, lətifələr, şəhər mifləri və sosial-siyasi xarakterli şifahi folklor nümunələri meydana çıxmışdır. Bu fenomeni Jan Vansina-nın sözləri ilə izah etmək olar: “Şifahi ənənələr yal-

---

¹ Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization*, 2011, s. 35.

nız yaddaşın deyil, həm də yeni sosial reallıqların konstruksiya vasitəsidir.”¹

Beləliklə, köçkün icmalarının şəhər həyatına uyğunlaşması nəticəsində folklor artıq yalnız kənd məkanına bağlı ənənəvi bir fenomen kimi deyil, eyni zamanda şəhər həyatının tərkib hissəsi kimi başa düşülməyə başlanmışdır. Urbaniyaziya kontekstində folklorun yaşama, dəyişmə və yeni mənə qazanma potensialı onun yalnız “keçmişin daşıyıcısı” deyil, həm də “hazırkı zamanın ifadə vasitəsi” olduğunu təsdiqləyir.

1.3. Şəhər folklorunun tarixi və postfolklor dövründəki dəyişikliklər

Şəhər folkloru XIX yüzildə mövcud olduğu kimi, ondan əvvəlki dövrlərdə də var idi. Azərbaycanın qədim şəhərləri, xüsusilə Bakı və Gəncə, şəhər mədəniyyətinin və onunla bağlı folklor ənənələrinin formalaşdığı mühüm mərkəzlər olmuşdur. Neft sənayesinin inkişafı ilə Bakı sənaye şəhərinə, Gəncə isə ticarət yollarının kəsişdiyi strateji mövqeyi ilə ticarət şəhərinə çevrilmişdir. Bu şəhərlərdə yaşayan əhali müxtəlif etnik və sosial qruplardan ibarət olduğuna görə, burada yaranan folklor da sintez xarakteri daşıyırdı. Ənənəvi kənd folkloru daha çox lokal xarakter daşısa da, şəhər folkloru fərqli bölgələrdən gələn insanların qarşılıqlı ünsiyyəti nəticəsində formalaşmış, sinkretik və çoxqatlı məzmun qazanmışdır.

---

¹ Jan Vansina. *Oral Tradition as History*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1985, s. 27.

Ancaq postfolklor dövrünə keçidlə birlikdə sürətlə böyüyən şəhərlərdə folklorun vəziyyəti daha da dəyişdi. Şəhərlər təkcə iqtisadi baxımdan deyil, həm də sosial və mədəni baxımdan köklü dəyişikliklərə uğradı. Şəhərlərə miqrasiya kütləvi hal aldı və urban mühitində müxtəlif folklor elementlərinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yeni folklor formaları meydana çıxdı. Michel de Certeau'nun vurğuladığı kimi, “şəhər məkanı yalnız fiziki deyil, həm də narrativ strukturların, gündəlik təcrübələrin və simvolik qarşılıqlı təsirlərin sahəsidir.”¹

Şəhərlərə köçlərin və şəhərin folklor baxımından əhəmiyyət qazanmasının bir neçə əsas səbəbi vardır:

1. Urbanizasiya prosesi və qlobal şəhərləşmə dalğası. Urbanizasiya prosesi bütün dünyada müxtəlif vaxtlarda başlamışdır. Bəzi ölkələrdə bu proses XX yüzilin əvvəllərində, bəzilərində isə ortalarında və ya 1970-80-ci illərdən sonra sürətlənmişdir. Azərbaycanda urbanizasiyanın ilk intensiv dalğası məhz 1970-80-ci illərə təsadüf edir. Bu dövrdə Sovet hökumətinin sənayeləşdirmə siyasəti kəndlərdən şəhərlərə kütləvi köçləri stimullaşdırmış və nəticədə şəhərlərin demoqrafik strukturu dəyişməyə başlamışdır. Bu prosesin təsiri ilə ənənəvi kənd mədəniyyəti ilə urban həyat tərzində yeni münasibət formalaşmışdır.

2. Şəhər həyatının cazibəsi və miqrasiya dalğaları. Şəhərlərdə iş imkanlarının daha geniş olması, kəndə nisbətə daha yüksək həyat səviyyəsi və texnoloji yeniliklərin daha

---

¹ Michel de Certeau. *The Practice of Everyday Life*. Translated by Steven Rendall. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1984, s. 117.

sürətli yayılması, kənd əhalisinin urban mühitə axın etməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycanda bu proses XX yüzilin 1990-cı illərindən və XXI yüzilin əvvəllərindən etibarən daha da güclənmişdir. Kəndlərdən şəhərlərə köç edən əhali arasında fərqli dialektlərə, ənənələrə və mədəni ünsürlərə sahib olan insanlar bir araya gəlmiş və onların mədəni qarşılıqlı təsiri nəticəsində folklorun yeni formaları yaranmışdır.

3. Mədəni mübadilə və yeni folklor formalarının yaranması. Folklorun bir tərəfdən toplanıb nəşr edilməsi, dəgər tərəfdən kütləvi informasiya vasitələri ilə yayılması, fərqli bölgələrdən olan insanların eyni folklor mətnlərinə çıxış əldə etməsinə səbəb olmuşdur. Bu proses nəticəsində müxtəlif mədəni ənənələr bir-birinə qarışmış və yeni folklor janrları meydana gəlmişdir.

4. Folklorun müasir dövrdə kitablaşdırılması və yayılması. Urbanizasiyanın və kütləvi kommunikasiya vasitələrinin inkişafı ilə ənənəvi folklor janrları təkcə şifahi formada deyil, həm də yazılı və audiovizual formatlarda geniş yayılmağa başlamışdır. Folklorun kitablaşdırılması, bölgəsəl və dialektik xüsusiyyətlərə sahib olan mətnlərin daha geniş coğrafiyada tanınmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə keçmiş Sovetlər İttifaqında folklor nümunələrinin toplanması, yazıya alınması və nəşr edilməsi folklorun geniş yayılmasını təmin etsə də, bəzi mənfi təsirləri də olmuşdur.

5. Dil və üslub dəyişiklikləri. Folklor nümunələrinin yazıya alınması zamanı dialektik xüsusiyyətlər və lokal ifadələr nəzərə alınmamış, mətnlər standart yazı dilinə uyğunlaşdı-

rılmışdır. Bu isə folklorun özünəməxsus ləhcəsini və təbii axıcılığını qismən itirməsinə səbəb olmuşdur.

6. Folklorun təbiiliyinin pozulması. Folklor mətnlərinin rəsmi qrammatik normalara uyğun nəşr edilməsi, onların ilkin xalq yaradıcılığı xüsusiyyətlərindən uzaqlaşmasına gətirib çıxarmışdır. Şifahi folklor, icra kontekstindən asılı olaraq dəyişən və dinamik xarakter daşıyan bir fenomen olduğu üçün, yazılı formada təqdim edildikdə bu çeviklik qismən itir.

Şəhərlərdə formalaşan yeni folklor, təkcə kənddən gələn ənənələrin şəhər mühitinə uyğunlaşması ilə məhdudlaşmamış, həm də müasir həyatın sosial, siyasi, mədəni və texnoloji dəyişiklikləri ilə sıx bağlı olmuş, postfolklor dövrü başlamışdır. Bu bağlamda şəhərlərdə yaranan folklor bəzi xüsusiyyətlərə malikdir. (1) Şəhər folkloru müxtəlif bölgələrdən gələn insanların mədəni təsirlərini özündə birləşdirərək yeni üslublar meydana gətirmişdir. (2) Şəhər folkloru sosial və siyasi proseslərə daha həssasdır. Xüsusilə dedi-qodular, lətifələr, şəhər mifləri və şifahi informasiyanın digər formaları aktual mövzularla bağlı sürətlə formalaşır və yayılır. (3) XXI yüzildə internet, sosial media və televiziya folklorun yeni formalarını yaratmış, bu isə şəhər folklorunun yayılma formasını dəyişdirmişdir.

Bütün bunlar şəhər folklorunun ənənəvi folklorlardan fərqli olduğunu göstərir. Belə ki, şəhər folkloru, kənd folklorundan fərqli olaraq, daim yenilənən və sosial dəyişikliklərə uyğunlaşan bir xüsusiyyət daşıyır. O, urbanizasiya prosesinin və sosial dinamikliyin bir məhsulu olaraq, fərqli mədəniyyət-

lərin sintezindən yaranmışdır. Şəhərin multikultural strukturu, fərqli sosial qrupların bir araya gəlməsi, müxtəlif inancların və adətlərin bir-birinə qarışması nəticəsində folklor janrları da dəyişmiş və yeni forma almışdır. Bir tərəfdən ənənəvi folklor elementləri qorunub saxlanılır, digər tərəfdən isə bu elementlər urban mühitə uyğunlaşdırılaraq müasir mədəniyyətin bir parçasına çevrilir. Şəhər folkloru müasir dövrün sosial-mədəni proseslərini izləyən və urban həyatı ilə sıx bağlı olan dinamik bir folklor sahəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

1.4. Şəhər folklorunun yeni paradigmaları, sosial-mədəni dəyişikliklər

Sosial-mədəni və iqtisadi dəyişikliklər folklorun paradigmasını dəyişdirərək, onun strukturunu və icra mühitini yenidən formalaşdırmışdır. Ənənəvi folklor əsasən kənd mühitində yaranıb, həmin mühitin sosial və iqtisadi şərtləri daxilində inkişaf etdiyi halda, şəhər folkloru fərqli dinamikaya malikdir. Çünki şəhər məkanı hər dövrün özünəməxsus sosial qruplarını, müxtəlif mədəni strukturlarını və fərqli yaşayış tərzlərini ehtiva edən mürəkkəb bir sosial sistem kimi çıxış edir. Məhz buna görə də, XIX yüzilin Bakısında mövcud olan sosial qrupları və onların folklorunu XXI yüzilin sosial qrupları və folkloruyla eyni nəzəri çərçivədə analiz etmək mümkün deyildir.

Fərqli sosial-mədəni strukturlara malik subqruplar öz davranış modelləri, adət-ənənələri, yaşayış tərzləri, ünsiyyət

formaları və hətta istehsal, istehlak vərdişləri ilə bir-birindən fərqlənən subkulturlar formalaşdırmışdır. Nəticədə, ənənəvi folklorlardan fərqli olaraq, yeni paradiqmalı folklor mətnləri ortaya çıxmışdır. Müasir cəmiyyətin mədəni diferensiasiyasının bir forması olan subkulturlar nəzəriyyəsi¹ məhz mədəni məkanın heterojenliyinin dərk edilməsi nəticəsində meydana gəlmişdir. Bu nəzəriyyəyə əsasən, şəhər mühiti fərqli sosial təbəqələrin, müxtəlif mədəni kodların və kommunikasiya vasitələrinin sintez edildiyi və daim yeniləndiyi bir məkandır.

Şəhər folkloru yalnız dominant mədəniyyətin nümayişi deyil, eyni zamanda marjinal və subkultural ifadələrin də əks olunduğu bir sahədir. Bu marjinallığı və subkultural aspektləri nəzərə alaraq müasir şəhər folklorunu digər folklor formalarından fərqləndirən əsas cəhətləri aşağıdakı çəkildə sıralamaq mümkündür:

- Sosial-mədəni çoxmərkəzlilik (polisentriklik) – Şəhər folkloru vahid bir etnik qrupa və ya mədəniyyətə aid deyil, əksinə çoxmədəniyyətli bir quruluşu vardır.

- Subkultural parçalanma – Şəhərlərdə fərqli maraq qrupları və subkulturlar formalaşır (məsələn, hip-hop mədəniyyəti, oyunçuların jarqonları və s.).

---

¹ Subkulturlar haqqında bax: П. С. Гуревич. “Проблемы Субкультуры в Современной Западной Социологии”, Социологические Исследования, №10, 1998, s. 16-28; С. Матвеева. “Субкультуры в Динамике Культуры”, Субкультурные Объединения Молодежи. Москва, 1987, s. 16-23; Субкультуры и Этнос в Художественной Жизни. Отв. ред. К.Б. Соколов. СПб., 1996; Т. Б. Щепанская. “Традиции Городских Субкультур”, Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С. Ю. Неклюдов. Москва: Российский Государственный Гуманитарный Университет, 2003, s. 27-33.

- Folklorun funksional və ideoloji cəhətdən marjinal olması – Marjinal qruplar tərəfindən yaradılan folklor tez-tez dominant mədəniyyətə qarşı çıxış edir.

- Ədəbi və mədəni nümunələrin folklorlaşması – Ədəbiyyat, populyar mədəniyyət və sosial media məhsulları folklor mətnlərinə çevrilir.

Bu kontekstdə F. Le Urleyin fikri xüsusilə diqqətçəkicidir: “Dominant mədəniyyət hər zaman alt mədəniyyətləri ya yox edir, ya da onları əhəmiyyətli dərəcədə zəiflədir.”¹ Bu o deməkdir ki, şəhər folkloru yalnız ənənəvi folklor elementlərindən ibarət deyil, eyni zamanda marjinal qrupların ifadə etdiyi mədəni formaları da əhatə edir.

1980-ci illərdə aparılan tədqiqatlar göstərmişdir ki, folklorşünaslıqda şəhər kontekstinin tədqiqi yalnız kənd həyatına dair romantik təsəvvürlərdən və şəhər həyatına dair patoloji qavrayışlardan imtina edildikdə mümkündür. M. Laban bu məsələyə toxunaraq qeyd edir ki, folklor tədqiqatçıları şəhərə insan təcrübələri və ifadəli davranışlar vasitəsilə baxmalı, yeni şəhər nəzəriyyələri inkişaf etdirməlidirlər. Bu kontekstdə şəhər mədəniyyəti və təcrübəsinin ifadə olunma yollarının ciddi araşdırılması vacibdir, çünki şəhər özü folklorun formalaşma və transformasiya proseslərinə təsir edir. Labanın fikrincə, şəhər özlüyündə insanların ifadəli davranışına təsir edir və bu səbəbdən şəhər təcrübəsinin ifadə olunma yolları üzərində ciddi araşdırma aparmaq lazımdır.²

---

¹ Francis Le Utley. “Folklorun Tanımı”, Çev. T. S. Özkan. Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005, s. 26.

² Martin Laba. “Urban Folklore: A Behavioral Approach”, 1979, s. 168.

Ənənəvi folklorşünaslıq kənd həyatından toplanan folklor materiallarını əsas götürərək, folklorun nəinki subkulturlara bölünməsinə, hətta şəhər folkloru anlayışını da qəbul etmir. Bu yanaşma folkloru yalnız kənd icmalarının yaratdığı və yaşatdığı bir fenomen kimi dəyərləndirməkdədir. Halbuki sənayeləşmənin inkişafı və urbanizasiya prosesi folklorun transformasiyasına, yeni janrların və subfolklor qollarının meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Şəhərlərin mədəni və iqtisadi mərkəzlərə çevrilməsi ilə yanaşı, yeni sosial qruplar və peşə icmalarının formalaşması paradigmatik dəyişikliklərə səbəb oldu. Bu icmalar özlərinin folklorunu yaratmağa başladı və bunun nəticəsində ənənəvi janrlar yenilənməklə yanaşı, tamamilə yeni folklor anlayışları və janrları ortaya çıxdı. Bu proses şəhər folklorunun tədricən klassik folklorşünaslıq çərçivəsindən çıxaraq yeni elmi paradigmalara – xüsusilə postfolklor nəzəriyyəsinin formalaşmasına səbəb oldu.

1970-ci illərdən başlayaraq şəhər folkloru akademik folklorşünaslıqda tədricən diqqət çəkməyə başladı. Ancaq yə-nə də tədqiqatların çoxu kənd folklorunun davamlılığına və “xilas edilməsinə” yönəlmişdi. Bəzi tədqiqatlar şəhər folkloru anlayışını qəbul etsələr də bunu şəhər həyat tərzilə əlaqəli cinayət, özgələşdirmə və qruplar arasındakı mübarizə kimi mənfi hadisələr baxımından dəyərləndirirdilər.¹ Təbii ki, şəhər folk-

---

¹ Robert E. Park. *On Social Control and Collective Behavior*, Chicago: University of Chicago Press, 1967, 1-46; Gerard Warshaver. “Urban Folklore”, *Handbook of American Folklore and Folklife Studies*. Bloomington: Indiana University Press, 1983, s. 162-172; Americo Paredes. *The*

loru ilə bağlı ilkin araşdırmaların əksəriyyəti iki əsas istiqamətdə aparılmışdır:

1. Kənd folklorunun qorunması və xilas edilməsi – Bu yanaşmaya əsasən, urbanizasiya və modernləşmə folklorun “pozulmasına” və “deformasiyasına” səbəb olmuş, şəhərlərdə yaranan folklor isə ənənəvi folklorun orijinallığını qoruyub saxlaya bilməmişdir.

2. Şəhər həyat tərzinin mənfi aspektləri – Bəzi araşdırmalar şəhər folklorunu daha çox cinayət, özgələşmə və sosial qruplar arasındakı mübarizələr kontekstində dəyərləndirmişdir. Bu yanaşma şəhəri folklorun yaşaması üçün əlverişsiz mühit kimi təsvir edir və kənd mədəniyyətini “əsl xalq mədəniyyəti” kimi təqdim edirdi.

Folklorşünas Martin Labanın da vurğuladığı kimi, XX əsrin ortalarına qədər klassik folklorşünaslıq folkloru yalnız kənd icmaları ilə əlaqələndirirdi. Modernləşmə və urbanizasiya ənənəvi folklorun dağıdıcı elementləri kimi qəbul edilir, folklorun əsas inkişaf məkanı kimi yalnız kənd həyatı önə çıxarılırdı.¹ Ancaq XX yüzilin sonlarından etibarən folklorun

---

Urban Experience and Folk Tradition. Austin: U Texas P., 1971; Yi-Fu Tuan. “The City and Human Speech,” *Geographical Review*, Vol. 84, 1994, 144-151; Hana Wirth-Nesher. *City Codes. Reading the Modern Urban Novel*. New York: Cambridge UP, 1996; Timothy R. Tangherlini. “Los Angeles Intersections (Folklore and the City)”, *Western Folklore*, Vol. 58, No. 2, Winter, 1999, s. 99-106; Laurent Turcot. “Promenades et Flâneries à Paris du XVIIIe au XXIe Siècles. La Marche Comme Construction d'une Identité Urbaine”, *Marcher en Ville. Faire Corps, Prendre Corps, Donner Corps aux Ambiances Urbaines*. Sous la Direction de Rachel Thomas, Paris, Ed. des Archives Contemporaines, 2010, p. 65-84.

¹ Martin Laba. “Urban Folklore: A Behavioral Approach”, *Western Folklore*, 38/3: 158-169), 1979, s. 161.

yalnız kənd mədəniyyəti ilə məhdudlaşdırılması qənaətinin yanlış olduğu sübut edildi. Postfolklor yanaşması şəhər folklorunun müstəqil bir tədqiqat sahəsi kimi formalaşmasına səbəb oldu.

Klassik folklor tədqiqatçıları folklorun məhv olma təhlükəsi ilə üzləşdiyini düşünərək, kənd yerlərində hələ də qorunub saxlanılan folklor nümunələrini axtarmağa üstünlük vermişlər. Ancaq müasir dövrdə bu yanaşma folklorun yalnız bir hissəsini əhatə edir. Postfolklor və ya şəhər folkloru klassik folklorun məhv olması demək deyil, əksinə onun yeni formaya keçməsi və transformasiyasıdır.

Postfolklor paradigmasında folklorun yalnız şifahi yox, həm də mediaya əsaslanan bir fenomen olduğu qəbul edilir. Bu yanaşmaya görə, folklor yalnız üz-üzə ünsiyyətdə deyil, həm də kütləvi informasiya vasitələri və internet üzərindən ötürülür. Ötürülmə isə sadəcə var olanların kopyası deyil, yenilənməsi, parodiyalaşması, əks anlam qazanması, modernizmin və hətta postmodernizmin tələblərinə cavab verməsi şəklindədir. Şəhər folklorunun müasir şifahi ötürülmə kanalları artıq KİV və sosial media vasitəsilə daha geniş yayılan interaktiv bir sistemdir.

Əgər ənənəvi folklor lətifələr, nağıllar, dastanlar vasitəsilə nəsil-dən-nəslə ötürülürdüsə, müasir dövrdə folklor mətnləri sosial media platformalarında viral şəkildə yayılaraq qısa müddət ərzində geniş auditoriyaya çatır. Folklorun yenilənməsində şifahi ənənənin rolu azalmış, əvəzində vizual və yazılı formalar (video məzmunlar, internet memləri, elektron kitablar) mühüm yer tutmağa başlamışdır.

Bu proses folklorşünaslıqda ənənəvi kənd folkloruna yönəlmiş araşdırmaların getdikcə daha az aktualıq qazanmasına və postfolklor paradiqmasında şəhər folklorunun, internet folklorunun, rəqəmsal folklorun dominant mövqeyə keçməsinə səbəb olmuşdur.

Şəhər folklorunun inkişafı ilə ənənəvi folklorun tədricən muzey eksponatına çevrilməsi prosesi də müşahidə olunur. Ənənəvi kənd folklorunun yazıya alınaraq arxivləşdirilməsi, lətifələrin, dastanların, nağılların və digər folklor nümunələrinin daha çox akademik müstəvidə saxlanılması bu fenomenin canlılığını azaldır. Müasir dövrdə diktofon yazıları, əlyazmalar və kitablar artıq folklorun aktiv şəkildə yaşadığı bir mühit kimi yox, arxiv materialı kimi dəyərləndirilir.

Bunun əksinə, şəhər folkloru daim yenilənən və sosial şəbəkələrdə interaktiv şəkildə yayılan bir sistemdir. Bu xüsusiyyət postfolklor paradiqmasında folklorun artıq kəndlərə məxsus olmadığı, şəhər həyatında və rəqəmsal məkanda yeni formalar qazandığını sübut edir. Müasir folklorşünaslıq da məhz bu prosesi öyrənməkdədir.

1.5. Şəhər folklorunun polisentrik strukturu

Heç bir mədəni fenomen boş yerdən yaranmadığı kimi, postfolklor da keçmiş folklor formalarının modifikasiyası, simbiozu¹ və aksiolojisinin¹ davamıdır. Bununla belə, burada

---

¹ Simbioz (Simbiyoz) – əslində biologiya sahəsində istifadə olunan bir termin olub iki və ya daha çox fərqli orqanizmin qarşılıqlı fayda, zərər və ya neytral münasibətlər şəklində bir-biri ilə yaşamasını ifadə edir. Burada isə fərqli mədəniyyətlərin, ənənələrin və inancların uzun tarixi prosesdə

sadəcə kənd və şəhər folklorunun mədəni simbiozundan danışmaq düzgün olmazdı, çünki folklorşünaslıqda bu iki məkanın qarşılıqlı təsirinin əks nəticə verdiyi məlumdur. Ənənəvi kənd folkloru məhdud coğrafi məkanda və spesifik bir dialekt çərçivəsində formalaşmış monosentrik (təkcütüblü) folklor nümunələrinə əsaslanırdı. Ancaq şəhər folkloru polisentrik (çoxmərkəzli) bir sistemə çevrilərək, fərqli sosial qrupların və subkulturaların folklorunu özündə birləşdirən çoxcütüblü bir struktura sahibdir.

Postfolklor, ənənəvi folklor formalarının dəyişməsi ilə yanaşı, din, ədəbiyyat, kino, televiziya, tabloidlər, komikslər, musiqi və populyar mədəniyyətin digər sahələri ilə sıx əlaqədə olan yeni folklor nümunələrinin yaranmasını da özündə ehtiva edir. Bu xüsusiyyət onu klassik folklordan fərqləndirir və müasir dövrdə folklorun yalnız şifahi və ənənəvi bir fenomen olmadığını, həm də populyar mədəniyyətlə iç-içə keçdiyini göstərir.

1990-cı illərdən etibarən folklorşünaslıqda nəzərəcarpaq nəzəri dönüşlər müşahidə olunmağa başladı. Əvvəllər folklor əsasən sosial proseslərin ifadəsi və ya cəmiyyətin reaksiyası kimi araşdırılırdı. Ancaq müasir yanaşmalar folkloru sadəcə mədəni məhsul kimi deyil, həm də məkan formalaşdırıcı bir güc, şəhər və region kimliklərinin yaradıcısı kimi

---

bir-birinə təsir edərək yeni mədəni formalar yaratması nəzərdə tutulur. Simbioz anlayışı folklor və mədəniyyət kontekstində bir-birini dəyişdirən və zənginləşdirən münasibətlər kimi başa düşülür.

¹ Aksioloji (Aksiologiya) – fəlsəfənin dəyərlər (etika, estetika, din, mədəniyyət) haqqında olan bölməsi olub yaxşı və pis; gözəllik və çirkinlik; ənənələr və normaları öyrənir.

analiz etməyə başladı. Folklorun məkanla qarşılıqlı əlaqəsi məsələsini önə çəkən bu tədqiqatlar göstərdi ki, folklor sadəcə müəyyən bir bölgəyə uyğunlaşmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda həmin məkanların kimliyini, simvolik mənasını və ictimai yaddaşını da formalaşdırır.¹

Məsələn:

✓ Şəhər folkloru bir məkanın mədəni identifikasiyasına təsir edə bilər. Şəhər əfsanələri, adət-ənənələr, hətta memlər kimi folklor üsürləri müəyyən bir şəhəri və ya məkanı simvolik olaraq təmsil edə və kollektiv təxəyyüldə onun obrazını formalaşdırmağa bilər. Bu yanaşma spatial turn (məkan yönümlü dönüş) adlandırılan nəzəri istiqamət çərçivəsində inkişaf etdirilmişdir.²

✓ Folklorun məkanın sosial və iqtisadi dinamikasına təsiri də inkarolunmazdır. Belə ki, müəyyən folklor janrları və ya submədəniyyətlər (məsələn, punk³ və ya hip-hop folkloru⁴) şəhərin spesifik bölgələri ilə assosiasiya olunaraq həmin məkanlarda sosial quruluşun dəyişməsinə təsir göstərə bilər. Paul Gilroy bu cür subkultural folkloru “urban etnoqra-

---

¹ Keith H. Basso. *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1996.

² Edward W. Soja. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford: Blackwell Publishing, 1996.

³ Punk – 1970-ci illərdə ABŞ və Böyük Britaniyada yaranan alternativ subkultura və musiqi hərəkatıdır. Əsasən ümitsiz gəncliyin üsyanı, anti-sistem və qeyri-adi moda ilə seçilir.

⁴ Hip-hop – 1970-ci illərdə New-Yorkun Bronx məhəlləsində yaranan şəhər mədəniyyəti olub rap, breakdans, qraffiti və DJ-liyi birləşdirir. Punkla hip-hop mədəni etiraz fərqli şəklləridir

fiyanın bir forması” kimi izah edir və onun şəhər identikliyinə təsirini vurğulayır.¹

✓ Şəhər folkloru həm də kollektiv yaddaşın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Məsələn, müəyyən bir şəhərin tarixi hadisələri ilə bağlı yaradılmış folklorik narrativlər (şifahi tarix, əfsanələr, şayiələr) həmin məkanın ictimai identitetini strukturlaşdırır. Jan Assmann kollektiv yaddaşın məkanla bağlılığına diqqət çəkərək yazır: “Məkanlar yaddaş üçün fiziki daşıyıcılar kimi çıxış edir.”²

Ənənəvi kənd folkloru əsasən torpağa və kənd icmalarına bağlı şəkildə formalaşdığı halda, şəhər folkloru torpaqdan və sabit məkan bağlılığından azaddır; o, hərəkətli, keçici və dinamik bir sosial mühitin məhsuludur. Bu da şəhər folklorunu fərqli ideoloji və sosial çərçivələrdən azad edən əsas amillərdəndir. Kənd folkloru çox zaman etnik, dini və ya patriarxal sistemlər çərçivəsində inkişaf etmişdisə, şəhər folkloru çoxmərkəzli, polisentrik və hibrid struktura malik olmuşdur. Deborah Kapchan bu prosesi “mədəni performansların mobil kontekstdə formalaşması”³ kimi xarakterizə edir.

Beləliklə, bu yeni folklor formaları – xüsusən şəhər mərkəzlərində inkişaf edən formalar – artıq klassik mifoloji və ritual bağlılıqlardan azad olub, daha çox sosial-psixoloji

---

¹ Paul Gilroy. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.

² Jan Assmann. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, s. 36.

³ Deborah Kapchan. “Performance.” In: *Journal of American Folklore*, Vol. 108, No. 430, Autumn, 1995, s. 481.

reallıqlar və gündəlik həyat təcrübələri ilə əlaqəlidir. Onlar həm də urban mühitdə fərqli qruplar arasında qarşılıqlı münasibətlərin məhsulu kimi çıxış edir.

Bu ideologiyasız və polisentriklik şəhər folklorunun bütün peşə və sosial qrupların fərqli folklor sistemlərini yaratması və onların bir-biri ilə ideoloji əlaqədə olmamasını izah edir. Bir az konkret şəkildə demək gərəkirsə həm peşə ilə bağlı həm də onunla bağlı olmayan postfolklor nümunələri yaranmaqdadır. Məsələn, sürücülərdən tutmuş ayaqqabıçılara qədər, internet folklorundan qadın folkloruna qədər, yazıçı folklorundan tutmuş tələbə folkloruna qədər yeni sahələr ortaya çıxdı ki, bunların da hər biri müəyyən sosial qruplara müraciət etməsi ilə bilinir.

Bu sosial qrupların folkloru bir-biri ilə heç bir ideoloji bağlılığa malik deyil, çünki hər biri spesifik bir mühitin məhsuludur. Buna görə də şəhər folkloru, kənd folklorundan fərqli olaraq, vahid ideoloji altqurumdan məhrumdur və fərqli sosial qrupların paralel folklor sistemlərindən ibarətdir.

S. Neklyudovun qeyd etdiyi kimi, kənddən şəhərə köçən insanların təbii şəraitə, xüsusən də fəsillərin dəyişməsinə olan asılılıqları zəifləyir. Bu dəyişiklik isə təqvim və mərasim folklorunun unudulmasına səbəb olur. Eyni şəkildə ictimai və ailə şənlikləri də vaxt baxımından dəyişir, həmçinin onlara aid olan ritualların anlamı azalmağa başlayır və əvvəlki mərasimlər, məsələn, doğum, toy, yas kimi ənənəvi keçid mərasimlərinin formasında da dəyişikliklər baş verir. Kənddə əsrlər boyu mövcud olan arxaik mənşəli mexanizmlər şəhər hə-

yatına uyğun gəlmədiyi üçün, şəhər məkanında yeni bir konseptuallaşma prosesi başlayır və özünəməxsus şəhər mifologiyası, əfsanələri yaranır. Kəndin üfüqi baxış bucağı, xüsusilə şəhərin şaquli ölçüdə təzahür edən məkanı ilə qarşılaşır. Şəhərin yüksəkliklərinə, zindanlarına, çardaqlarına və zirzəmilərinə olan baxış bucağı fərqlənir. Şəhər məkanında mərkəzlə periferiyanın, köhnə və yeninin arasındakı qarşıdurma açıq şəkildə görünür; burada, şəhər folklorunun inkişafı üçün ən vacib elementlərdən biri qeyri-rəsmi mikrotoponimiya, simvollar, təsadüfi semantika və mədəni-tarixi birliklərdir.¹

Şəhər folkloru, kəndli və patriarxal cəmiyyətlərdəki şifahi ənənələrdən ciddi şəkildə fərqlənir. Bu fərqlilik, folklorun ideoloji aspektlərində də özünü göstərir. Şəhər sakinlərinin əsas ideoloji ehtiyacları artıq şifahi ənənələrlə deyil, kütləvi ədəbiyyat, kino, televiziya, kütləvi informasiya vasitələri kimi müasir kommunikasiya yolları ilə təmin edilir. Əlavə olaraq, şəhər folkloru, kənd folklorundan fərqli olaraq, cəmiyyətin sosial, peşə və yaş təbəqələrinə görə bölünmüşdür və hər bir qrup öz folklorunu yaradır. Bu, həmin sosial hüceyrələrin bir-birindən zəif əlaqələndiyi² və ümumi bir ideoloji əsasa malik olmadığı mənasına gəlir.

Şəhər folklorunun formalaşması, əvvəllər kənd əhalisinin şəhərlərlə ticarət, səhiyyə, təhsil və bürokratik əlaqələrə

---

¹ Сергей Юрьевич Неклюдов. “Фольклор Современного Города”, Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С.Ю.Неклюдов. Москва: Российский Государственный Гуманитарный Университет, 2003, s. 9.

² Сергей Юрьевич Неклюдов. “Фольклор Современного Города”, s. 11.

sahib olması ilə bağlı idi. Daha sonralar isə, kənd əhalisinin şəhərə miqrasiyası, bu əlaqələri daha da gücləndirərək, folklor paradiqmasını dəyişirdi. Şəhərlərə köçün əsas səbəbləri müxtəlifdir ki, bu, yuxarıda da dilə gətirildi: iqtisadi çətinliklər, iş tapmaq və daha yaxşı həyat şəraiti axtarışı, eləcə də ədəbiyyat və sənət mühitində yer almaq arzusu və s.

Şəhər folklorunun, eyni zamanda qrup, məslək, ailə və qadın folklorunun tədqiqi, əsasən, amerikalı folklorşünas Alan Dundesin “Xalq nədir?” sualına verdiyi cavabla bağlı formalaşdırdığı nəzəri müddəalara əsaslanır. 1965-ci ildə qələmə aldığı və xalqın tərifini elmi şəkildə izah edən məqaləsi ilə Dundes, XIX və XX yüzilin ortalarına qədər hökm sürən ənənəvi xalq anlayışını dar çərçivədən çıxararaq ona yeni bir nəzəri baxış gətirmişdir.¹

Dundesə qədər xalq anlayışı, əsasən, kənd mühitində yaşayan, şəhərdən uzaq, yazıb-oxuma səviyyəsi aşağı, təhsildən məhrum, şəhər mədəniyyətindən kənarda qalan və modernləşməyə açıq olmayan insanlar kimi xarakterizə olunurdu. Folklorşünasların diqqəti daha çox kənd cəmiyyətinə yönəlmiş, folklorun əsasən kənd həyatına aid bir fenomen kimi dəyərləndirilməsi geniş yayılmışdı. Ancaq Dundesin yanaşmasına görə, xalq sadəcə torpağa bağlı və ya yazıb-oxuma bilməyən insanlar deyil, ortaqlıq bir özəlliyi paylaşan insan qrupudur. O, xalqı müəyyən coğrafi və sosial məhdudiyətlər daxilində deyil, daha geniş və funksional baxımdan izah edir-

---

¹ Alan Dundes. “Halk Kimdir”. Çev.: M. Ekici. Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005, s. 1-30.

di. Bu baxımdan, xalqı birləşdirən əsas amillər arasında ortaq dil, inanc sistemi, geyim tərzı, qıda mədəniyyəti, incəsənət və digər mədəni xüsusiyyətlər¹ yer alırdı.

Dundesin bu yeni yanaşması folklorun tədqiqində ciddi dəyişikliklərə yol açdı. Folklorun yalnız kəndlərdə deyil, şəhərlərdə də mövcud olduğu elmi cəhətdən əsaslandırıldı və beləliklə, folklorun sadəcə coğrafi bir sahə kimi deyil, qrup fenomeni kimi də sosial antropoloji aspektdən araşdırılması ön plana çıxdı. Bununla da folklorşünaslıqda yeni bir mərhələ başlandı: qrup folkloru anlayışı formalaşdı və müxtəlif peşə, gender, ailə və digər sosial qrupların folklorunun öyrənilməsinə başlandı. Nəhayət XXI yüzildə bu nəzəri istiqamət daha da genişlənərək paradiqmatik dəyişikliyə səbəb oldu.

1.6. Şəhər folklorunun özəllikləri

Postfolklor və ya müasir folklor anlayışının əsas qollarından biri olan şəhər folkloru, şəhərləşmə prosesinin təsiri altında formalaşan və özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olan bir fenomendir. Kənd təsərrüfatına söykənən kənd həyatından fərqli olaraq, şəhər həyatında ixtisaslaşma prosesi gedir. İnsanlar fərqli peşələrə sahib olur və bunun nəticəsində müxtəlif sosial qrupların özünəməxsus kommunikasiya formaları və folklor nümunələri yaranır. Şəhər həyatının strukturunda sənət sahəsində və digər sahələrdə ixtisaslaşma baş verdiyi

---

¹ Alan Dundes, "Halk Kimdir", Çev. M. Ekici.

üçün hər bir peşə və sosial qrup özünəməxsus folklorunu formalaşdırır.

Bununla yanaşı, şəhər həyatı insanları daha çox fərdiləşdirir və yalnızlaşdırır. Kənd həyatına xas olan kollektiv ünsiyyət və birlik hissi şəhərdə zəifləyir. İnsanlar sosiallaşmaq və əylənmək üçün yeni formalar axtarır və bunun nəticəsində yeni folklor janrları meydana çıxır. Qida mədəniyyəti, davranış normaları və əyləncə anlayışı bu dəyişikliklərə uyğun yenidən formalaşır. Şəhər folkloru məhz bu proseslərdən doğaraq özünəməxsus janrları və mövzu dairəsi ilə kənd folklorundan fərqlənir.

Digər tərəfdən köhnə ilə yeninin ənənə ilə innovasiyanın sintezi nəticəsində şəhər folklorunun özünəməxsus özəllikləri ortaya çıxır. Bunun nəticəsi olaraq da yeni janrlar və folklor üslubları meydana çıxır. Bu da şəhər folklorunun da im inkişaf edən, dəyişən və yenilənən bir sistem olduğunu göstərir.

Şəhər folklorunun özəllikləri bir çox ümumi cəhətləri ilə yanaşı ölkədən ölkəyə dəyişiklik göstərir. Belə ki, Azərbaycan folklorunda ənənəvi nağıl və dastanlar əsasən kənd mədəniyyəti ilə bağlı olduğundan, bunların şəhər mühitində davamlılıq göstərməsi çətinləşir. Bunun əvəzinə, daha dinamik və günümüze uyğun folklor janrları ön plana çıxır. Məsələn, müasir Azərbaycan şəhər folklorunda sovet dövründə öldürülən və ya müəmmalı şəkildə dünyasını dəyişən məşhur elm adamları, xanəndələr, aktyorlar haqqında memoratlar,

Stalin repressiyalarının qurbanı olmuş yazıçılar, din adamları və dövlət xadimləri ilə bağlı əfsanələr geniş yayılmışdır.

Bunun əksinə olaraq, Avropa və ABŞ-ın şəhər folklorunda fərqli janrlar üstünlük təşkil edir. Buraya bişirilmiş və ya qovrulmuş körpələr haqqında qorxulu əfsanələr, yoxa çıxan avtostopçular, ağacların içində və ya üstündə tapılan dalğıcılar və digər müəmmalı hadisələr daxildir.

Avropa və qismən də Türkiyədə küçə yazıları və divar rəsmləri (graffiti) şəhər folklorunun ən çox bilinən sözsüz janrlarındandır. Bu vizual folklor formaları müəyyən mesajları ötürmək, sosial narazılıqları ifadə etmək və mədəni identifikasiya yaratmaq üçün istifadə olunur. Azərbaycanda da divar yazıları və rəsmlərinə rast gəlinir, ancaq bu fenomen geniş yayılmadığı üçün folklorun xarakterik bir ünsürü hesab olunmur.

Avropa, Amerika, Türkiyə və Rusiyada şəhər folkloru və onun müxtəlif janrları folklorşünaslıq sahəsində geniş şəkildə araşdırılmışdır. Ancaq Azərbaycanda şəhər folkloru, onun nəzəri əsasları və janr sistemi hələ ki, müstəqil bir tədqiqat mövzusu olmamışdır. Bu sahənin tədqiq olunmaması bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərlə bağlıdır:

1. Folklor anlayışının məhdud çərçivədə dəyərləndirilməsi. Ənənəvi yanaşmaya görə folklor yalnız kənd mühitində yaşayan, savadsız və ya az savadlı yaşlı insanlardan toplanan materiallarla məhdudlaşdırılmışdır. Bu isə şəhər folklorunun uzun müddət folklor nümunəsi kimi qəbul edilməməsinə səbəb olmuşdur.

2. Şəhər folklorunun ənənəvi folklordan fərqli olması. Folklorun yalnız kəndlərə aid bir fenomen olduğu fikri uzun illər üstünlük təşkil etdiyindən, şəhər folkloru folklorşünaslar tərəfindən folklor nümunəsi hesab edilməmişdir. Halbuki şəhər mühitində də yeni folklor janrları, ifadə vasitələri və üslubları formalaşmaqdadır.

3. Azərbaycan folklorşünaslarının dünya təcrübəsi və nəzəri yanaşmalarla kifayət qədər tanış olmaması. Şəhər folkloru ilə bağlı Qərb ölkələrində aparılan nəzəri tədqiqatlar hələ də Azərbaycan folklorşünaslığında tam mənimsənilməmişdir. Folklor nəzəriyyəsi bu istiqamətdə çox inkişaf etsə də, Azərbaycan alimlərinin əksəriyyəti hələ də folkloru daha çox kənd folkloru kontekstində və ən əsası da folklorun təbiətini tam ehtiva etməyən milli dəyər? və yüksək mənəviyyat? kimi mücərrəd konsept baxımından öyrənməyə üstünlük verirlər.

4. Şəhər folkloru nümunələrinin toplanmaması. Azərbaycanda şəhər folkloru ilə bağlı ciddi empirik materiallar toplanmamışdır. Folklorşünaslar əsas diqqəti kəndlərdəki folklor nümunələrinə yönəldikləri üçün şəhər folkloru ya nəzərə alınmamış, ya da qeyri-ənənəvi və qeyri-dəyərli folklor nümunəsi kimi kənara qoyulmuşdur.

M. Loba şəhər folklorunun tədqiqi ilə bağlı ənənəvi folklorşünaslığın qarşılaşdığı problemləri aşağıdakı kimi vurğulamışdır: “Folklor elmi hələ də şəhər təcrübəsi ilə uyğunlaşan nəzəri perspektivi inkişaf etdirməmişdir. Folklorşünaslar şəhəri bütövlükdə dərk etməkdə çətinlik çəkmiş, kənddən şəhərə köçürülmüş folklor nümunələrini araşdırarkən şəhər mü-

hitini yalnız etnik və sosial bölmələr çərçivəsində dəyərləndirmişlər. Bu yanaşma şəhəri sabit bir fiziki məkan kimi qəbul edir. Halbuki şəhər özünəməxsus sosial dinamikası və ifadə formaları ilə folklorun inkişafına təsir edir.”¹

Bu fikirdən aydın olur ki, folklorun yalnız kənd məkanına aid olması barədə ənənəvi yanaşma artıq elmi baxımdan köhnəlmişdir. Şəhər folkloru insanların davranışına, sosial əlaqələrinə, identifikasiyasına və ifadə formalarına təsir edən bir mexanizmdir. Bu səbəbdən şəhər folkloru yalnız kənd folklorunun şəhərə transformasiyası kimi deyil, müstəqil və dinamik bir folklor sistemi kimi araşdırılmalıdır.

Şəhər folklorunun nəzəri tədqiqində mühüm olan məsələlərdən biri də şəhər əhalisinin sosial tərkibinin folklorla təsiri, folklorun təbəqələşməsi və yeni janrların formalaşmasının sosial, tarixi və demoqrafik aspektlərinin öyrənilməsidir.

Şəhər folklorunu spesifik edən bir neçə mühüm faktor vardır. Ən əsas faktor, kənddən şəhərə gələn insanların öz yaşayış tərzlərini, davranış normalarını və folklor ənənələrini şəhər mühitinə uyğunlaşdırmasıdır. Bu folklorik transformasiya şəhərin sosial və mədəni mühitində yenidən formalaşaraq dəyişir və yeni ünsürlərlə zənginləşir. E.Aslan şəhər folklorunun dəyişkənliyini barədə yazır: “Belə vəziyyətlərdə folklor əsasən məkan dəyişikliyi keçirdiyi üçün şəhər həyatına uyğunlaşır. Bununla yanaşı, şəhərdəki yeni sosial ehtiyaclara

---

¹ Martin Laba. “Urban Folklore: A Behavioral Approach”, 1979, s. 158.

görə kənd mənşəli bir çox adətlərin dəyişdiyini və fərqli formalar aldığını müşahidə edirik.”¹

Şəhər folklorunun dinamik və çevik bir sistem olması onun şəhər daxilində müxtəlif subqruplara ayrılmasına gətirib çıxarır. Şəhər əhalisi müxtəlif sosial qruplara bölündüyü üçün folklorun təzahür formaları da fərqlənir. Məsələn, subqruplara ayrılmış folklor nümunələrini bu şəkildə göstərmək mümkündür:

✓ Tələbə qruplarının folkloru – Universitet tələbələrini istifadə etdiyi jarqonlar, ifadələr, zarafatlar və öz aralarındakı sözlü yaradıcılıq nümunələri

✓ Futbol qruplarının folkloru – Azarkeşlər arasında yayılan mahnılar, şüarlar, özəl salamlaşmalar və jarqon ifadələr

✓ Qız qruplarının folkloru – Dedi-qodular, məsləhətlər, estetik və sosial davranışlarla bağlı folklorik ifadələr

Bu subqrupların hər biri şəhər folklorunun spesifik sahələri kimi ayrıca tədqiq olunmalıdır. Belə ki, Azərbaycan mühitində şəhər folklorunun formalaşmasında sovet və post-sovet dövrü, mühacirət dalğaları, qloballaşma və internetin təsiri böyük rol oynamışdır. Qərb ölkələrində məşhur olan şəhər mifləri və qorxunc əfsanələr Azərbaycan folklorunda fərqli mövzularla əvəz olunmuşdur. Məsələn, Azərbaycan folklorunda yayılan şəhər əfsanələri, əsasən Sovet dövründə müəmmalı şəkildə ölənlər, məşhur aktyor və xanəndələr haqqında memoratlar, Stalin repressiyalarının qur-

---

¹ Erkan Aslan, “Kent Folkloru Nedir?”, Kuramsal Yaklaşımlar Işığında Kent Folkloru. Konya-İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2023, s. 51.

banı olmuş yazıçılar və dövlət xadimləri haqqındakı əfsanələrdən, casusluq fəaliyyətlərindən və başqalarından ibarətdir.

Öncələr şəhərlərdə daha çox yayılan Instagram, Facebook kimi sosial media platformalarından indi kəndlərdəki gənc nəsil də aktiv şəkildə istifadə etməkdədir. Hətta TikTok və WhatsApp qrupları vasitəsilə kənd həyatına aid yeni folklor nümunələri yaranır və paylaşılır. Bu texnoloji inkişaf kəndlə şəhərin arasındakı fərqi silməkdədir. Şəhər folklorunun qısa janrlarının internet saytlarında yayılması kəndlə şəhəri eyniləşdirir. Ancaq bu fərqli sahələrin kənddə də var olması bunların şəhər folkloru sahəsinə aid olmasını əngəlləməz.

Bu vəziyyət şəhər folklorunun kəndlərə transformasiyası ilə bağlı mühüm bir sualı ortaya qoyur: Şəhər folklorunun qısa janrlarının internet vasitəsilə yayılması onun şəhər mədəniyyətinə aid olma xüsusiyyətini itirirmi? Yoxsa, bu sadəcə folklorun yeni bir transformasiya mərhələsidir?

Burada əsas məqam odur ki, kənd mühitində də bu folklor nümunələrinin yayılması onların şəhər folkloru sahəsinə aid olmasını əngəlləmir. Əksinə, müasir şəhər folkloru artıq lokal coğrafi sərhədləri aşaraq qlobal mədəniyyətlərarası bir fenomenə çevrilmişdir. Şəhər folkloru sadəcə sözlü yaradıcılıq nümunələrindən ibarət deyil, o, həm də yeni yaranan adət-ənənələri, davranış normalarını və nəzakət etiketlərini özündə ehtiva edir.

Xüsusilə Xristian dünyasında şəhər folkloru gündəlik həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş və bu sahələrdə - yemək və içki mədəniyyəti (fast food, küçə yeməkləri və s.), səyahət

və turizm folkloru, cinayət və gizli təşkilatlarla bağlı folklor, romantizm və cinsi həyatla bağlı şəhər mifləri, ailə içi münasibətlər və gender rollarına dair folklor formaları, ev heyvanları və onların folklorik obrazları və s. öz təsirini göstərmişdir.

Təbii ki, böyük şəhərlərin özünəməxsus folklor xüsusiyyətləri zamanla formalaşır. Bu yanaşma artıq folklorun yalnız bir ifadə və ya reaksiya olması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda yeni subqrupların folklorunun yaranmasına zəmin yaradır. Belə ki, şəhər həyatı fərqli mədəniyyət daşıyıcılarını bir araya gətirdiyi üçün aşağıdakı folklorik proseslərin baş verdiyi ilə qarşılaşırıq:

1. Yeni qohumluq və dostluq əlaqələrinin yaranması. İnsanlar müxtəlif etnik və sosial qruplardan gəldiklərinə görə folklorik ifadələr də bir-birinə qarışır.

2. Bölgələrarası adət-ənənələrin sintezi. Fərqli bölgələrin özlərinə məxsus salamlama və nəzakət qaydaları zamanla simbioz edilərək birləşir və üçüncü tip mədəni davranış normaları formalaşır.

3. Yeni mətbəx mədəniyyəti və yemək folkloru. Müxtəlif mətbəxlər bir-biri ilə qarışaraq yeni qida vərdişləri və yemək adətləri yaradır.

4. Yeni təhkiyə (narrativ) formalarının formalaşması. Şəhərlərdə insanlar arasında yayılan müasir əfsanələr, memlər və sosial media mifləri folklorun yeni formalarına çevrilir.

Bu proses nəticəsində bölgə özəllikləri tədricən arxa plana keçir və subqrupların folkloru ilə yanaşı şəhər mühitində universal folklor nümunələrinin formalaşması da baş verir.

Bununla belə, bəzi hallarda bölgə xüsusiyyətləri müəyyən dar çərçivələrdə qorunmağa çalışılır. Ancaq bu, əsasən yaşlı nəsil arasında önəmli olsa da, gənclər arasında o qədər də dominant deyildir.

Nəticə

Şəhər folkloru, ənənəvi kənd folklorundan fərqli olaraq, sosial və texnoloji dəyişikliklərə sürətlə uyğunlaşan, fərqli sosial qrupların və mədəni təsirlərin sintezindən yaranan dinamik bir sistemdir. Urbanizasiya, sənayeləşmə, rəqəmsal texnologiyalar və qlobal informasiya axını folklorun yeni janrlarını və ifadə vasitələrini formalaşdırmışdır. Xüsusilə internet folkloru, feminist folklor, bazar folkloru kimi yeni istiqamətlər ənənəvi folklorun transformasiyasını əks etdirir. Bu proses folklorun yalnız kənd mühitinə aid olduğu fikrini tamamilə təkzib edərək, onun daim dəyişən və urban həyatına uyğunlaşan bir sistem olduğunu sübut edir.

XIX yüzildən XXI yüzilə qədər olan dövrdə Bakı, Gəncə, Şəki və Sumqayıt kimi şəhərlərdə formalaşan folklor, fərqli sosial qrupların qarşılıqlı təsiri nəticəsində yeni paradigmlər əsasında inkişaf etmişdir. Müasir dövrdə şəhər folkloru kütləvi informasiya vasitələri və internet texnologiyalarının təsiri altında formalaşaraq, ənənəvi folklordan fərqli xüsusiyyətlər qazanmışdır. Bu proses folklorun yalnız kənd mühitinə aid olan bir fenomen olduğu qənaətini tamamilə təkzib

edir və onun dinamik, çevik və urban həyatı ilə sıx bağlı olduğunu sübut edir.

Müasir folklorşünaslıq folklorun yalnız kənd icmalarına məxsus olmadığını qəbul edərək, şəhər folklorunun yeni paradigmalarda əsasında tədqiqini ön plana çıxarır. Xüsusilə sosial media və KİV folklorun dominant yayılma vasitələrinə çevrilmiş, folklorun ağırlıq mərkəzini kənd mühitindən şəhər mühitinə, daha sonra isə virtual platformalara yönəltdir. Bu isə folklorun yalnız arxaik bir fenomen olmadığını, müasir cəmiyyətin sosial və mədəni proseslərinə daim uyğunlaşan canlı bir sistem olduğunu göstərir.

Postfolklor yavaşması şəhər folklorunun əsas tədqiqat obyektlərindən birinə çevrilməsinə şərait yaratmışdır. Bu konsepsiya keçmiş folklor formalarının sadə bir davamı olmayıb, onların modifikasiyası və dəyərlər sisteminin dəyişməsi nəticəsində formalaşmış yeni bir sistemdir. Bu bağlamda müasir folklorşünaslıq artıq yalnız kənd folklorunun qorunmasına deyil, həm də yeni urban folklor formalarının araşdırılmasına diqqət yetirir. Şəhər folkloru vahid ideologiyaya sahib olmadan, müxtəlif sosial qrupların özünəməxsus folklor sistemlərindən ibarət polisentrik və çoxsəviyyəli bir mədəni fenomenə çevrilmişdir. O, yalnız sosial proseslərin nəticəsi kimi qəbul edilmir, eyni zamanda məkanın və şəhər identifikasiyasının formalaşmasında və sosial münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

Beləliklə, müasir folklor artıq lokal, etnik və ya dini çərçivələrlə məhdudlaşmayan, müxtəlif peşə və sosial qrupla-

rın fərqli ifadə vasitələri ilə formalaşan polisentrik bir mədəni sistemdir. Şəhər folkloru şəhər həyatının sosial, iqtisadi və texnoloji dəyişiklikləri ilə paralel inkişaf edən bir folklor formasıdır. O, müasir insanın gündəlik həyatında yer alan qorxularını, sosial münasibətlərini, inanclarını və davranışlarını əks etdirən janrları özündə birləşdirir. Kənd folklorundan fərqli olaraq, daha dinamik, sürətli yayılma xüsusiyyətinə malik və daim yenilənən bir fenomendir.

Texnologiyanın və internetin təsiri altında vizual və virtual formalar qazanan şəhər folkloru, həm də fərqli mədəniyyətlərin və sosial qrupların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində yeni subqrup folkloru yaradır. Bu isə onu postfolklorun ən mühüm sahələrindən biri halına gətirir.

Şəhər folkloru müasir şəhər həyatının sosial və texnoloji dəyişiklikləri ilə paralel inkişaf edən dinamik bir fenomendir. O, insanların həyat tərzini, sosial münasibətləri, inanclarını və davranış normalarına təsir edən müxtəlif folklor formalarını özündə birləşdirir.

Bu tədqiqatın nəticələri Azərbaycanda şəhər folklorunun müstəqil bir araşdırma sahəsi kimi öyrənilməsinin vacibliyini ortaya qoyur. Bu istiqamətdə aşağıdakı əsas tədqiqat sahələri müəyyənləşdirilmişdir:

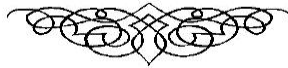
1. Şəhər folklorunun nəzəri və metodoloji əsaslarının müəyyənləşdirilməsi;
2. Şəhər folkloru nümunələrinin toplanması və sistemləşdirilməsi;
3. Fərqli sosial qrupların folklor yaradıcılığının təhlili;

4. Şəhər folklorunun vizual və virtual formalarının tədqiqi.

Şəhər folkloru müasir dövrün sosial, iqtisadi və texnoloji dəyişiklikləri ilə paralel inkişaf edən, insanların gündəlik həyat tərzini, sosial münasibətləri, inanclarını və davranışlarını əks etdirən bir fenomendir. O, kənd folklorundan fərqli olaraq, daha dinamik və sürətli yayılma xüsusiyyətinə malik olub, daim yenilənən və müxtəlif sosial qrupların öz ifadə formalarını formalaşdırdığı bir sahədir. İnternet və KİV-lə daha sıx əlaqəli olduğu üçün şəhər folkloru müasir dövrün sosial-mədəni dinamikasını daha dəqiq əks etdirir və yeni folklor tədqiqatlarının əsas obyektlərindən birinə çevrilir.

Bu sahədə aparılacaq araşdırmalar Azərbaycan folklorşünaslığının yeni bir mərhələyə keçməsinə və müasir folklorun nəzəri çərçivəsinin formalaşmasına mühüm töhfə verə bilər. Çünki şəhər folkloru davamlı olaraq dəyişən, müxtəlif sosial qrupların iştirak etdiyi, texnologiya və qlobal mədəniyyətin təsiri altında formalaşan dinamik bir fenomendir.

Bu araşdırma sübut edir ki, folklor sabit və dəyişməz bir fenomen deyil, əksinə, cəmiyyətin sosial, mədəni və texnoloji inkişafına uyğunlaşan bir sistemdir. Ənənəvi folklorşünaslıq yalnız kənd mədəniyyətinə əsaslanan tədqiqat çərçivələrini genişləndirməli və şəhər folklorunun yeni xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, müasir tədqiqat metodlarını tətbiq etməlidir.

II FƏSİL

ŞƏHƏR FOLKLORU KONTEKSTİNDƏ JANR ANLAYIŞI

Giriş

Şəhər folkloru, klassik folklor kimi, hər bir ölkənin sosial, iqtisadi, mədəni, siyasi və demokratik inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq formalaşmışdır. Sənaye inqilabının yaşandığı Avropada folklorun inkişafı tarixi, siyasi, iqtisadi və mədəni amillərlə müəyyən edilmişdir. Şəhərlər isə fərqli subkulturlara, müxtəlif etnik və dini mənsubiyyətlərə malik insanların bir arada yaşadığı, tarixi, dini, sosial və mədəni elementləri özündə birləşdirən geniş yaşayış məkanlarıdır. Şəhərin sosial strukturu onun tarixi və dini xüsusiyyətləri, iqtisadi və mədəni dəyərləri əsasında formalaşır.

Şəhərlərin tarixi eramızdan əvvəlki dövrlərə qədər uzansa da, sənayeləşmə ilə istehsal formalarının dəyişməsi, yeni bayram, ritual, mərasim və ənənələrin meydana gəlməsi folklorun da yenidən formalaşmasına səbəb olmuşdur. Şəhər, toplu şəkildə yaşayan insanların fərqli və ortaq cəhətlərini bir araya gətirərək, yeni bir mədəni mühit yaratmış və bu mühit folklorik ünsürlərdə öz əksini tapmışdır. Bundan başqa inkişaf edən şəhərçilik yeni subqrupların ortaya çıxmasına səbəb olmuş və bu da öz növbəsində şəhər folklorunun janrlar siste-

minin formalaşmasını tamamlamışdır. Ancaq sürətlə inkişaf edən texnologiya əsrində şəhər folklorunun yeni yeni ifadə formaları və janrları ortaya çıxmaqdadır.

Hər halda keçmiş Sovyetlər İttifaqı ölkərinə nəzərən Avropa və Amerikada folklor elmi daha erkən formalaşmış və bu sahədən milli kimlik, dövlət quruculuğu və mədəniyyətin inkişafı üçün istifadə edilmişdir. Bunun əksinə, texnoloji imkanlardan daha gec yararlanan, siyasi və demokratik inkişaf səviyyəsi aşağı olan ölkələrdə folklor fərqli şərtlər altında formalaşmışdır. Folklor XIX yüzildən etibarən bir elm sahəsi kimi inkişaf edərək müxtəlif anlayışlar qazanmışdır. Avropada folklor milli dövlətlərin qurulmasında, milliyyətçiliyin gücləndirilməsində və kimlik formalaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. Bu proses müasir şəhər folklorunda fərqli səviyələrdə hələ də davam etməkdədir.

Sovet rejimi dövründə folklor ideoloji təbliğat vasitəsinə çevrilmişdir. Bu tip folklorlara “ideoloji folklor” deyilir və onun xüsusiyyətləri demokratiyanın mövcud olduğu ölkələrdən fərqlənir. Sovet humanitar və sosial elmləri folkloru toplamaq və araşdırmaqla, onu yeni “millətsiz və dinsiz sovet insanının” formalaşması üçün bir alətə çevirmişdir. Beləliklə, folklorun təbii inkişafı məhdudlaşdırılmış və folklor ideoloji məqsədlərə xidmət etdirilmişdir.

Kommunist ideologiyası əsasında formalaşan və əsasən tərbiyəvi, əxlaqi yönləri qabardılan folklor tədqiqatları Sovet filologiyası və siyasi elminin ciddi nəzarəti altında həyata keçirilmişdir. Sovetlər İttifaqının dağılmasından sonra müstə-

qillik dövründə müəyyən dəyişikliklər baş versə də, folklorla hələ də əsasən “avam kənd camaatının şifahi mədəniyyəti” kimi baxmaq tendensiyası davam etmiş, klassik folklor janrlarından kənar qalan özünüifadə formaları araşdırma obyektı olmamışdır.

Əslində, XIX yüzildə Avropada da “xalq” termini ilə əsasən kənd yerlərində yaşayan sadə insanlar nəzərdə tutulurdu. Folklor isə bu insanların üz-üzə yaradıb, nəsildən-nəslə şifahi şəkildə ötürdüyü və zamanla variantlaşan nümunələr kimi dəyərləndirilirdi. Folklor elmi uzun müddət filologiyanın təsir dairəsindən çıxıbilməmiş, ədəbiyyatşünaslığın kölgəsində qalmışdır. Bu səbəbdən, folklor nümunələri də ədəbi bir mətn kimi qiymətləndirilmiş, yalnız yüksək ədəbi-estetik dəyərlərə malik olanlar kitablaşdırılmış və ya ədəbi kriteriyalara uyğunlaşdırılaraq çap edilmişdir.

Bununla yanaşı, folklor elmi kənd-şəhər, savadsız-savadlı qarşıdurmasının birinci tərəfini – yəni kəndi və kənd insanını – həm obyekt, həm də araşdırma predmeti kimi görmüşdür. Şəhər folkloru isə uzun müddət qəbul edilməmiş və araşdırılmamışdır. Adət-ənənələr, keçid ritualları, bayramlar, bayram yeməkləri və mətbəx mədəniyyəti, ləhçə xüsusiyyətləri, meteoroloji ilə bağlı inanclar, xalq təqvimi, xalq memarlığı və s. kimi mövzular folklorun tədqiqat sahəsinə daxil edilməmiş, əksinə, bu mövzular etnoqrafiya, antropologiya, sosiologiya, coğrafiya və tarix kimi fənlər arasında paylanmışdır. Halbuki, Avropada XX yüzilin 1970-ci illərindən eti-

barən sosial elmlər arasında sərhədlər yumşaldılmış, inteqrasiya prosesləri başlamışdır.

Sənayeləşmənin başlaması ilə yeni bir dövr açılmış, dünya sürətlə dəyişməyə başlamış və elmlər arasındakı sərhədlər getdikcə daha da qeyri-müəyyən hala gəlmişdir. Bu dəyişikliklər, təbii olaraq, folklor anlayışına da təsir etmiş, onu da zamanın tələbləri baxımından yenidən qurmuşdur. Klassik folklor anlayışının tədricən arxa plana keçdiyi bu dövrdə “postfolklor” anlayışı meydana çıxmış və bu yeni konsepsiyanın ən bariz nümunəsi “şəhər folkloru” olmuşdur.

Bununla yanaşı, “xalq” anlayışına verilən yeni izahlar da postfolklor nəzəriyyəsinin formalaşmasına təsir etmişdir. Folklorla münasibətin köklü şəkildə dəyişməsi, sənayeləşmə, xalq anlayışının yeni açılımı və texnoloji inkişaf ilk olaraq folklorlarda öz əksini tapmışdır. Qısaca desək, şəhər folkloru və janrları sənayeləşmənin məhsuludur və onun inkişafı birbaşa texnoloji tərəqqi ilə bağlıdır.

2.1. Şəhər folklorunun başlıca sahələri

Dünyada əlli ildən çoxdur ki, ciddi şəkildə araşdırılan şəhər folkloru, sənət və ya peşə folkloru, ailə folkloru, qadın folkloru, bazar folkloru, elektron və ya internet folkloru Azərbaycan folklorşünaslığında uzun müddət diqqətdən kənarda qalmışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri postsovet məkanında folklorşünaslığın diqqət mərkəzində klassik və ənənəvi yanaşma çərçivələrinin dominant olaraq qalmasıdır. Eyni sistem daxilində yaşayan Rusiya tədqiqatçıları Azərbaycan

və Orta Asiya respublikalarına nisbətən zamanın tələbinə daha çevik reaksiya vermiş, postfolklor adı altında baş verən yeni prosesləri araşdırmağa başlamışlar. Azərbaycanda və Orta Asiyada isə yeni dövrün tələblərinə uyğun folklor araşdırmaları nisbətən ləng inkişaf etdiyindən, əsas diqqət az da olsa internet folkloru mövzusunda yönəlmişdir. Dünyada geniş şəkildə tədqiq olunan internet folkloru son dövrlərdə Azərbaycan folklor elmində də araşdırma predmetinə çevrilmişdir.

Folklorun açıq sistem xarakterinə malik olması onun tədqiqində disiplinlərarası yanaşmanın zəruriliyini ortaya qoyur. Müasir folklorşünaslıq tədqiqatları antropologiya, sosiologiya və etnoqrafiya başda olmaqla, ədəbiyyat, dilçilik, tarix, psixologiya, arxeologiya, ilahiyyat, fəlsəfə, hüquq, memarlıq, baytarlıq, hidrometeorologiya, kulinariya və digər elm sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir. Folklorun bu sahələrdən bəhrələnməsi ilə yanaşı, adıçəkilən elmlər də vaxtaşırı folklor nümunələrinə istinad edirlər.

XXI əsr folklorun paradiqma dəyişikliyinə uğradığı və millət həyatının bütün sahələrinə nüfuz etdiyi bir dövrdür. Sənayeləşmə nəticəsində əvvəllər nisbətən homojen olan şəhər strukturu heterojen sosial təbəqələrə çevrildi. Kənddən şəhərə intensiv köç dalğası bu dəyişiklikdə mühüm rol oynadı. Nəticədə şəhərlərdə yeni folklor nümunələri formalaşmağa başladı ki, bu da folklorşünaslığın tədqiqat sahəsinin genişlənməsinə səbəb oldu. Bu baxımdan Bronner qeyd edir ki, “kənddən şəhərə miqrasiya yalnız şəhərləri sosial baxımdan dəyişdirir.

mədi, eyni zamanda onları folklorun yeni qatları ilə zənginləşdirdi.”¹

Şəhər folklorunun sistemli şəkildə tədqiqinə ilk dəfə Avropada başlanılmış, daha sonra bu yanaşmalar Amerika, Rusiya və Türkiyə kimi müxtəlif regionlarda da tətbiq edilmişdir. Fine və Foxun, Déghin və Bendixin fikrincə, şəhər folkloru ilə bağlı sistemli tədqiqatlar Avropada ortaya çıxmış şəhər sosial həyatının parçalanmasını və çoxluğunu əks etdirmiş və həmişə şəhər mühitində mövcud olub və müxtəlif subkulturalara səs vermidir.²

Müasir şəhər insanı daim dəyişən, yenilənən və texnoloji cəhətdən inkişaf edən bir mühitdə yaşadığı üçün folklor bu şəraitdə onun kimliyini qoruma və ifadə etmə vasitəsinə çevrilmişdir. Qloballaşma dövründə mədəniyyətin istehsal və istehlak obyektinə çevrilməsi “mədəniyyət sənayesi”, “istehlak mədəniyyəti”, “kütləvi mədəniyyət” və “xalq mədəniyyəti” kimi anlayışların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu anlayışlar, bir tərəfdən mədəniyyətin dinamik və dəyişkən təbiətini ifadə etsə də, digər tərəfdən orijinallıq və bazara uyğunluq arasında paradokslar yaradır. Handler qeyd edir ki, “mədəniyyətin əmtələşdirilməsi müasir folklor ifadələrində orijinalılıqla bazar dəyərləri arasında gərginliyə səbəb olmuşdur.”³

---

¹ S. J. Bronner. *Explaining Traditions: Folk Behavior in Modern Culture*. Lexington: University Press of Kentucky, 2011, s. 89.

² G. A. Fine & R. C. Fox. *Whispers on the Color Line: Rumor and Race in America*. Berkeley: University of California Press, 2016, s. 24; Linda Dégh. *American Folklore and the Mass Media*. Bloomington: Indiana University Press, 1994, s. 58; R. Bendix. *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. Madison: University of Wisconsin Press, 1997, s. 112.

³ R. Handler. “Authenticity”, *Anthropology Today*, 2(1), 1986, s. 5.

Şəhər folklorunun əsas açarı onun spesifik qaydalar çərçivəsində formalaşan şəhər mədəniyyətidir. Bir sözlə, şəhər mühitində yaradılan epik və ya lirik, maddi və ya mənəvi bütün mədəni elementlər bütövlükdə şəhər folkloru adlanır.

Texnoloji inkişaf və elektron mühitin təsiri, folklorla olan yanaşmanı və baxış açısını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Mədəniyyətin sözlü mühitdən yazıya, oradan isə elektron mühitə keçidi ilə birlikdə, folklor da bu keçidlərdən təsirlənmiş və yeni bir paradiqmatik dəyişikliyə uğramışdır. Xüsusilə qəzetlər, jurnallar, radio, televiziya, film sektoru və internetin daxil olması ilə folklorun təqdimat və yayılma forması dəyişmişdir. Bu mövzunu E. Güngör də 1970-ci illərdə müşahidə edərək yazmışdır: “Texnologiyada baş verən dəyişikliklərin insanların davranış və düşüncələrində çoxlu dəyişikliklərə səbəb olması o qədər adi hala çevrilib ki, dərslərdə standart biliyə çevrilib. Əvvəla, texnoloji dəyişiklik özlüyündə münasibət və davranış biçimlərinin dəyişməsi deməkdir: İnsanlar bir işi necə yerinə yetirmək barədə (yəni bu dəyişiklik, hansı mexanizmlə həyata keçirilir və hansı nəticələr doğurur, yeni anlayışlar əldə etdilir) yeni bir anlayış qazanmışlar və davranış vərdişlərini bu yeni fəaliyyət tərzinə uyğunlaşdırmağa başlamışlar.”¹

Bu dəyişikliklər, mədəniyyətin formalaşmasında yeni məkanların və sosial strukturların yaranmasına səbəb olur. İnsanlar şəhərləri milli dünyagörüşlərinə uyğun inşa etdikləri

---

¹ Erol Güngör. Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011, s. 21.

kimi, şəhərlər də müxtəlif etnik və mədəni mənsubiyyətlərə malik insanların “şəhərli” kimliyini yaratmağa xidmət edir. Bu qarşılıqlı inşa prosesi şəhər folklorunun koqnitiv (birləşən) anlamlandırılmasını formalaşdırır. Şəhər, iç köçlərlə fasiləsiz olaraq dəyişən folklor ənənələrini yaşatmağa çalışan bir məkandır. Ancaq şəhərə yeni gələn kəndli və ya bölgə insanı, dəyişən mədəni kontekstdə əvvəlki folklor materiallarını olduğu kimi qorumaq çətinliyi ilə qarşılaşır. Bu, sintez, qarşılıqlı təsir, ərimə və yenidən canlanma proseslərinin baş verdiyi bir dövrün göstəricisidir.

Əkinçilik və heyvandarlıq iqtisadiyyatından sənaye istehsalına keçid yalnız həyat standartlarını deyil, həm də şüur və düşüncə tərzini dəyişdirmişdir. Bu səbəbdən şəhər folklorunu müstəqil bir vahid olaraq qiymətləndirmək düzgün olmayacaqdır. Çünki şəhər folkloru, ən sadə halı ilə ənənəvi klassik folklorun şəhər mühitində yenidən qurulmasıdır. Şəhər folklorunun formalaşmasında ən çox yer tutan elementlər, fərqli sosial qrupların folklor arsenallarını və müəyyən məkanda, obrazlarda yenidən qurulmuş ənənəvi folklor nümunələrini əhatə edir. Şəhər folklorunun üç əsas yaradıcı ünsürü mövcuddur:

1. Ənənəvi folklor elementləri üzərində qurulmuş, ancaq şəhərin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə uyğun yenidən formalaşdırılmış folklor.

2. Şəhər mühitinə xas yer, məkan və xarakterlərin təkrar istifadəsi ilə yaradılan folklor.

3. Tamamilə şəhərə məxsus mövzularda formalaşan və icra edilən folklor nümunələri.

Bu strukturlar, şəhər folklorunun zəngin və dəyişən təbiətini göstərir.

Şəhər folkloru anlayışı və bu sahənin təhlili ilə bağlı gəriyə baxdıqda, “şəhər” termini nəyi ifadə edir və şəhər nədir sualına cavab verməyin vacib olduğu anlaşılır. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, şəhərin tarixi, sosial strukturu və əhalisinin tərkibi barədə hər kəsin qəbul edəcəyi bir anlayış yoxdur. Çünki sosial tədqiqatçılar şəhəri həm iqtisadi baxımdan, həm də sosial və mədəni kontekstdə izah etməyə çalışmışlar. Bəziləri şəhəri dövlət anlayışı yerinə işlədildiyini izah edərəkən, başqa bir mütəxəssis şəhəri çoxsaylı insanın yaşadığı yer, bir başqası da qapalı bir məkan, ticarətin olduğu yer kimi təyin etmişdir.¹ Hətta şəhər, onun quruluşu, işləmə forması nəzəriyyəsini yaradan Lewis Mumford şəhəri qarışıq struktura malik bir yaşayış yeri kimi qiymətləndirmiş və şəhərin mahiyyətini tam aydınlaşdıрмаğın mümkün olmadığını bildirmişdir.² Mumfordun fikrincə, şəhərin “bütün təzahürlərinə uyğun gələn vahid bir tərif yoxdur və heç bir təsvir, onun embrion sosial nüvəsindən tutmuş yetkinlik dövründəki mürəkkəb formalarına və son fiziki parçalanmasına qədər keçdiyi bütün çevrilmələri əhatə edə bilməz. Şəhərin mənşəyi qa-

---

¹ Bax. Henri Lefebvre. Kentsel Devrim. Çev. S. Sezer. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2023; Mark Abrahamson. Kent Sosyolojisi Küresel Bir Giriş. Çev. T. Kara. İstanbul: Küre Yayınları, 2023; Max Weber. Kent. Çev. V. A. Coşar. Ankara: Dorlion Yayınları, 2022.

² Lewis Mumford. Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği. Çev. G. Koca, T. Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.

ranlıqdır, keçmişinin çox hissəsi yenidən ortaya çıxmayacaq şəkildə qaranlıq qalmışdır və gələcəkdə nə olacağını təxmin etmək olduqca çətinidir.”¹

Şəhər folkloru, şəhərin yaddaşının məhsuludur. Şəhər folkloru məkan baxımından şəhər əhalisinin ortaq mirasını təmsil edir. Köhnə abidələr və köhnə yerlərlə bağlı yaddaş, şəhərsalma sahəsində yeni ənənələrin yaranmasına yol açır. Bəzən də köhnə ənənələrin davam etdirilməsi üçün yeni şəhərsalma planlarının ənənəyə dayalı qurulması çox vacibdir. Çünki ənənəvi həyat tərzini dəyişən fərd yaddaşının rolunu oynayan yerlərdən uzaqlaşaraq fərqli bir istiqamətə yönəldikdə, yalnız bu cür məkanların yaradılması ilə keçmişin əlaqəsi qorunub saxlanıla bilər. Bu səbəbdən, şəhər quruluşunda keçmişə xatırladan və insanlarda güvən duyğusu yaradan yaddaş məkanlarının inşası önəmlidir.

Əslində, şəhər yalnız əhalisinin sayı ilə müəyyən olunan böyük yaşayış məskəni deyil, eyni zamanda strukturu, sosial münasibətləri, davranış tərzləri və yaşam şərtləri ilə kənddən və digər yaşayış məskənlərindən fərqlənən bir mühitdir. Məsələn, Azərbaycanda on min nəfərdən çox əhalisi olan böyük kəndlər mövcuddur ki, onları şəhər adlandırmaq məntiqli olmaz. Məsələn, Masallı rayonunun Ərkivan kəndinin əhalisi 19 min nəfərdən çoxdur. On min nəfərdən çox əhalisi olan kəndlər və qəsəbələr, adətən, homojen bir xarakterə malikdir, eyni inanc, adət-ənənə və şivəyə sahibdirlər və çox zaman bir-birinə yaxın qohum tirələrdən ibarət olurlar.

---

¹ Lewis Mumford, Tarih Boyunca Kent, 2007, s. 13.

2.2. Sənayeləşmə və şəhər folkloru

Şəhər, qədim dövrlərdə, xüsusilə antik çağdan orta əsrlərə qədər, daha çox qala tipli bir yaşayış yeri olmuşdur və müdafiə məqsədini güdən tikililər şəklində qurulmuşdur. Əski Yunan şəhərləri isə şəhər-dövlət strukturunda fəaliyyət göstərmişdir. Bəzi araşdırmalara görə, ilk şəhərlər metal dövründə meydana çıxmışdır. Metallurgiyanın inkişafı, bir çox başqa amillərlə yanaşı, metal silahlarla təchiz olunmuş insanların, xam daş silahlarla silahlanmışlara nisbətən hərbi üstünlük əldə etməsinə səbəb olmuşdur. Neolit dövrünün əkinçiləri, asanlıqla metal silahlarla silahlanmış işğalçılar tərəfindən asanlıqla məğlub edilmiş, nəticədə işğalçılar fəth etdikləri torpaqlarda məskunlaşmış və əkinçiləri torpağa bağlı qullara çevirmişlər. Hakimiyyətlərini möhkəmlətmək məqsədilə işğalçılar, adalarda və ya daha yaxşı qorunan yüksəkliklərdə məskunlaşmışlar. Beləliklə, bütün ərazini görmə imkanı olan bir mövqedən həm müdafiə, həm də hücum asanlaşmışdır. Bəzi tədqiqatçılar isə iddia edirlər ki, ilk şəhərlər, hakimiyyət icmalarının ətrafında qurulan daimi ordu qərargahları olmuşdur.¹

Sənayeləşmə ilə şəhər, sadəcə müdafiə məqsədli qalalardan çıxaraq, ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzinə çevrilmişdir. Bu dəyişikliklər şəhərin strukturunun homojenlikdən heterojenliyə doğru inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Sürətlə inkişaf edən şəhərlər yalnız folklorun qorunma mə-

---

¹ Egon Ernest Begel. "Kentlerin Doğuşu". Çev. Ö. Arıkan., Cogito, Kent ve Kültürü, Sayı 8, 1996, s. 8.

kanları olmaqla qalmamış, həm də yeni folklor nümunələrinin və materiallarının yarandığı yerlər olmuşdur.

E. E. Begelə görə, müasir şəhərin bəzi əsas özəllikləri aşağıdakılardır:¹

1. Əvvəllər mövcud olan şəhər tiplərinə yeni bir növ əlavə edilmişdir: XIX əsrdə ortaya çıxan sənaye şəhəri.

2. Kəndlərin yandırılaraq dağıdılmasının ardından, əvvəlki qala tipli şəhərlər artıq mövcud deyil; bu şəhərlər sadəcə müəyyən sayda insanı qorumağa imkan verən divarlarla əhatə olunurdu. Müasir dövrdə isə divarlarla əhatə olunmuş bu mühafizə strukturları ortadan qalxmış və mühafizənin dairəsi daha da genişlənməmişdir; indi yalnız bir şəhəri deyil, bütün ölkəni əhatə edən istehkamlar mövcuddur.

3. Şəhərlərin siyasi imtiyazları və şəhərlərə qarşı tətbiq olunan siyasi ayrı-seçkilik aradan qaldırılmışdır. Bu gün şəhər və kəndlər arasında hüquqi bərabərlik mövcuddur. Keçmişdə şəhər daxilindəki siyasi imtiyazlar da bu bərabərliyə uyğunlaşmışdır. Ancaq bəzən seçki dairələri, hakim partiyanın üstünlüyünü təmin etmək məqsədilə, təbii yaşayış məntəqələrinin strukturlarına uyğun gəlməyəcək şəkildə təşkil edilirdi. Nəticədə, yuxarı təbəqələrin hegemonluğu ümumbəşəri səsvermə hüququ ilə sona çatmışdır.

4. Siyasi baxımdan müasir şəhərlər yalnız yerli muxtariyyətə malik inzibati mərkəzlərdir. Onların faktiki siyasi təsiri, bütün ölkənin strukturundan və xüsusilə urbanizasiya səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir.

---

¹ Egon Ernest Begel, "Kentlerin Doğuşu", s. 14.

5. Müasir şəhərin sinif strukturu artıq hüquqi fərqlər əsasında təşkil edilmir. Bunun əvəzinə, qrupun nüfuzu, statusu və iqtisadi şəraiti, hüquqi bərabərliklə yanaşı fərqliliklər yaradır, bu isə əvvəllər məlum olmayan gərginliklərə səbəb olur.

Nəticədə şəhər folkloru, “şəhər mühitində yaranan və yayılmaya başlayan xalq mədəniyyəti məhsulu”¹ olaraq, ənənəvi folklorun inkişafına bağlı olaraq, daha sonra internet mühitində də özünü göstərmişdir. Şəhər strukturuna uyğunlaşdırılan folklor məhsulları, öz növbəsində, paradiqmatik bir dəyişiklik yaradaraq, yeni bir folklor növü kimi ortaya çıxmışdır.

Şəhər folklorunun araşdırılmasının vacib tərəflərindən biri də şəhəri cazibə mərkəzinə çevirmək və turist cəlb etmək, beləliklə də turizmin inkişafını dəstəkləməkdir. Xüsusilə mədəni irs dəyərləri, tənəzzül və məhv olma təhlükəsi ilə qarşılaşdığı dövrlərdə qorunma altına alınır və turizmin davamlılığı təmin olunur. Mədəni turizmin inkişaf etdiyi ölkələrdə, şəhərlərin otantik strukturlarının qorunmasına və abidələrin diqqət mərkəzində saxlanmasına böyük diqqət yetirilir. Məsələn, şəhərlərdəki qala bürcləri, qədim istehkamlar, hamamlar, məscidlər, türbələr, əski yaşayış binaları, bəzi arxitektura örnəkləri, karvansaraylar və digər mədəni irs elementləri, ətraflarında folklor materiallarının – əfsanələrin, inanc elementlərinin, rəvayətlərin və digər mədəni ifadələrin yaradılmasına səbəb olur.

---

¹ Nükte Sevim Derdiçok. Kent ve Kadın: Türk Kültüründe Gün Olgusu. Çanakkale: Hars Akademi Yayınları. 2023, s. 49.

Bundan əlavə, ekoturizmi inkişaf etdirməyə çalışan ölkələr, ənənəvi mədəni irs elementlərinin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində bir çox təşəbbüslər göstərirlər. Məsələn, əl sənətləri, yerli mətbəx yeməkləri, xalılar, musiqi alətləri, papaqlar və geyimlər, şəhərin simvoluna çevrilmiş abidələrin kiçik suvenirləri və digər mədəni dəyərlər turizmin dinamikasına xidmət edir. Bu elementlər yalnız sənət və pul qazanmaq məqsədini daşımaqla qalmır, həm də mədəni və milli xüsusiyyətləri əks etdirərək dərin mənalar daşıyır. Hər bir turist, bu özəllikləri ilk dəfə gördüyü zaman, onlara fərqli mənalar yükləməklə yanaşı, gəldiyi ölkə haqqında daha çox məlumat alaraq öz dünyagörüşünü zənginləşdirir. Əl sənətləri və yemək sektoru, ölkəyə yalnız iqtisadi qazanc gətirməklə qalmır, həm də ölkənin tanınmasına və daha çox turistin cəlb olunmasına səbəb olur. Ekoturizmin digər elementləri isə folklor oyunları, taxtadan hazırlanmış qaşıqlar və digər mətbəx alətləri, parçadan hazırlanmış başörtüləri, sədəf və mis işləmələri kimi mədəni əşyaların turistlərə təqdim edilməsidir.

2.3. Şəhər folklorunun janr sistemi

Postfolklorun mətn müxtəlifliyi, ənənəvi folklorla müqayisədə, ən radikal dəyişikliyə məruz qalan folklor sahələrindən biridir. Dəyişən folklor paradiqması çərçivəsində ritual lirikadan tutmuş nağıllara qədər demək olar ki, bütün klassik şifahi janrlar zamanla arxa plana keçmiş və əsasən arxiv materialına çevrilmişdir. Bununla belə, nisbətən yeni mənşəyə malik janr kompleksləri, məsələn, şəhər mahnıları və lətifələr,

habelə əhəmiyyətli dərəcədə transformasiyaya uğramış müasir memoratlar və əfsanələr (xüsusilə neomifoloji xarakter daşıyanlar), həmçinin yeni lətifələr, anti-atalar sözləri, sözsöhbət, şayiə və dedi-qodu kimi sərbəst quruluşlu mətnlər şəhər folklorunda aktiv şəkildə yaşamağa davam edir.

Şəhər folkloru, köhnə ilə yeninin, klassik olanla hələ tam formalaşmamış janrların bir arada mövcud olduğu dinamik bir sahədir. Bu səbəbdən şəhər folklorunun dəqiq və hərtərəfli təsnifatını aparmaq çətinlik yaradır. Bir tərəfdən, bu sahədə aparılan tədqiqatların və toplanan materialların yetersizliyi, digər tərəfdən isə nəzəri bazanın zəifliyi, şəhər folklorunun janr sistemi, dili, mədəni və sosial funksiyaları, şəhər alt mədəniyyəti ilə üst mədəniyyət arasındakı əlaqələri kimi məsələlərin tam şəkildə dərk edilməsinə mane olur.

Bundan əlavə, şəhər folklorunun formalaşmasında urbanistikanın rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Şəhərin memarlıq quruluşu, abidələri, məhəllələri və küçələri burada yaşayan insanların psixologiyasını, etnik kimliyini, tarixi yaddaşını, adət-ənənələrini əks etdirdiyi kimi, folklorun yaranışına və inkişafına da təsir göstərir. Bu baxımdan, folklor janrlarının şəhərin xarakterik xüsusiyyətlərindən kənarında formalaşması mümkün deyildir. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, ümumiləşdirilmiş şəkildə də olsa, şəhər folklorunun əsas janrlarını və mətn tiplərini müəyyənləşdirmək mümkündür.

1. Mərasim və adət-ənənələr. Şəhər folklorunun sosial və mədəni həyatla sıx bağlı olan mərasimləri və ənənəvi tədbirləri bu qrupa daxildir:

- Yenilənmiş təqvim ənənələri
- Məzun gecələri

- Görüş axşamları
- Əsgərliyə çağırış mərasimləri
- Ziyafətlər, toy və yas mərasimləri
- Ad günləri
- 8 Mart, Sevgililər Günü və digər sosial tədbirlər

2. Bayram və anım günləri. Bu bölmə dini və milli bayramlarla bağlı formalaşmış folklor nümunələrini əhatə edir:

- Novruz bayramı
- Qurban bayramı
- Ramazan bayramı
- Məhərrəmlik (Kərbəla)
- Xocalı soyqırımını günü
- 20 yanvar anım günü
- Müasir dövrün bayramları (Qələbə Günü, Bayraq Günü, Qurtuluş Günü və s.)

3. Lirik janrlar və musiqi folkloru. Şəhər folklorunda musiqi və poeziya mühüm yer tutur. Buraya daxildir:

- Meyxanalar
- Günlük hadisələrlə bağlı satirik və siyasi mahnılar
- Parodiya tipli musiqi nümunələri
- Məşhur əsərlərin mahnı adaptasiyaları
- Pop musiqisinin və müəllif mahnılarının folklor versiyaları
- Ənənəvi sevgi və ailə mövzulu mahnılar
- Elegiyalar
- Aşırıq üslubunda olan mahnılar
- Şəhərə xas digər lirik nümunələr

4. Nəsr və təhkiyəyə əsaslanan mətnlər. Şəhər mühitində yayılan və müxtəlif janrlara bölünən şifahi və yazılı folklor nümunələri:

➤ Mifoloji hekayələr, siyasi, etnik bağlamlı şəhər mifləri. Xüsusilə xaraba qalmış binalar, tərk edilmiş malikanələr, inşaatı yarımçıq qalmış tikililər haqqında mistik və qorxulu hekayətlər. Həmçinin metroda və ya yeraltı keçidlərdə baş verən paranormal hadisələr¹ və şəhər həyatında yayılan şayiələr, gizli təşkilatlarla bağlı konspiroloji nəzəriyyələr.

- Tarixi hadisələrlə bağlı rəvayətlər
- Şəhər memoraatları (günümüzə yaxın dövrdə baş vermiş hadisələrin şahidlərinin anladığıları)
- Şəhər əfsanələri, UFO və yadplanetlilər haqqında əfsanələr (və ya miflər), ailə əfsanələri və qorxulu əfsanələr
- Şayiələr və dedi-qodular
- Nağıllar və zarafatlar
- Anti-atalar sözləri, müasir aforizmlər və tapmacalar
- Peşə lətifələri
- Ədəbsiz (açıq-saçıq) və seks lətifələri
- Kiçik həcmli digər folklor mətnləri

5. Sözlü kommunikasiya və qeyri-formal folklor nümunələri. Qeyri-rəsmi sosial mühitlərdə formalaşan və gündəlik ünsiyyətin bir hissəsinə çevrilən folklor nümunələri:

- Çayxana söhbətləri
- Dost və tanış qrupları arasında yayılan folklor ifadələri

---

¹ Paranormal hadisələr populyar mədəniyyətdə və digər qeyri-elmi bilik orqanlarında təsvir edilən və bu kontekstlərdə mövcudluğu normal elmi anlayışın hüdudlarından kənar kimi iddia edilən hadisələrdir. Diqqətəlayiq paranormal inanclara ekstrasensor qavrayış (məsələn, telepatiya), spiritizim və xəyal ovu, kriptozoologiya və ufologiyanın yalançı elmlərinə aid olanlar daxildir.

➤ Müxtəlif peşə sahibləri arasında işlədilən ifadələr və deyimlər

➤ Sənətkarlar və digər peşəkar qrupların istifadə etdiyi qeyri-rəsmi folklor mətnləri

6. Şəhər folklorunun müasir formaları. Şəhər folkloru texnologiyanın inkişafı və sosial dinamikalar nəticəsində yeni formalar qazanmışdır. Xüsusilə şəhər mühiti ilə bağlı yaranan folklor janrları vardır:

➤ Peşə və sənət folkloru – müxtəlif sənət və peşə qruplarına aid olan, iş mühiti və spesifik biliklər üzərində qurulan folklor nümunələri. Bunlar müəyyən peşə və sosial qrupların daxilində formalaşmış folklor janrlarıdır.

➤ İnternet folkloru – rəqəmsal texnologiyaların yayılması ilə sosial mediada yayılan memlər, viral videolar, internet lətifələri və şəbəkə şayiələri.

➤ Reklam folkloru – istehlak mədəniyyətinin və kommersiya sektorunun yaratdığı folklor nümunələri, şüarlar, viral marketing kampaniyaları.

➤ Bazar folkloru – bazarlarda, ticarət sektorunda formalaşan folklor, satıcılar və müştərilər arasında yayılan ifadələr.

➤ Şəhər məkanları ilə bağlı folklor – məsələn, ziyarət yerləri, müəyyən küçələrin, körpülərin və ya metro stansiyalarının mistik və ya sirlə hadisələrlə assosiasiya olunması.

➤ Şəhər ətrafı təbiət yerləri ilə bağlı miflər – məsələn, şəhər ətrafındakı göllər, mağaralar, tərk edilmiş sığınacaqlar haqqında qeyri-adi hekayələr.

➤ Qadın folkloru – qadın hüquqları və gender bərabərliyi ilə bağlı folklor nümunələri, qadınların öz təcrübələrini əks etdirən mətnlər. Bir az daha aşırı forma aldıqda feminist folklorlara çevrilməkdədir.

➤ Doktorların folkloru – tibb sahəsində formalaşmış zarafatlar, peşə ilə bağlı şayiələr və inanclar.

➤ Tələbə folkloru – imtahan memləri, universitet həyatına dair lətifələr və ənənələr.

➤ Yazıçıların və sənətkarların folkloru – ədəbi dairələrdə və yaradıcılıq mühitində formalaşan folklor nümunələri.

➤ Sürücülərin folkloru – yol hərəkəti ilə bağlı miflər, sürücü lətifələri, yük və minik maşınlarının arxasına bəzən də yan şüşələrinə yazılan maraqlı ifadələr.

➤ Ayaqqabıçıların, dərzilərin, saat ustalarının folkloru – hər bir peşənin öz iş mühiti çərçivəsində formalaşmış folklor nümunələri.

➤ Miqrasiya və köç folkloru – şəhərə yeni köçənlər arasında yayılan əfsanələr və inteqrasiya prosesini əks etdirən folklor mətnləri. Köç edənlərin şəhər həyatına uyğunlaşmasını əks etdirən folklor mətnləri, fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranan yeni folklor formaları.

➤ Şayiələr və zarafatlar – cəmiyyətdə sürətlə yayılan qısa hekayəvari mətnlər.

➤ Memlar – internet və sosial şəbəkələrdə yayılan vizual və ya yazılı məzmunlu zarafatlar.

➤ Qrafitilər və küçə sənəti – divarlarda, metro keçidlərində və ictimai yerlərdə ifadə olunan folklor formaları.

➤ Replər və küçə dili – müxtəlif sosial qrupların yaratdığı spesifik jarqon və ifadələr və qeyri-rəsmi şifahi ünsiyyət formaları

Bu mövzu qrupları və janrlar şəhər mühitində formalaşan sosial dinamikaların və kollektiv təcrübələrin ifadəsi kimi çıxış edir. Bu anlamda şəhər folkloru müasir dövrdə folklorşünaslıq üçün yeni və maraqlı tədqiqat sahəsi kimi formalaşmışdır. Təbii ki, bu durumda folklor tədqiqatçıları yalnız keçmişə deyil, həm də müasir dövrdə folklorun necə dəyişdiyinə və yeniləndiyinə diqqət yetirməlidirlər.

Müasir şəhər mühitində formalaşan folklor nümunələri yalnız peşə və sosial qruplarla bağlı deyil, həm də şəhər məkanlarının mistikası, miqrasiya, internet mədəniyyəti və küçə sənəti kimi fərqli sahələri əhatə edir.

Bir çox sahələr peşə ilə əlaqəli olmayıb fərqli mövzularla bağlıdır. Bu bölgü şəhər folklorunun yalnız məzmun baxımından deyil, həm də onun yayıldığı mədəni və sosial kontekstlərə görə təsnifatını aparmağa imkan verir. Bu yanaşma həm klassik folklorşünaslıq üçün yeni bir perspektiv yaradır, həm də müasir urbanistika və sosiologiya sahələri ilə əlaqələndirilmiş tədqiqatlar üçün geniş imkanlar açır.

Şəhər folklorunun ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri onun təkcə verbal deyil, həm də virtual mühitdə geniş yayılmasıdır. İnternet, kütləvi informasiya vasitələri və sosial şəbəkələr şəhər folklorunun yeni formalarının yaranmasına və sürətlə yayılmasına imkan yaradır. Çünki şəhər folkloru, ənənəvi və müasir elementlərin sintezindən ibarət olan dina-

mik bir sahədir. Şəhər mədəniyyətinin və sosial həyatın daimi dəyişməsi bu folklor janrlarının da yenilənməsinə və transformasiyasına səbəb olur. Buna görə də şəhər folklorunun daha dərinləməsinə araşdırılması, yalnız mədəni irsin qorunmasına deyil, həm də şəhər kimliyinin və kollektiv yaddaşın daha yaxşı dərk olunmasına imkan yaradır.

Şəhər əfsanələri, miflər və nağıllar müasir folklorun əsas janrlarından biridir və bu janrlar arasında ən geniş yayılanı məhz şəhər əfsanələridir. Şəhər folkloru, xüsusən Amerika və Avropa folklorşünaslığında, əfsanələr və onların müxtəlif formaları ilə əlaqələndirilir. Bu əfsanələr, tez-tez baş verən hadisələr, xurafatlar, xəyallar, şeytanlar, kriptidlər, yad planetlilər, sürünənlər və qorxu ilə bağlı digər uydurma hekayələrdən ibarət olur. Bunlar Avropa folklor elmi çərçivəsində şəhər əfsanələri başlığı altında öyrənilir. Şəhər əfsanələrinin əsas kökləri, çox zaman yerli tarixdən və populyar mədəniyyətdən qaynaqlanırlar və bəzən bu əfsanələr, sosial dəyişikliklərin və mədəni dinamikaların tərənnümüdür.

Bu fenomeni daha yaxından müşahidə etdikdə, oxşar struktura və təsirə malik olan lətifələr də diqqət çəkir. Məsələn, bir nəslin yaddaşında, zamanla müxtəlif tematik dövrlər və mövzular dəyişə bilər. Bugünkü dövrün sosial şəbəkələrində (Facebook, Instagram və s.) @albertəmi, @Albert_Eynsteyn, @mırt dahilər, @atalar yaxşı deyib, @müasir atalar sözləri və @deyimanlami kimi tematik səhifələr və qruplar yaranmışdır. Bu qruplarda, gənc istifadəçilər tərəfindən tərtib edilən və ziyarət edilən məzmunlarda folklorun müxtəlif tərəfləri ilə yanaşı, gündəlik həyat, məişət mövzuları və aktual məsələlər

müzakirə olunur. Ancaq belə mövzuların bəzi qrupları, mədəni və ya siyasi səbəblərdən sürətlə yox olur, bəziləri isə nisbətən uzun müddət yaşaya bilir. Məsələn, Lenin, Stalin, Bağırov haqqında yazılan və paylaşan hekayələr, çox vaxt ciddi və ya satirik tonlarla müzakirə olunarkən, son illərdə bu növ hekayətlər və lətifələr bir çox hökumət və parlament nümayəndələri, yazıçı və şairlər barədə ortaya çıxmışdır.

Şəhər folklorunun bir digər məşhur forması isə söz-söhbətlər və şayiələrdir. Bu şayiələr, internetdə gəzən şəhər əfsanələri kimi, müəyyən hərəkətlərin və ya hərəkətsizliyin nəticəsində baş verən dəhşətli hadisələr barədə xəbərdarlıq edən ehtiyatlı hekayələrdir. Çox vaxt bu şayiələr, qarşısını almaq üçün bir növ strategiya və ya məsləhət də təqdim edir. V. Conn bunu “İnternetdə gəzən şəhər əfsanələri kimi, şayiələr də müəyyən hərəkətlərin və ya hərəkətsizliyin dəhşətli nəticələri barədə xəbərdarlıq edən ehtiyatlı, pessimist hekayələrdir. Bəzən xəbərdarlıq bu nəticələrin qarşısını almaq üçün bir strategiya ehtiva edir”¹ şəklində izah edir.

Şəhər folklorunun janrlarının bir önəmli özəlliyi də onların birbirinə çox yaxın olmalarıdır. Özəlliklə əfsanə ilə müasir miflərin, qeybət, dedi-qodu və şayiələrin bir-birinə keçidi diqqət çəkir. Eyni zamanda, alimlər də bu terminlərə fərqli yanaşdıqları üçün şayiə və əfsanə arasında sərhədlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsi çətinlik yaradır. Müasir şəhər əfsanələrinin yayıldığı kontekst ilə şayiə və qeybətin yayılma prosesi bir-birinə yaxın olduğu üçün onları tam şəkildə fərqləndirmək

---

¹ Vicki S. Conn. “Editorial Research Rumors as Urban Legends”, Western Journal of Nursing Research, Vol. 30, No 4, 2008, s. 416.

həmişə mümkün olmur.

Bu üç termin arasındakı qarışıqlığın əsas səbəblərindən biri onların janrlar arasındakı yaxınlığı, digəri isə “əfsanə” termininin geniş və çoxmənalı istifadəsidir. Əfsanə anlayışına yüklənən müxtəlif mənalı bu janrların bir-birinə yaxınlaşmasına səbəb olur. Bununla belə, mif, şayiə, qeybət və əfsanə kontekst, funksiya və məzmun baxımından bir-birindən fərqlənir.

Təbii ki, şəhər folkloru və onun janrları yeniliklərə açıqdır. Bu yeni növ şəhər folkloru, avtostopçuların əhvalatları və turist folkloru kimi nümunələrdə təzahür edir. Hər iki növ şəhər folkloru həm şəhərdə, həm də şəhərdən kənarada yaranır və davam edir. Avtostopçular, adətən, pul ödəmədən bir yerdən digərinə səyahət etmək istəyən gənclərdən ibarət bir qrupdur və onların məqsədləri və marşrutları müxtəlifdir. Həmçinin, turist folkloru, yalnız şəhərlə məhdudlaşmayıb, ölkənin müxtəlif bölgələrini ziyarət edən turistlər tərəfindən yaradılır. Turist folkloru, həm gülüş doğuran kiçik əhvalatları, həm də memorat xarakterli əhvalatları əhatə edir. “Ümumiyyətlə, kifayət qədər əminliklə iddia etmək olar ki, turistlərin bir çox ənənələri insanlar arasındakı münasibətləri, özünə münasibəti, daxili iyerarxiyanı tənzimləyən tanış mədəni mətnlərin itkisini kompensasiya etmək zərurətindən formalaşır. ‘Yeni qrup’ mətnlərinin və stereotiplərinin yaradılması ənənəvi mədəniyyətin əsrlər boyu işlənmiş mexanizmlərinə uyğun olaraq baş verir”.¹

---

¹ К. Э. Шумов, Е. В. Лбанькина. “Фольклор и обряды туристов”, Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С.Ю.Неклюдов. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2003, s. 121.

Turist folklorunun yaranması, insanların sosial münasibətlərini, daxili iyerarxiyalarını tənzimləyən mədəni mətnlərin itməsi ilə bağlıdır. Bu yeni qrup mədəniyyətlər və janrlar, ənənəvi mədəniyyətin əsrlər boyu inkişaf etmiş mexanizmlərinə uyğun olaraq formalaşır. Həmçinin, bu yeni folklor formaları arasında xippilər və digər marjinal qrupların sözlü ədəbiyyatını da qeyd etmək olar. Ancaq Azərbaycan folklorşünaslığında, bu növ yeni folklor janrlarının hansı kateqoriyaya daxil olduğu barədə heç bir ətraflı araşdırma və məlumat yoxdur.

Əslində, Avropa, Amerika və Rus folklorşünaslığı bu janrları geniş şəkildə öyrənsə də, Azərbaycan folklorşünaslığında bu sahədə hər hansı bir elmi tədqiqat mövcud deyil. Beləliklə, şəhər folklorunun bu yeni formalarının adlandırılması və ya onların tədqiqi kimi məsələlər hələlik diqqətdən kənar qalmışdır. Həmçinin, bu tip folklor materialları heç bir zaman toplanmadığı üçün bu sahədə hər hansı bir nəticəyə gəlmək də çətinidir.

Bütün bu müzakirə edilənlər əslində şəhər alt mədəniyyətinin (subkulturlarının) folklorudur. Şəhər əfsanələri, şayiələr, dedi-qodular və digər sosial və mədəni fenomenlər şəhər həyatının müxtəlif təbəqələrindən gələn insanların yaratdığı mədəniyyətin bir parçasıdır. Bu qrupları təşkil edənlər sadə insanlar, tələbələr, peşə sahibləri, gənclər, başqa bölgələrdən gələnlər və köçkünlərdir. Dedi-qodular və söz-söhbətlər, həmçinin, şəhər əfsanələrinin yaranması üçün vacib material rolunu oynayır. F. Utleyin dediyi kimi, harada və nə zaman olursanız olun, olduğunuz yerin şifahi ənənəsi elə folklorudur.¹

---

¹ Francis Le Utley. "Folklorun Tanımı", 2005, s. 32.

Bu, şəhər mədəniyyətinin təzahürüdür və bu mədəniyyətin müxtəlif formaları müxtəlif sosial şəbəkələrdə və gündəlik həyatın müxtəlif anlarında ortaya çıxır.

Bu alt mədəniyyətin folkloruna zarafatlar, tələbə aforizmləri, dualar, inanclar, mahnılar, çirkli şeirlər və şəhər zorbaları haqqında yaranan əhvalatlar daxildir. Həmçinin, aforizmlər, atalar sözləri, andlar, lənətlər, pornoqrafik hekayələr və açıq-saçıq lətifələr də bu alt qrup mədəniyyəti folkloruna aiddir. Peşəkarlar haqqında yaranan hekayələr - məsələn, yangınsöndürənlər, işçilər, həkimlər, alpinistlər, turistlər və s. - də subkulturanın məhsuludur. Bu, müxtəlif sosial qrupların özünəməxsus folklorunun formalaşdığını göstərir.

Şəhər folklorunun janr sistemində nisbətən böyük mətnlərlə yanaşı, kiçik mətndən ibarət qəlib ifadələr də mühüm yer tutur. Bu kiçik folklor formaları, paremioloji vahidlər, frazeoloji klişelər, deyimlər kimi müxtəlif elementlərdən ibarət olur və bu ifadələr çox vaxt klassik folklor fondundan, yazılı ədəbiyyatdan, kinodan, seriallardan və ya internet istifadəçilərinin qəbul etdiyi formalar əsasında yaranır. Son zamanlar, xüsusilə kinodan və teleseriallardan alınan klişelər daha da populyarlaşmışdır. Televiziya və internet vasitəsilə yayılan kiçik mətnlər, eləcə də reklamlar da bu qəlibləşmiş ifadələrdən istifadə edir. Reklamlarda ənənəvi folklor janrları, məsələn, atalar sözləri, məsəllər, deyimlər, aforizmlər böyük rol oynayır. Reklam şirkətləri, bu folklor elementlərini istifadə edərək, bazara uyğunlaşdırır və onlara müəyyən dəyişikliklər edirlər.

Ümumilikdə, müasir şəhər folklorunun janrları ənənəvi folklor materiallarından fərqli olaraq yazılı, audio-texniki, elektron media və şifahi ötürücü kanallar vasitəsilə yayılır. Kütləvi informasiya vasitələrinin və internetin rolunun artması, şəhər folklor janrlarının daha geniş yayılmasına və müasir dövrün mədəniyyətindəki yerini möhkəmləndirməyə səbəb olur.

2.4. Disiplinlərarası bir disiplin

Folklor, bir elm olaraq ilk ortaya çıxdığı dövrlərdə sərhədləri daha dar və konkret idi. Ancaq müasir dövrün sürətlə inkişaf edən elektronik və texnoloji inkişafı, müxtəlif elmlər arasındakı sərhədləri getdikcə daha da bulanıqlaşdırmışdır. Bugün folklor, antropologiya, etnoqrafiya, tarix, psixologiya, ədəbiyyat, dil, din və sosiologiya kimi müxtəlif sahələrlə iç-içə girmiş və onların faktlarından istifadə etməyə başlamışdır. Övvəlcə kənd mühitinə dair materiallarla başlayan folklor araşdırmaları, zamanla şəhər folklorunun öyrənilməsi ilə sosiologiya, xüsusilə etnoqrafiya və qismən də antropologiya ilə əlaqələndirilərək disiplinlərarası bir elmə dönüşmüşdür.

Hər bir elmin digərinin sahəsindən istifadə etməsi, hətta bu sahəyə daxil olaraq tədqiqatlar aparması artıq normaya çevrilmişdir. Hətta etnoqrafiya, folklor və antropologiya arasında sərhədlərin nə zaman başlayıb nə zaman bitdiyi o qədər qarışmışdır ki, bunları bir-birindən ayırmaq imkansızlaşmışdır. Buna görə də cəmiyyətdə folklor, etnoqrafiya, antropologiya və sosiologiya bir-biri ilə sıx şəkildə əlaqələndirilir. Bu qarşılıqlı əlaqə, şəhər folkloru sahəsində böyük dəyişikliklərə

səbəb olmuşdur. “Sənəyələşmə sonrasında ortaya çıxan müasir şəhər də modernliyin getirdiyi yaşam tərzini dəyişməsinə, məkan baxımından təsir edən bir fenomendir.”¹

Şəhər mərkəzləşmə, çarpazlaşdırma və xarmanlama funksiyaları ilə fərqlənir. Şəhər folkloru yeni folklor nümunələrinin yaranması ilə paralel olaraq, keçmişin yenidən dizayn edilməsini də özündə ehtiva edir. Şəhər həyatının formalaşdırdığı peşə folkloru – məsələn, sürücülər, bərbərlər, saatçılar, satıcılar, həkimlər, müəllimlər, şagirdlər və s. – arqo, söyüş, üstüörtülü danışma və tarixi düşüncənin əyləncə, ironiya, tənqid və digər məqsədlər üçün yeni şəkildə çevrilməsi ilə müşahidə olunur.²

Şəhər folklorunun dil və üslub baxımından özünəməxsus şəkildə yenilənməsi də onun fərqləndirici xüsusiyyətlərindəndir. Danışiq dili, hətta internet folkloru kontekstində belə, bu təyinedici özəlliyi ilə önə çıxır. İnternet mətnləri, heç bir yazılı ədəbiyyatla müqayisə edilməyəcək qədər şifahi nitqə yaxındır. İnternetdəki paylaşım, çatlaşmalar və forumlardakı mətnlər böyük ölçüdə danışiq üslubunu əks etdirir.³

Şəhər folklorunun müxtəlif aspektləri, məsələn, etnik və dini folklor nümunələri antropologiya ilə; peşə folkloru psixologiya, etnoqrafiya və tarixlə; lətifələr isə təbabət, psixologiya və dilçilik ilə sıx əlaqəlidir. Əfsanələr və yeni miflər ta-

---

¹ Gözde Tekin. Tasarlanmış Mekânlarda Kültürel Miras Aktarımı ve Yeniden Canlandırma: Hamamönü ve Çevresi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktora Tezi. Ankara, 2020, s. 26.

² Füzuli Bayat. “Folklorlardan postfolklor”, Dədə Qorqud, № 2, Bakı, 2018, s. 46.

³ Füzuli Bayat. “Folklorlardan postfolklor”, s. 49.

rix; siyasi lətifələr isə siyasət elmi və sosial antropologiya elmi tərəfindən öyrənilir.

Bu disiplinlərarası yanaşma, şəhər folkloru və onun müxtəlif janrlarının daha geniş və çoxqatlı bir şəkildə tədqiqinə imkan verir, eyni zamanda bir neçə fərqli elm sahəsinin görüşlərini birləşdirərək daha dərin və çox yönlü bir anlayışın yaranmasına səbəb olur.

Nəticə

Şəhərlərə köç və urbanizasiya, dəyişən folklor paradigmasında şifahi mədəniyyətdə yeni bir baxış açısı formalaşdırmışdır. Şəhərin kəndə nisbətən daha geniş olan xarici gözəlliyi, sağlamlığı, rahatlığı, iqtisadi və maliyyə imkanları onu cazibə mərkəzinə çevirmişdir. Bu mühitdə fərqli bölgələrdən gələn insanlar, müxtəlif məzhəb və etnik kimliklərə malik şəxslər birləşərək özünəməxsus bir üst mədəniyyət formalaşdırırlar. Hər nə qədər bu üst mədəniyyətin müxtəlif subkulturları dominant mədəniyyətin təsiri altında qalsa da, hər sosial qrup özünəməxsus folklorunu yaradır və zamanla bu subkulturlar birləşərək milli folklorun təməlini qoyur.

Şəhər folklor janrının araşdırılması yalnız folklorşünaslıq üçün deyil, həm də digər sosial elmlər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki şəhər folklorunun öyrənilməsi elm adamlarına insanların siyasi, iqtisadi və mənəvi məsələlərini, həmçinin sosial və iqtisadi ədalətsizliyə, cinayətə, rüşvətə, avtoritarlığa münasibətləri, uşaq baxımı, fast food, düzgün tərbiyə və əxlaqlı yaşam kimi mürəkkəb sosial-psixoloji problemləri anlamağa kömək edir.

Müasir dünyada kütləvi informasiya və kommunikasiya

vasitələrinin, eləcə də internetin insan həyatına sürətlə daxil olması, 100-200 il bundan əvvəl yaranmış folklor janrı anlayışları və araşdırma metodları ilə postmodern dövrün folklor janrını başa düşməyi çətinləşdirir. Artıq klassik folkloru və onun janrlarını qorumaqdan (ki bu mümkün kimi görünmür) daha vacib məsələ, yeni folklor nümunələrini toplamaq, sistemləşdirmək və öyrənməkdir. Folklor yalnız arxiv materialı deyil, canlı bir varlıqdır; bu səbəbdən onun canlı şəkildə öyrənilməsi və yayılması vacibdir. Çünki hər şeyin sürətlə dəyişdiyi və dönüştüyü bir dövrdə, yeni folklor janrları da tezliklə arxaikləşə bilər. Bu səbəbdən folklorun paradiqmasının dəyişdiyini qəbul edərək, yeni tədqiqat metodları, nəzəri-praktik bazalar və strategiyalar yaratmaq zəruridir. Əks halda, Azərbaycan elminin digər sahələrində olduğu kimi, folklorşünaslıq da əsrin çox gerisində qalacaqdır. Dəyişən folklor paradiqmasında şəhər folkloru, yerli mədəniyyətin milliləşdirilməsi və kütləvi informasiya vasitələri ilə dünya miqyasında yayılması ilə global mədəniyyətə xidmət edir. Bu yazıda şəhər folklorunun janr sistemində ümumi bir baxış təqdim edilərək bu mövzunun vacibliyinə diqqət çəkilmişdir.

Şəhər folkloru janrı, hər şəhərin coğrafi xüsusiyyətlərinə, etnik tərkibinə, sosial-iqtisadi vəziyyətinə, tarixi keçmişinə və siyasi rejiminə görə dəyişir. Bəzi janrlar və formalar məhz bu faktorların təsiri altında formalaşır. Məsələn, Braziliyanın Rio-de-Janeyro şəhərində küçə rəsmləri geniş yayılmışsa, Argentinanın Buenos-Ayres şəhərində küçə musiqiçiləri və rəqsləri olduqca populyardır. Bəzi şəhərlərdə divar yazıları əsas folklor ünsürlərindən birinə çevrildiyi halda, Azərbaycan, Orta Asiya və keçmiş Sovet İttifaqının digər

şəhərlərində bu cür ifadə formaları geniş inkişaf etməmişdir. Bunun əsas səbəblərindən biri, kənd folklorunun hələ də öz zənginliyini qoruması və uzun müddət folklor araşdırmalarında prioritet mövzu olaraq qalmasıdır. İkincisi, milli mentalitetin yasaqları və özünü sərbəst ifadəyə yer verilməməsidir. Üçüncü bir səbəb də bu ölkələrdə avtoritar rejimlərin bu cür yazılarla, həqiqətləri, etirazları çətdirəməyi yasaqlamasıdır. Məhz bu səbəbdən şəhər folklorunun və yeni janrların tədqiqi arxa planda qalmışdır.

Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, sürətli modernizasiya və informasiya texnologiyalarının yayılması ilə şəhər folkloru yeni janr və formalar qazanmışdır. Xüsusilə, lətifə tipli əhvalatlar, şayiələr, dedi-qodular, qismən də əfsanələr və ən əsası, internetdə yayılan deyimlər, parodik yazılar şəhər folklorunun önəmli tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bütün bu elementlər, şəhər folklorunun öyrənilməsinin vacibliyini bir daha vurğulayır.

Qısacası, XXI əsr informasiya dövrü kimi elm və texnologiyanın sürətli inkişafını təmin etmiş, yeni kommunikasiya vasitələri, yeni düşüncə tərzini və yeni ifadə formaları yaratmışdır. Bütün bu yeni janrları və ifadə formalarını sadəcə folkloşünaslıqla öyrənmək mümkün deyildir. Sosial antropologiya, etnoqrafiya, fəlsəfə, tarix, psixologiya kimi elmlərin yanaşma və metodlarından da istifadə etmək lazımdır. Çünki cəmiyyətin təfəkkür sistemində və sosial həyatında baş verən dəyişikliklər və transformasiyalar özünü ən çox şəhər folklorunda göstərməkdədir.

III FƏSİL

MÜASİR MİF ŞƏHƏR FOLKLORUNUN QAYNAĞI KİMİ

Giriş: Şəhər folklorunun qaynağını araşdırarkən, miflərin bu mədəniyyətlərdəki rolu və təsiri əhəmiyyətli yer tutduğu üzərində xüsusilə durmaq lazımdır. Ən qədim dövrdən bəri bilim dünyasının diqqət mərkəzində olan mif, həm keçmiş dövrlərin həm də müasir dövrün ən vacib mədəni və sosial quruluşlarından biri olaraq qalır. Xüsusən XIX və XX yüzilin başlanğıcında Rudolph Bultmannın tədqiqatları ilə, mif yalnız Xristian dini xaricindəki hekayələr üçün istifadə edilən bir termin kimi görünmüş olsa da, o, hələ də klassik yunancadakı “mythos” (hekayə, nağıl) mənasını, Avropa ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da qorumaqdadır. Miflər, dünyanı dərk etmək və anlamaq üçün var və bu, sadəcə düşüncə tərzii deyil, eyni zamanda insanın kosmosla, təbiətlə, təbiətüstü varlıqlarla və görünməz dünyalarla qurduğu dialoqdur.

Müasir dövrdə, miflərin yalnız keçmişin ideyalarını və mədəniyyət tarixini təmsil etmədiyi, eyni zamanda müasir şəhər folklorunun formalaşmasında və gündəlik həyatda necə canlandığı və özünü göstərdiyi daha aydın bir şəkildə anlaşılmaqdadır. Həyatın ritmində və sosial münasibətlərdə yer alan mifik elementlər, müxtəlif mədəniyyətlər və etnik qruplar

arasında şəhər mədəniyyətinin təzahürlərini şərh edir. Hayden White'a görə, mif “nitq tərzı”dir və özəl bir danışıq formasıdır.¹ Bu formanın özəlliyi, miflərin müasir insanların ibtidai zamanların düşüncə sistemlərinə aid olduğunu düşündüyü bir keçmişı deyil, şəhər həyatının və sosial əlaqələrin əsas hissəsini təşkil etməsidir.

Miflər, şəhər folklorunun canlı mədəniyyətində, şifahi ənənələrin birləşdirici bir ünsürü kimi fəaliyyət göstərir. Bu, yalnız ibtidai və kiçik etnik qruplarda deyil, müasir, inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə də belədir. Miflər ritual və ayinlər, əfsanə və nağıllar, qəhrəmanlıq dastanları və memoratlar kimi janrların əsasında dayanır və şəhər folklorunun bir növ təməl daşını təşkil edir. Şəhər mədəniyyətinin və müasir həyatın mifik təfəkkürü, tarixi hadisələri və onların fərdi və sosial şərhlərini təqdim etməkdə müxtəlif yolları ilə özünü göstərir.

Miflər, ataların “müqəddəs tarixini” təqdim etsələr də, hadisələrin fərdi və sosial şərhləri bir-birindən fərqlənir² və bu fərqlilik, miflərin müxtəlif, ancaq bir-biri ilə əlaqəli olan janrlara bağlanmasına səbəb olur. Bu baxımdan, G. Dumézil 1969-cu ildə Parisdə nəşr olunan və sonradan ingiliscəyə “Döyüşünün Taleyı”³ adı altında tərcümə edilən əsərində,

---

¹ Hayden White. “Catastrophe, Communal Memory and Mythic Discourse: The Uses of Myth in the Reconstruction of Society.” In Bo Strath, (ed.), *Myth and Memory in the Construction of Society*. Bruxelles, Bern, Berlin, Frankfurt/M., New York, Wien, 2000, s. 149.

² Mircea Eliade. “Cosmogonic Myth and Sacred History”. *Sacred Narrative. Readings in the Theory of Myth*, 1984, s. 145-146.

³ Georges Dumézil. *Heur et Malheur de Guerrier. Aspects Mythiques de la Fonction Guerrière chez les Indo-Européens*. Paris: Presses Universitaires

Hind-Avropa miflərinin ideoloji strukturlarının Roma tarixi hekayələrində necə yenidən qurulduğunu göstərdi. Bu isə həm keçmişin, həm də müasir dövrün yenidən qurulmasında miflərin rolunun danılmaz olduğunu isbat etməkdədir.

Miflərin ən əhəmiyyətli xüsusiyyətlərindən biri onların sadəcə kollektiv deyil, fərdi təcrübələr və sosial reallıqlarla əlaqəli olmasıdır. Miflər, mədəniyyətin və cəmiyyətin dərin strukturlarında əhəmiyyətli rol oynayaraq, həm də fərdlərin eqosunu qurmaq və onların hisslərini, təcrübələrini şərh etmək vasitəsi olaraq fəaliyyət göstərir. Bu baxımdan insanın fərdiləşdiyi şəhər mühitində miflər daha da anlaşılar. Miflər etnik dini təlimləri və inancı, adət-ənənələri, dünyagörüşü formalaşdırın konseptlər kimi mədəniyyətin əsas hissəsini təşkil edir. Miflək şüur, nə texnoloji inkişaf, nə də dövlət tərəfindən dəstəklənən ateizmlə tamamilə kəsintiyə məruz qalır. Bu da mifin yenilməz qüdrətini göstərir.

Mifin bu qüdrəti iki əsas funksiya üzərində qurulur:

1. Dünyanın yaranması və dünyanı kimin yaratması haqqında suallar. Bu funksiya, miflək tanrıların, ruhların, dünyanın sonu haqqındakı kəhanətlərin ortaya çıxmasına səbəb olur.

2. Mövcud sosial sistemi əsaslandırmaqla ənənəvi ayin və adətləri izah etmək.

R. Bultmann, miflə "insanın yaşadığı dünyada özünü dərk etməsinin" ifadəsi kimi müəyyən edir.¹ Julie Sanders,

---

de France, 1969; Georges Dumézil. *The Destiny of the Warrior*. Translation by Alf Hiltebeitel. Chicago: University of Chicago Press, 1970.

¹ Rudolf K. Bultmann. *Theology of the New Testament*. London: SCM Press, 1961, s. 46.

mədəniyyətin mifologiyasının, onun müxtəlif şəraitlərə uyğunlaşdırılmış ənənəvi hekayələr məcmusu olduğunu qeyd edir. Onun fikrincə mifik paradigmlar, oxucuya və ya tamaşaçıya tanış istinad nöqtələri və gözləntilər təqdim edir, bu da yazıçı, rəssam, rejissor, dramaturq, bəstəkar və ya şairə ibrətamiz bir dil və formaya etibar etməyə imkan verir, eyni zamanda onları yeni yaradıcı yollarla və yeni rezonanslı kontekstlərlə yenidən yerdəyişdirmək mümkündür.¹ K. Kerényi də mifin funksiyasını əşyaların adını qoymaq və ya onları izah etmək deyil, daha çox onları “təməlləndirmək” kimi açıqlayır.² Yəni, mif əşyaların mənşəyini izah edər və onların varlıq məqsədini aydınlaşdırar. Bu şəkildə, miflər yalnız keçmişin bir hissəsini qorumaqla qalmır, eyni zamanda bu günün sosial və mədəni strukturlarını formalaşdırmağa davam edir.

Şəhər folklorunun qaynağını araşdırarkən, mifin müasir dünyada necə var olduğu sualı ortaya çıxır. Mif, daimi olaraq yenilənən, özünü yeni şəraitdə qurğulayan, mifyaratma vəsiyyəti ilə yeni janrlarda ortaya çıxan və yox olub getməsi düşünülə bilməyən bəşəri bir fəlsəfə, ideologiya, siyasət və nəhayət, hekayə növüdür. Bu baxımdan, mifik bilik, məhz mifik diskurs və təhkiyədə üzə çıxır. Bu iki anlayış bir-biri ilə sıx əlaqəli olduğundan, miflərin şəhər folklorunda necə formalaş-

---

¹ Julie Sanders. *Adaptation and Appropriation*. New Critical Idiom Series. London: Routledge, 2008, s. 81.

² Carl G. Jung and Karoly Kerényi. *Essays on a Science of Mythology: The Myth of the Divine Child and the Mysteries of Eleusis*. Princeton: Princeton University Press, 1963, s. 6.

dığı və bu formaların necə yeni ifadə formalarına çevrildiyi vacib məsələlərdən biridir.

Şəhər mədəniyyətində mifin yenidən qurulması, ənənəvi mövzuların müasir sosial reallıqlara uyğun şəkildə adaptasiya edilməsi ilə həyata keçirilir. Mif, müasir cəmiyyətin gündəlik həyatına daxil olaraq, fərdi və kollektiv təcrübələrin şərhini təqdim edir. Həmçinin, mifik diskurs yalnız keçmişin izlərini qorumaqla kifayətlənmir, eyni zamanda müasir dövrün ideoloji və sosial strukturlarına uyğunlaşaraq yeni formalar əldə edir. Bu proses, mifin sosial və mədəni həqiqətləri necə formalaşdırdığı və müasir şəhər folklorunun inkişafında necə rol oynadığına dair dərin bir anlayış yaradır.

3.1. Şəhər mifologemləri

Müasir şəhər mifologemləri içərisində, şübhəsiz ki, ən geniş yayılanlarından biri siyasi miflərdir. Əgər mifologiya müəyyən bir inanc və ya təsəvvürün insanların şüuruna daxil edilməsi prosesi kimi qəbul edilirsə, siyasi mifologiya da daim cəmiyyətdə müəyyən siyasi hadisələri, siyasi xadimləri və ya ictimai manipulyasiya mexanizmlərini əks etdirən miflərin formalaşması və yayılması ilə xarakterizə olunur. Bu miflər təkcə siyasi elita tərəfindən deyil, həm də cəmiyyətin özü tərəfindən yaradıla bilər. Xüsusilə keçid dövrlərində baş verən sosial-siyasi iğtişaşlar və qeyri-sabitlik bu miflərin yenidən formalaşmasına və yayılmasına səbəb olur.

Sosial bədbinliyin, nihilizmin və ümitsizliyin geniş yayıldığı, fərdlərin şəxsiyyət kimi özünü dərk etmədiyi cəmiyyətlərdə ictimai şüurun mifologiyalaşması prosesi sürətlənir. Belə şəraitdə miflər fərdin mənəvi və sosial yenilənmə vasitəsi kimi çıxış edir. Məsələn, əgər cəmiyyətin böyük bir hissəsi okkultizm və astrologiyanı təbliğ edən televiziya proqramlarını izləyir və müxtəlif miflərə inamını davam etdirirsə, bu, ictimai şüurun mifoloji strukturlarının gücləndiyini göstərir. Bununla belə, irrasionallığın bu formasının cəmiyyətə tamamilə hakim olduğunu iddia etmək doğru olmaz. Gündəlik və ictimai həyatda sapmalara, rituallara, aqressiv davranışa və həddindən artıq dindarlığa meyilli olan həssas fərdlər həmişə mövcud olacaqdır. Əgər bu qrupun sayı ümumi cəmiyyətə nisbətdə əhəmiyyətli dərəcədə artarsa, bu, cəmiyyətin sosial böhran vəziyyətinə yaxınlaşdığını və mifoloji düşüncə tərzinin ictimai şüurda güclənmə ehtimalının yüksək olduğunu göstərir.¹

Bununla yanaşı, müasir cəmiyyətin sehrbazları, mis-tikləri, ekstrasensləri və okkultistləri ilə bağlı miflər də geniş yayılmışdır. Bu miflər, adətən, insanlara şübhəyə yer buraxmadan təqdim olunur və onların gerçəkliyinə inam güclü olur. Xüsusilə fəvqəltəbii varlıqlar və heç kimin görmədiyi, ancaq mövcud olduğuna inanılan metafizik qüvvələr haqqında miflər müasir insanın şüurunda dərin kök salmışdır.

---

¹ О. Б. Гладков. “Мифологизация общественного сознания в России конца XX – начала XXI века”, Среднерусский вестник общественных наук, № 1 (22), 2012, s. 19-20.

Şəhər miflərinin yayılma xüsusiyyətləri ilə bağlı O. Qladkovun fikirləri də diqqətəlayiqdir. O qeyd edir ki, “keçmiş və davam edən hadisələr əsasında miflərin formalaşması prosesi onların ictimai şüurda tədricən kök salmasına səbəb olur. Bu proses sosial reallığın şüursuz qavranılmasının üstünlük təşkil etməsi, instinktiv təhriklərin güclənməsi və nəticə etibarilə rəasional prinsiplərin mühakimələrdə və davranış aktlarında ikinci plana keçməsi ilə səciyyəlidir.”¹

Şəhər folklorunun qaynağı baxımından miflərin rolu, mədəniyyətlərin və xalqların keçmişinə və tarixinə yanaşmalarını anlamaq üçün əsas açarlardan biridir. Əski zamanlarda mədəniyyətlər və xalqlar bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə inkişaf etmiş və formalaşmış olsa da, miflərin mahiyyəti vahid bir mənbəyə dayanır. Məsələn, müxtəlif xalqların miflərinin oxşar xüsusiyyətlər daşması və hətta eyni məzmunu paylaşması, miflərin qaynağının vahidliyini göstərir. Bütün mifoloji sistemlərin təməlində mövcud olan urform (invariant) və dəyişməyən kosmik bilgi yer alır. Bu kosmik və ya teoinformativ bilgi, zamanla müxtəlif variasiyalara uğrayaraq müxtəlif mədəniyyətlərdə çeşidlənmişdir.²

Miflər, univesal bir ehtiyacdən doğmuş və xalqların, millətlərin tarixi, siyasəti, ideologiyası, fəlsəfəsi, dini sistemləri və inanc görüşləri vasitəsilə formalaşmışdır. Miflərin ilkin olaraq şifahi şəkildə, daha sonra yazılı formada nəsillərə ötürülməsi, onları musiqidən, rəqsdən, sehdən, rituallardan,

---

¹ O.Б.Гладков. “Мифологизация общественного сознания в России, s. 20.

² Fuzuli Bayat. Türk Mitolojik Sistemi. Ontolojik və Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi. Cilt 1, İstanbul: Ötügen, 2007, s. 11.

mərəsimlərdən başlayaraq folklorun müxtəlif növlərinə və yazılı ədəbiyyatın təhkiyə janrlarına inteqrasiya etmişdir. Mifin mifologiyası, onu yalnız elmi-nəzəri bir disiplin olaraq öyrənməklə yanaşı, mifi tarixi hadisə və elmi nəzəriyyədən daha çox, qəbul edilmiş standart hekayə və informasiya məzmunundan daha çox, estetik təsvir və simvolik ifadəyə çevirməklə özünü göstərir.

Mifoloji strukturların mərkəzində, təbii olaraq, Tanrı, kosmos, dünya və insan yer alır. Ancaq ən vacibi, bunların heç birinin həqiqi bilik deyil, mifin özü olmasıdır. Mifologiya, qədim dünyanın miflə nəyi başa düşdüklərindən fərqli olaraq, bu mifik məlumatları öyrənməklə bir xəritə çəkmiş olur. Bu xəritə, mədəniyyətlərin və cəmiyyətlərin inanc sistemlərinin təməlini təşkil edir və onların psixoloji dəstəyi ilə cəmiyyətin strukturlarını müəyyənləşdirir.

Bir az daha sadə formada desək, “mifologiya, bir mədəniyyətin inanc sistemini izah etməyə xidmət edən müqəddəs hekayələr toplusudur. Mif adlanan bu ənənəvi hekayələr dünyanın bütün xalqlarında mövcuddur. Mifologiya termini isə sadəcə miflərin öyrənilməsinə aiddir. Miflər, hər bir mədəniyyətin fəvqəltəbii varlıqlarını, Yer in və təbiətin bütün aspektlərini, o cümlədən səma cisimlərini, heyvan və bitki həyatını, insanın böyüməsi, ölümü və həyatına dair inanclarını təsvir edir. Miflər həmçinin mədəniyyətin sosial tərəflərini, əxlaqi rollarını və adət-ənənələrini izah edir. Beləliklə, miflər xalqlarda və etnik qruplarda ümumi dəyərləri qorumağa kömək edən ortaq inancları qeyd edir. Miflər həmçinin ümumi-

dən xüsusi hallara qədər müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir və bu funksiyalar psixoloji dəstək verməkdən tutmuş, cəmiyyət üçün məqbul olan həyat tərzini modellərini təqdim etməyə qədər genişlənir.”¹ Bu qədər geniş funksiyaları yerinə yetirən miflər, şəhər folklorunun yaranmasında və inkişafında mühüm rol oynayan mədəni və sosial strukturların əsasını təşkil edir.

Şəhər folklorunun qaynağı olaraq miflərin rolu, insanların dünyanın yaradılışı və onun arxasında dayanan qüvvələrə dair verdikləri suallara cavab verməyə çalışması ilə bilinir. Ancaq dini sistemlərdən və elmi kəşflərdən fərqli olaraq, miflər doqmatik və normativ mənzərələr yaratmazlar; onların əsas xüsusiyyəti, dünyanın və varlığın təməl suallarına verdikləri cavabların hər zaman açıq olmasıdır. Bu da mifləri, şərhələrə və izahlara açıq, müxtəlif təfsir və fantaziya ilə qarışmış bir sahə halına gətirir. Theodor Gasterin dediyi kimi, miflərin özəlliyi onların həm əbədi, həm də transsendent olma qabiliyyətinə malik olmalarıdır.² Bu aspektdən çıxış edərək, mifik şüurun məntiqi cəhətdən əlaqəli anlayışlar əvəzinə, mədəniyyətlərə aid ümumi simvolizm və metaforalardan istifadə edərək işlədiyini vurğulamaq önəmlidir.

Şəhər folklorunda mifik ifadə, sadəcə bir inancın təsviri deyil, həm də mədəniyyətin strukturlarını və şüurunu ifadə edən obrazlar və metaforalarla təcəssüm tapır. Dini və mifoloji

---

¹ Wade Tarzia. “Mythology”, *Storytelling an Encyclopedia of Mythology and Folklore*. Volume 1-3. Edited by Josepha Sherman. New York: M.E. Sharpe, Inc., 2011, s. 322.

² Theodor H. Gaster. “Myth and Story”, *Sacred Narrative, Readings in the Theory of Myth*. Ed. Alan Dundes. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1984, s. 113.

simvollar, həqiqəti təsvir edən obrazlar şəbəkəsi yaradır, beləliklə, mifik şüur, hər zaman daimi olaraq hərəkət edən bir kaleydoskop şəklində inkişaf edir.¹ Bu obrazlar, həm qədim dövrlərdə, həm də müasir dövrdə yenidən doğulurlar. Miflər, cəmiyyətin şüurunda mövcud olan reallığı təhrif etmədən, onun ziddiyyətli tərəflərini işıqlandırır və yeni mədəniyyətlər üçün universal, ancaq eyni zamanda xüsusi simvolik məna daşıyır.

Miflər, şəhər folklorunun ayrılmaz bir hissəsi olaraq, şifahi ənənələrin içində varlıqlarını qoruyur və bir cəmiyyətin tarixini, mədəniyyətini və sosial strukturlarını təsvir edir. Beləliklə, miflərin şəhər folklorundakı yeri, yalnız keçmişin deyil, həm də müasir mədəniyyətin formalaşmasında da vacibdir. Onlar, mədəniyyətlərin tarixi-mədəni proseslərini və sosial dəyişiklikləri təmsil edir və bu proseslərin şifahi cəmiyyətdə necə şərh edildiyini və icra olunduğunu araşdırır. Şəhər folklorunun tədqiqatı, miflərin yalnız keçmişin izlərini deyil, həm də müasir cəmiyyətin mədəni və sosial dəyişikliklərini necə əks etdirdiyini anlamağa kömək edir.

Miflər, dil və mədəniyyət əlaqələrini necə təsvir edir? Şifahi cəmiyyətlərdə miflər necə şərh olunur və bu mədəniyyətlərdə necə tətbiq edilir? Bu suallar, miflərin öyrənilməsinin mədəniyyətlərarası əlaqələri anlamağa və onların şəhər folklorunun formalaşmasındakı rolunu araşdırmağa yönəlir. Miflər, yalnız keçmişin deyil, həm də müasir dövrün şəhər

---

¹ Ernst Cassirer. *Language and Myth*. Translation Susanne K.Langer. New York: Dover Publications Inc., 1953; Paul Ricoeur. *Interpretation Theory. Discourse and the Surplus of Meaning*. Fox Worth: Texas Christian University Press, 1976, s. 54-55.

folklorunun gücünü, dəyişikliklərini və davamlılığını əks etdirən əsas qaynaqlardan birinə çevrilir.¹

Miflərin əsas funksiyası və mifik olanların tarixi izahı sadəcə əcdadlarımızla bizim deyil, bizimlə onlar arasındakı əlaqəni də qurmaqdır. Bu əlaqə fasiləsiz təkrarlanan mifik rituallarla, söylənən mifik hekayələrlə mümkündür. E. Durkheimin göstərdiyi kimi, təkrarlanan ümumi ayinlər və onlarla əlaqəli miflər dəfələrlə daha böyük nüfuzda icmanın birliyini yaradır; eyni zamanda icmanı bir araya toplayan müqəddəsliyin təzahür yollarını da göstərir. Paylaşılan mif və ya ayin bütün iştirakçılar üçün eyni şeyi ifadə etməsə də, bu müxtəlif təcrübələr üçün ümumi bir istinad nöqtəsi təmin edir.²

Bu nöqtədə miflə ritual birləşməklə bərabər müəyyən fərqlərin əslində vəhdətdə olduğunu da göstərir. Bu vəhdət bəzi kiçik xalqlarda etnik dini inancların formalaşmasına səbəb olur. İncə sistemi mifik suallara mifik cavabla birlik və ümumyaşayış prinsiplərini yaradır. Bu durumda mifik cavab həm yerli icmalardakı müasir diskursların (söyləmlərin) təqdimatı, həm də mədəniyyətin uzun müddət davam etməsinin təzahürünə çevrilir. Bu təzahür şəkli mədəniyyətdən mədəniyyətə dəyişsə də müxtəlif xalqların mifləri eyni suallara cavab verir.

Dünyada insanların həyatı, miflərin təqdimatı, onların kontekstləşdirilməsi və mənalari ilə bağlı suallar ənənənin uyğunlaşması və onun yaşı ilə bağlı suallarla ziddiyyət təşkil etmir. Yalnız mifləri həm uzunömürlü irs kimi, həm də şairlə-

---

¹ Frog. "Myth", Humanities, Vol. 7, No 14, 2018, s. 19-20.

² Emile Durkheim. The Elementary Forms of Religious Life. Translated by Joseph Ward Swan. London: George Allen & Unwin Ltd., 1971.

rin və onların icmalarının mənliliyinin ifadəsi kimi, çoxvalentli poeziya kimi başa düşsək, mifik bilik proseslərinin vahid mənzərəsini formalaşdırma bilərik. Ötən əsrlərin milli dövlət layihələrində mifik tədqiqatların ideoloji funksiyalar daşdığına unutmamaq lazımdır.¹ Bu gün milli ideologiyanın tərkib hissəsi mifik bilik olmasa da ən azından onun önəmli parçası olmağa davam etdiyini demək mümkündür.

Mifin sosial sferasında simvollar və ya sadə təsvirlər, yaxud mürəkkəb hekayələr onun başlıca əlamətləri hesab edilir. Simvollar zamanla ötürülmə və şərh yolu ilə dəyişə bilər. Ancaq onlar mifik kontekstdə formal olaraq fərqlənə bilərlər. Bunun əksinə mifik diskurs mif, ritual və tabu arasında körpü rolunu oynayır. Mifik diskurs obyektiv mövcudluğu olan bir növ varlıq kimi, mifologiyaya diqqət yetirməkdən cəmiyyətdəki fərdlərin biliyi və anlayışı kimi çıxış edir. Buradan da mifik bilik anlayışı ön plana çıxmış olur.

3.2. Mifik diskurs və mifik təhkiyə məsələsi

Şəhər folklorunun qaynağı kontekstində mifik diskurs, mifə sadəcə bir hekayə kimi yanaşmaqla yanaşı, onun simvolik və mifik keyfiyyətlərini də ön plana çıxaran yanaşmalar arasında yerləşir. Filoloji əhəmədə mifin əsasən bir hekayə kimi təqdim olunması, onun fəlsəfi, antropoloji və folkloristik

---

¹ A.-L. Siikala. "Myths as Multivalent Poetry. Three Complementary Approaches", *Mythic Discourses. Studies in Uralic Traditions*. Edited by Frog, A.-L. Siikala and E. Stepanova. Helsinki: Finnish Literature Society, 2012, s.17-39.

yanaşmalardan fərqləndiyini göstərir. Filologiya sahəsində mifin nəzəri və analitik təhlili, onu müəyyən bir hekayə növü kimi qiymətləndirərək mifin janr olub-olmaması məsələsini müzakirəyə açmışdır.

Şəhər folkloru çərçivəsində miflərin bir janr kimi dəyərləndirilməsi xüsusilə əfsanələr və nağıllarla müqayisədə aparılmış və mifin ənənəvi təhkiyə formaları arasındakı yerini müəyyən etməyə çalışmışdır.¹ Ədəbiyyatşünaslıq mifləri bir hekayə növü kimi qiymətləndirsə də, mifin janr olub-olmaması, janrın necə təyin olunmasından asılıdır. Bu baxımdan mif, janr kateqoriyasına daxil edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq, xüsusi bir məna və dərk etmə strukturu kimi anlaşılmalıdır.

Şəhər folklorunun bir elementi kimi mif, məhz bu təkrarsız dərk etmə və anlamlandırma çərçivəsində təzahür edir. Mif, danışılan bir hekayə növü kimi görünə bilər, ancaq o, həm də daha geniş bir fenomen olaraq dərk etmə və anlama sistemidir. Miflər janr kateqoriyasına tam uyğun gəlməsə də, onların müxtəlif ifadə formaları vasitəsilə təzahür etdiyini nəzərə alaraq, şərti olaraq janr kimi qəbul edilməsi mümkündür.

Şəhər folklorunda miflər, yalnız klassik şifahi və yazılı ənənələrlə deyil, həm də müasir urbanistik miflər, şəhər əfsanələri və populyar mədəniyyət elementləri ilə özünü göstərir.

---

¹ A. Jolly. Einfache Formen: Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz. Halle: Niemeyer, 1920; W. Bascom. "The Forms of Folklore: Prose Narratives", *The Journal of American Folklore* 78, 1965, s. 3-20; Ch. L. Briggs and R. Bauman. "Genre, Intertextuality, and Social Power", *Journal of Linguistic Anthropology* 2, 1992, s.131-172; Wi. Hansen. "Myth and One-Dimensionality", *Humanities* Vol. 6, No 99, 2017, s. 1-12.

Onlar mədəniyyətin simvolizmini və sosial quruluşlarını anlamağa vasitəçilik edir, ancaq bu, mifin məhz janr kimi təsnif edilməsi anlamına gəlmir. Daha doğrusu, miflər dilin və düşüncənin simvolik və metaforik xüsusiyyətlərini ifadə edərək, şəhər folklorunda yeni formalar və məzmunlarla yenidən şəkillənir.

Mifik çağın insanı, öz dünyasını “biz” anlayışı ilə çərçivələyərək, “başqası”nı – yəni, özündən kənardakıları – yad, təhlükəli və bilinməz bir varlıq kimi qəbul etməkdədir. Eyni sosial dinamika bu gün şəhər folklorunda da izlənilir. Şəhər icmaları və hətta subqruplar belə öz sərhədlərindən kənardakıları “yad” hesab edir və bu sosial bölgü onların mifik dünyagörüşünə bənzər şəkildə formalaşır. Bu çərçivədə mifik diskurs və mifik təhkiyə qədim insanın “başqası” ilə qurduğu əlaqənin və dialoqun vasitəsi olmuşdur. Buna görə də, mifi dialoq formasında qurulan bir diskurs kimi dəyərləndirmək mümkündür. L. Gilkeyin də qeyd etdiyi kimi, texnoloji və elmi inkişaf artdıqca, insanın dünyaya oriyentasiyası getdikcə universal anlayışlardan uzaqlaşaraq daha çox fərdi və empirik məlumatlara yönəlir.¹

Şəhər folklorunun əsas xüsusiyyətlərindən biri də mifik rəvayətlərin mədəni diskurs çərçivəsində yenidən formalaşmasıdır. Bu baxımdan mifik rəvayətlər öz mənalərini yalnız mətn səviyyəsində deyil, eyni zamanda onların şəhər mühitində necə icra olunmasında da göstərir. Belə ki, bu rəva-

---

¹ L. Gilkey. “Modern Myth-Making and the Possibilities of Twentieth Century Theology.” *Theology of Renewal*. Vol. 1. Montreal: Palm Publishers, 1968, s. 286.

yətlər urbanistik miflərə – şəhər əfsanələrinə və xüsusilə də UFO miflərinə çevrilir. Şəhər folklorunda epik poeziyanın elementi kimi mövcud olan bu miflər, bəzən ardıcıl şəkildə təhkiyə edilən hekayələr, bəzən isə müəyyən şəraitdə icra edilən ritual xarakterli anlatılar və ya şeirlər formasında öz varlığını qoruyur.

Şəhər folklorunda mifik motivlər üç əsas istiqamətdə tədqiq oluna bilər:

1. Mifik dünyanın və şəhər mədəniyyətinin quruluşu ilə bağlı sualların əfsanə və rəvayətlərdə necə əks olunması,

2. Bu mifoloji sistemlərdə mövcud olan ziddiyyətlərin qoyuluşu və onların həlli yolları,

3. Bu rəvayətləri formalaşdıran simvol, metafora və obrazlar sisteminin təhlili.

Mifik nəqlətin əsas özəlliklərindən biri epik şeirin təsirini və ifadəliliyi ənənəsinin diskurs xarakterini özündə qorumasıdır.¹ Şəhər folklorunda bu, ənənəvi ritual və praktik-təcrübi şərhlərin yerinə daha çağdaş və modern kontekstlərdə uyğunlaşdırılmış mifoloji strukturla əvəzlənir. Şəhər folkloru çərçivəsində miflər yalnız təhkiyə və poetik ifadə vasitəsi deyil, eyni zamanda şəhər insanının dünyanı anlama və mənalandırma formasıdır. Bu baxımdan, mifik strukturlar həm ibtidai dövrlərin poeziyasını, həm də müasir şəhər həyatının simvolik və metaforik ifadəsini özündə birləşdirir.

---

¹ Anna-Leena Siikala. "Myths as Multivalent Poetry. Three Complementary Approaches", *Mythic Discourses. Studies in Uralic Traditions*. Edited by Frog, A.-L. Siikala and E. Stepanova. Helsinki: Finnish Literature Society, 2012, s. 34.

Müasir anlamda mifə yanaşmalar bir çox nöqtədə üst-üstə düşür, hətta bir-birinə qarışır. Formal baxımdan mifin hekayə kimi qəbul edilməsi onun şəhər əfsanələri və urbanistik miflər içərisində özünü qorumasına şərait yaradır. Ancaq struktur-semiotik yanaşmalar mifin yalnız bir hekayə olmadığını, eyni zamanda daha kiçik və daha mücərrəd elementlər vasitəsilə məna qazandığını vurğulayır. Şəhər folklorunda semiotik miflər gündəlik həyatın müxtəlif aspektlərində, şəhər məkanlarının və obyektlərinin necə mifləşdiyini və bu miflərin insanlar üçün necə məna qazandığını araşdırır. Bu yanaşma, məsələn, şəhər mühitində qorxu yaradan “tərk edilmiş binalar”, “sirli keçidlər” və ya “gizli təşkilatlar” kimi miflərin yaranmasını və funksionallığını anlamağa kömək edir.

Əgər mifik diskurs şəhər folklorunda mifin istifadəsini, variasiyalarını və mənasının pragmatik aspektlərini izah edirsə, semiotik yanaşma isə bu miflərin dilini açmağa, onların simvolik sistemlərdəki yerini və funksiyasını başa düşməyə yönəlir. Hər iki yanaşma – biri məzmunun funksional istifadəsinə, digəri isə simvolik strukturların təhlilinə əsaslansa da – bir-birini tamamlayır və şəhər folklorunda miflərin kompleks təbiətini dərk etmək üçün fərqli baxış bucaqları təqdim edir.

Bu səbəbdən, bu yanaşmaların heç biri digəri üzərində üstünlük təşkil etmir; əksinə, hər biri öz metodoloji baxımdan mifik təzahürləri anlamağa xidmət edir. Şəhər əfsanələri, qorxu hekayələri, mifoloji simvollar və urbanistik inanclar araşdırılarkən, onların həm struktur-məzmun səviyyəsindəki quruluşları, həm də simvolik-şifrəvi mənalara nəzərə alınma-

lıdır. Belə folklor nümunələri bir tərəfdən fərdi və kollektiv təcrübələri simvolizə edən hekayələr formasında yaşamaqla yanaşı, digər tərəfdən şəhər məkanlarında formalaşan sosial münasibətlərin və mədəni şifrələrin izini açmağa imkan verir.

Bu kontekstdə, şəhər folklorunda tez-tez rast gəlinən mifologemlər xüsusi diqqət tələb edir. Mifologemlər – yəni mifoloji təfəkkürün sabit formalı elementləri – yalnız arxetipik motivlər deyillər, eyni zamanda emosional təzahürlər, psixoloji proseslər və ictimai münasibətlər zəminində müxtəlif məna qatları qazana bilən diskurs vahidləridir. Onlar ictimai şüurda dünyanın mifoloji mənzərəsini canlandırır və zamanın kontekstinə uyğun olaraq müxtəlif şəkildə şərh olunur. Ata, vətən, ölüm və həyat, qəhrəman və yaramaz, xeyir və şər, tale, yol, qızıl dövr və universal açar kimi mifologemlər şəhər folklorunun simvolik repertuarında xüsusi yer tutur.¹

Bütün bu mifoloji elementlər günümüzdə də şəhər folklorunun ayrılmaz hissəsi olaraq öz funksiyasını qoruyur. Mif, artıq yalnız keçmişin irsi kimi deyil, həm də müasir urbanistik mədəniyyətlərdə kimlik quruculuğunun, qrup identifikasiyasının və sosial yaddaşın əsas vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Postmodern mədəniyyət şəraitində mifoloji motivlər yeni texnoloji və mediativ formatlarda yenidən qurulur və transformasiyaya uğrayır. A. Siikala haqlı olaraq qeyd edir ki, miflər müasir mədəni materiallar yaradıldıqca yeni məqsədlər üçün adaptasiya olunur; bu isə onların əvvəlki mifləri sadəcə

---

¹ Надежда Викторовна Шульга. “Мифотворчество в средствах массовой информации”, Концепт. Научно-Методический Электронный Журнал, № 03, 2013, с. 1.

təkrar etməsi deyil, əksinə, yeni tamaşa formalarına və bədii yaradıcılıq sahələrinə inteqrasiya olunması deməkdir.¹

Beləliklə, miflərin yenidən kontekstullaşdırılması və onların şəhər folklorunun düşüncə formalarına təsiri, çağdaş folklorşünaslıq üçün vacib istiqamətlərdən birinə çevrilməkdədir. Bu yanaşma, mifin yalnız semantik deyil, həm də sosiokültürəl potensialını daha dərindən anlamağa şərait yaradır və gələcək tədqiqatlar üçün geniş metodoloji imkanlar açır.

3.3. Postmodern dünyanın mifik reallığı və kino sənayesi

Müasir kommunikasiya formatları universal əlaqələr yaratmaq imkanı verdiyinə görə mifoloji diskurs üçün yeni yayılma kanalları açır və bu da şifahi ənənənin postmodern məkanlarda yeni formalarda təzahür etməsinə gətirib çıxarır. Xüsusən, şəhər folkloru müasir mifoloji düşüncənin yeni forma və kanallarla yayılmasında çox önəmli rol oynayır. Kino sənayesi, bu baxımdan, mifin müasir dövrdə şəhər mədəniyyətinin bir hissəsi olaraq transformasiyasında əsas vasitələrdən birinə çevrilmişdir.

Postmodern dövrdə mifin müxtəlif elementlərinə kinematografiyada, video oyunlarında və populyar mədəniyyətin digər formalarında rast gəlmək mükündür. Ənənəvi olaraq kiçik miqyaslı şifahi ənənə vasitəsilə ötürülən mif, kino sənayesinin texnoloji imkanları sayəsində qlobal auditoriyala-

---

¹ Anna-Leena Siikala. "Myths as Multivalent Poetry, s. 37.

ra çata bilən təsiredici vizual nəql formasına malik olur.¹ Kino, bir tərəfdən, aid olduğu cəmiyyətin dünyagörüş və inancalarını əks etdirir, digər tərəfdənsə mifik dünyanın postmodern formatda dərinləşdirilməsinə təkan verir. Bu aspektdən kino nu mifin davamı və ya onun müasir şəhər folklorundakı formalarından biri kimi qiymətləndirmək olar.

M. Koven hesab edir ki, kino və televiziya narrativi müasir hekayələrin mifoloji düşüncənin dərin təsiri altında formalaşdığını göstərir. Müasir filmlər tez-tez qədim miflərdən ilham alaraq yeni narrativ strukturlar qururlar.² Xüsusən Avropa və Amerikada XX yüzildən etibarən mifoloji düşüncənin müasir mədəniyyət daxilində yenidən formalaşması ilə bağlı yeni nəzəriyyələr ortaya çıxmışdır. Bu istiqamətdə tarix, antropologiya, mədəni araşdırmalar və semiotika sahələrində miflərin araşdırılması yeni mühüm metodoloji yanaşmaları formalaşdırır.³

Postmodern dövrdə miflər sadəcə tarixi və ya mədəni irs olaraq deyil, eyni zamanda müasir informasiya və əyləncə məkanlarında – kino, televiziya, internet və sosial media platformalarında aktiv şəkildə təcəssüm edir. Bu yeni reallıq, folklorşünasların və humanitar elmlərlə məşğul olan tədqiqatçıların mif anlayışına olan yanaşmalarını yenidən nəzərdən

---

¹ Irving Singer. "Introduction: Philosophical Dimensions of Myth and Cinema." *Cinematic Mythmaking: Philosophy in Film*. Massachusetts: MIT Press Books, 2008, s. 5.

² Mikel J. Koven. "Folklore Studies and Popular Film and Television: A Necessary Critical Survey", *Journal of American Folklore* 116(460), 2003, s. 176-195.

³ Fuzuli Bayat. *Mitolojiye Giriş*. İstanbul: Ötügen, 2010, s. 35.

keçirməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə bəzi filosoflar və kinematograflar, folklorşünaslarla birgə mifik motivlərin çağdaş vizual mədəniyyətdə necə yenidən qurulduğunu tədqiq etməyə başlamışlar. Bu mərhələdə, dil və mədəniyyətin yenidən şərh edilməsi üçün həm klassik, həm də modernləşdirilmiş miflərə istinad olunmağa başlanmışdır.

Miflərin müxtəlif dillərdə və mədəniyyətlərdə paralel şəkildə mövcud olması onların universal təbiətini göstərir. Lakin bu universallıq, miflərin sabit və dəyişməz olduğu anlamına gəlmir. Əksinə, onlar kontekstdən asılı olaraq formaca və məzmunca dəyişir, yeni semantik qatlar qazanır. Məsələn, Marvel Kinematografiya Kainatında (MCU) tanrıların, yarımtanrıların və qəhrəmanların obrazları qədim Skandinaviya, Yunan və digər mifoloji sistemlərdən götürülərək müasir dünyanın kontekstinə uyğunlaşdırılır. “Thor” (2011) filmində qədim Norveç mifologiyası texnoloji və elmi-fantastik dillə ifadə olunur. Eyni zamanda, “Doctor Strange” (2016) filmində mistik və mifik elementlər kvant fizikası və çox ələmlilik anlayışları ilə sintez olunur.

Bu kontekstdə, elmi fantastika və mifoloji mövzulu filmlərdə müşahidə edilən modifikasiyalar, postmodern urban mədəniyyətin mifə verdiyi yeni nəfəsin göstəricisidir.¹ Şəhər folklorunda mifologemlər şəhərin sürətli, mürəkkəb və texnologiya ilə iç-içə olan strukturu ilə əlaqələndirilir. Məsələn, “The Matrix” (1999) filmində texnoloji nəzarət, reallıq simulyasiyası və azadlıq axtarışı Platona, xristianlığa və budda

---

¹ Anna-Leena Siikala. “Myths as Multivalent Poetry, s. 37-38.

mifologiyasına istinadlarla təqdim edilir. Bu film, postmodern şüurun ən əsas arxetiplərini (seçilmiş qəhrəman, müqəddəs vəzifə, oyanış və s.) vizual şəkildə canlandırır.

Şəhər mühitində yaranan bu yeni miflər urban kollektiv təxəyyüldə formalaşaraq, şəhərin mədəni identikliyinə bir hissəsinə çevrilir. Bu baxımdan kino sənayesi həm miflərin daşıyıcısı, həm də onların transformasiya meydanıdır. Məsələn, Yapon rejissoru Hayao Miyazakinin “Spirited Away – Ruhdan Uzaq” (2001) animasiyasında Şintoizm və Yapon xalq mifologiyası vasitəsilə uşaq qəhrəmanın yetişmə və tanrı-məxluq qarşılaşmaları təqdim olunur. Burada mifik strukturlar, müasir urbanizasiyanın ruhani dünyaya təsiri ilə birləşdirilərək simvolik düzəndə şərh olunur.

Frogun da qeyd etdiyi kimi, Qərb düşüncəsində mif, kosmos və insan təcrübəsi arasında körpü rolunu oynayır və bu körpü indi, rəqəmsallaşmış və mediaya əsaslanan dünyada da gücünü qoruyur.¹ Mif bu gün təkcə filologiya və folklorşünaslıqda deyil, siyasi diskurslardan tutmuş istehlak mədəniyyəti nəzəriyyəsinə qədər geniş sahələrdə istifadə olunan anlayışa çevrilmişdir. “Black Panther - Qara Pantera” (2018) filmində Afrika mifləri və arxetipləri texnoloji utopiya olan Vaqanda obrazı ilə birləşdirilərək həm mifik, həm də siyasi diskurs formalaşdırılır. Qəhrəmanlıq, müqəddəs torpaq, ataların

---

¹ Frog. “Myth”, Humanities, Vol. 7, No 14, 2018, (s.1-39), s. 1; Jan N. Bremmer. “Myth, Mythology, and Mythography”, The Oxford Handbook of Hellenic Studies. Ed. B. Graziosi, Ph. Vasunia, G. Boys-Stones, 2012, s. 678-686.

ruhu kimi anlayışlar həm afrosentrik ideologiyanın, həm də klassik mifik strukturların bir hissəsidir.

Postmodern tədqiqatçılar mifin artıq keçmişin mirası deyil, məhz tarixin özünün mifləşdiyi bir mərhələdə yaşadığını iddia edirlər. Bu yanaşma, texnoloji vasitələrlə çəkilmiş postapokaliptik filmlərdə də özünü göstərir. “Mad Max: Fury Road - Dəli Maks: Qəzəbli Yol” (2015) filmində xaos, qəhrəmanlıq və qurtuluş motivləri arxetipik miflərin müasir post-sənaye cəmiyyətində necə təkrarlandığını nümayiş etdirir. Eyni zamanda, bu filmlərdə “yeni tanrılar” – süni intellekt, texnoloji hegemoniyalar və korporativ güclər – ilə “klassik” arxetiplər arasında qurulan qarşıdurmalar, miflərin zamansız gücünü və onların yenidən şərh imkanlarını təsdiqləyir.

Bu mövzu ilə bağlı J. Hodge iddia edir ki, bugünkü fantaziya və elmi fantastikanın qəhrəman fiqurları cəmiyyətimizdə ən yaxşı olan hər şeyin nümunəsi olmaq iddiasında olan mədəniyyət qəhrəmanlarının yalnız ən sonuncularıdır və bununla da həqiqətin və yaxşılığın necə olduğuna dair təsəlli-verici bir nümunə təqdim edirlər. Şərə, pisliyə, yalana qalib gəlmək üçün kinoda sadəcə Amerikanın yerli qəhrəmanları deyil, Avropalıların da özləri ilə gətirdikləri yarı ilahi qəhrəman fiqurları canlandırılır. Bu baxımdan kino universal kosmik suallara, məsələn, “Xeyir nədir və Şər nədir və onlar niyə qarşıdurma vəziyyətindədirlər?” kimi suallara yeni cavablar verir. Ancaq televiziya verilişlərindəki səthi cavabdan da görünür ki, demokratiya, kapitalizm, azadlıq, yeniyetmələr və bizim “amerikalı” hesab etdiklərimizin bir-biri ilə əlaqəsi ol-

mayan digər aspektləri “yaxşı”dır, tiranlıq, qərəz, güc həvəsi və dağıdıcılıq isə “pisdir”. İlk baxışdan bunun mif və qəhrəmanlıq dastanlarında rast gəlinən əks qüvvələrə çox az dəxli olduğu görünür, burada bizim rəğbətimiz adətən patriarxal şəxsiyyətlərə dəstəkdən ibarət olur.¹

Miflərin geniş və təsirli yeni şərhləri müasir filmlərdə həyata keçirilir ki, bu da kino sənayesini mif yaratmaq üçün ən əlverişli sahələrdən birinə çevirir. Filmlərdə mifik tanrılar və qəhrəmanlar, mifik həyat və dünya təsvirləri vasitəsilə tamaşaçılara tarixdən əvvəlki dövrlərin hadisələri və insanları haqqında məlumatlar təqdim olunur. Məsələn, 73 seriyadan ibarət “Game of Thrones - Təxt Oyunları” serialı bir neçə mədəniyyətin mifik və tarixi ünsürlərini birləşdirir. Bu serialda reallıqdan uzaq hadisələr kinematik texnikalar vasitəsilə vizuallaşdırılır və miflərin müasir insan üzərindəki təsiri daha da gücləndirilir. Bənzər şəkildə, “The Lord of the Rings – Üzülklərin Əfəndisi” filmi də tamaşaçıları başqa bir dünyaya səyahətə apararaq, onları mifik aləmin qəhrəmanları və qorxunc varlıqları ilə tanış edir.

Bir çox filmlər həm eyni xalqın, həm də müxtəlif xalqların miflərini birləşdirərək mifik dünya haqqında daha təsirli təsvirlər yaratmağa çalışır. Buna nümunə olaraq vampirlər və zombilər haqqında filmləri göstərmək olar. Müasir şəhər həyatı ilə əlaqəli olan bu cür filmlər bəzi şeyiələrin yaranmasına və qorxu hekayələrinin yayılmasına səbəb olur. Beləliklə,

---

¹ James L. Hodge. “New Bottles – Old Wine: The Persistence of the Heroic Figure in the Mythology of Television Science Fiction and Fantasy”, *The Journal of Popular Culture*. Vol. 21, No. 4, 1988, s. 37-38.

müasir kino miflərin yenidən şərh edilməsində və onların şəhər folkloruna inteqrasiyasında mühüm rol oynayır.

Real hadisələrlə səsleşən qorxu və mistik filmlər müasir şəhər həyatı ilə bağlı olub mövzusunun qaynağını miflərin yeni şərhindən almışdır. Bütün bu deyilənlər mifologemlərin şəhərlərin meqapollara dönüşməsi ilə yaşamın zorlaşması, insanlıq duyğusunun yox olması, acımasızlıq, fərdiyyətçilik kimi neqativ halların yaranması ilə nəticələnmişdir. Əslində bütün bunlar insanlara təbiətin saflığı, böyüyən şəhərlərin isə problemləri ilə təzad yaradır. Ancaq bu bir gerçəklikdir. Şəhər folkloru bu gerçəkliyin güzgüdəki yansımasıdır.

Nəticə

Modern və postmodern dünyada mifik ənənələrin və mifik şüurun öyrənilməsi Qərbi Avropa, Amerika və Rusiyada əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Çünki mif yaratma prosesi XX-XXI yüzillərdə mədəniyyətin hər sahəsində olduğu kimi şəhər folklorunun da yaranmasında və şəkillənməsində əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Burada mifologemlərə artan marağın əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

Birincisi, dünyanın müxtəlif yerlərində aparılan yeni arxeoloji qazıntılar və lingvistik tapıntılar, tarixəqədərki dövrün öyrənilməsində yeni istiqamətlər açdığı kimi şəhər miflərinin, əfsanələrinin, dedi-qodularının da formalaşmasında əsas funksionarı yerinə yetirmişdir. Təbii ki, bu araşdırmaları dəstəkləyəcək elmi postulatlar miflər vasitəsilə mümkündür.

İkincisi, mifə marağın artmasının başlıca səbəblərindən biri də Avropanın mənəvi və sosial cəhətdən birləşməsini dəstəkləmək üçün ümumi siyasi qurum daxilində həyata keçirilməsinin zəruriliyidir. Avrosentrizm vahid mədəni irsi müəyyənləşdirmək və möhkəmləndirmək üçün həm arxaik mifə, həm də yeni yaradılan mifologemlərə ehtiyac duyur.

Üçüncüsü, bəşəriyyətin üzləşdiyi ciddi problemlərin həllinin keçmişin miflərində saxlandığını bilmək lazımdır. Bu da öz növbəsində mifologemlərin yaranması, UFO miflərinin ortaya çıxması, film sektorunda miflərin işlənməsi, mediada mifin varlıq göstərməsi ilə mümkün görünür.

Təəssüf ki, postmodern dövrün mif anlayışı daha çox Amerika, Avropa ölkələri və Rusiyanın alimləri üçün material verir. Mifologemlərin bədii ədəbiyyatda işlədilməsi və elmi fantastik filmlərin çəkilməsi bizim mədəniyyətimiz üçün uzaq mövzulardır. Bizdə mifik diskurs, mifik bilik və yeni yaradılan miflərin araşdırılması üçün empirik material yoxdur. Ona görə də yuxarıda nümunə kimi verilən filmlərdən və elmi fantastik ədəbiyyatdan heç biri yerli deyil. Bəlkə günün birində bizim kimi üçüncü dünya dövlətləri də mifin anlamını öyrənib, yeni mifik filmlər çəkəcəklər. O zaman türk dünyası mifləri milli dünyagörüşün qurulmasında fəal iştirak edəcəkdir.

Bu fəsil mifik diskursların müasir dünya mədəniyyətinə də bir çox aspektlərinə toxunmaq üçün geniş spektrli araşdırmaların faydalı olacağını ortaya qoydu. Ancaq əsas hədəf dünya xalqlarının mifini deyil, onlardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən Türk mifologiyasını geniş mənada və hərtərəfli öy-

rənməyin vacibliyini göstərmək, mifin müasir şəhər mühitində transformasiyalarını öyrənməkdir. Dünyanın mif xəritəsində bütün xalqların, etnik qrupların mif dağılımı göstərilə də, 250 milyonluq türk dünyasının miflərinin bu xəritədə yer almaması milli kimlik və milli şüur adına utançvericidir. Müasirləşmə prosesində mifik diskurslara müraciət edilməsi, şərhlərə və yenidən qiymətləndirmələrə baxılması türk mifologiyasının aspektlərinin sosial qaynaq kimi necə istifadə edilməsini aydınlaşdıracaqdır.

Şəhər folkloru baxımından yanaşdıqda, müasir urbanizasiya və qloballaşma prosesləri nəticəsində şəhər mühitində yeni miflər və mifik təsəvvürlər formalaşır. Bu yeni miflər, şəhər həyatının dinamikası və kompleksliyi ilə əlaqəli olaraq, ənənəvi mifik strukturların yenidən şərh edilməsinə və adaptasiyasına səbəb olur. Məsələn, şəhər əfsanələri, müasir miflərin formalaşmasında mühüm rol oynayır və bu əfsanələr vasitəsilə kollektiv şüurda yeni mifik obrazlar yaranır. Bu baxımdan, mifik düşüncənin şəhər folkloruna təsir etdiyi kimi şəhər folkloru da müasir miflərin yaranması və yayılmasında əhəmiyyətli bir mənbə kimi çıxış edir. Bu sahədə aparılan və aparılacaq tədqiqatlar, mifik düşüncənin müasir cəmiyyətdə necə təzahür etdiyini anlamağa kömək edəcəkdir.

IV FƏSİL

GİZLİ BİLGİLƏR: MİFƏRİN TRANSFORMASIYASI VƏ ŞƏHƏR FOLKLORU

Giriş

Miflər insanlıq tarixinin ən qədim və ən dərin düşüncə formalarından biri olduqları üçün, tarixin başlanğıcından günümüzə qədər varlığını davam etdirmişdir və şübhəsiz ki, insanlıq tarixi var olduqca miflər yaşamağa davam edəcəkdir. Onlar sadəcə keçmiş zamanlarda yaşanmış hadisələrin və baş vermiş təbii və ya sosial hadisələrin əks olunması kimi səthə çıxan bir mövzu deyil, həm də insanın kainat, varoluş, həyatın mənası və öz mövcudluğu haqqında duyduğu dərin suallara cavab axtarışının nəticəsidir. Bu baxımdan miflər, yalnız bir uydurma və ya fantaziya olaraq yox, həm də insanın düşüncə və şüurunda yaranan gizli bilgilərin, dərindən anlaşılması lazım olan gerçəkliklərin qorunduğu bir mənbə olaraq qiymətləndirilməlidir. Miflər, əslində, insanların öz varlıqlarını, dünyanı və kainatı anlamaları üçün yaratdığı simvolik bir dildir.

Miflər, real həyatla bağlı olsa da, onları mif edən əsas amil reallıqdan ayrılaraq metaforik və simvolik bir dildə formalaşmalarıdır. Miflərin gücü, məhz bu metaforik təbəqələr-

dən və gizli mənalardan yaranır. Onlar dünyəvi olanlara, gündəlik həyatda qarşılaşılan hadisələrə dərin və çoxqatlı anlaşımlar yükləyərək reallıqdan çıxarılır və bizə çox daha geniş, çox daha mürəkkəb bir dünyagörüşü təqdim edir. Miflər, yalnız keçmişin, qədim dövrlərin hekayətləri kimi yox, həm də günümüz insanının baş vurduğu və həyatı suallarına cavab axtardığı bir mənbədir. Əslində, müasir dünyamızda miflər, siyasi, ideoloji və mədəni kontekstdə öz həyatlarını davam etdirməklə yanaşı, sosial və kollektiv şüuru formalaşdırmağa xidmət edir.¹ Mif, tarixən olduğu kimi, hələ də cəmiyyətlərin yönləndirilməsində, kütlələrin idarə olunmasında mühüm rol oynayır; belə ki, miflər, zamanla formalarını dəyişərək yeni dövrə uyğunlaşmış və müasir sosial strukturların və siyasi quruluşların təməllərini atmağa davam etmişdir.

Buna görə də “mif nədir?” sualı, çox bəsit cavabları olan bir sual deyil. Çünki bu sual, əslində, miflə gerçəklik arasındakı sərhədləri, onların necə bir araya gəldiyini və necə birləşərək insanın şüurunda yeni mənalar yaratdığını sorğulayır. Mifin təbii ki, simvolik dilini anlamadan, onun gizli mənalarını və dərin strukturlarını anlamaq mümkün deyil. Miflər, təbiət hadisələrinin, insan münasibətlərinin və sosial strukturların təzahürləridir və çox zaman bu təzahürlər, dünyadakı reallığı daha anlaşılan, daha əhatəli və daha dərin bir şəkildə izah edir.

---

¹ Mircea Eliade. *Myth and Reality*. Translated from the French by W. R. Trask. New-York: Harper & Row, 1963. s. 15-18.

Miflər, həmçinin qeyri-adiliklərin, hibrid varlıqların və mələzlərin mövcud olduğu bir aləmi təmsil edirlər. Bu qeyri-adi varlıqlar mifoloji dünyanın qəribə, təəccüblü və hər zaman qarışıq olan obrazlarını meydana gətirir. Onlar, eyni zamanda, mifin gücünü və sirrini təmsil edir, çünki qeyri-adi varlıqlar real dünyada mövcud olmayan və ya mövcudluğu şübhə altına alınan anlayışlardır, ancaq miflər onları birləşdirərək yeni bir reallıq yaradır və bu varlıqlarla insanlara mesaj verirlər.¹

Miflərin digər bir aspekti də, müasir dünyanın problemlərinə cavab vermək, bu problemlərin səbəblərini və qaynaqlarını insanlara göstərməklə bunalım yaşayan cəmiyyəti mənəvi krizdən çıxarmaq potensialıdır. Miflər, eyni zamanda, hakim siniflər və siyasətçilər tərəfindən manipulyasiya aləti kimi istifadə oluna bilər, ancaq xalqların öz mübarizələrində, öz şüurlarını oyandırmaq və mübarizə etmək üçün də istifadə etdikləri vasitələrdir. Miflərin bir tərəfdən cəmiyyəti istiqamətləndirən güc olan, bir başqa tərəfdən də onları azadlıq və haqlı mübarizə uğrunda ruhlandırان bir tələbat yaratdığı hər iki istiqamətdə diqqətəlayiq təsirləri vardır.

Bütün bunlar mifin çoxşaxəli və mürəkkəb rolunu ortaya qoyur. Miflər sadəcə keçmişin izləri deyil, eyni zamanda həyatın, kainatın və insanın təbiətinin daha dərinədən anlaşılmasını təmin edən bir vasitədir. Onlar, keçmişin görünməyən dünyası ilə günümüz dünyası arasında əlaqə qurmağın tək və

---

¹ David Leeming. *The World of Myth: An Anthology*. Oxford University Press, 1990, s. 8-10.

ən güclü yolu olaraq qalır. Miflərin gizli məlumatları, simvolik dilindəki qatmanlar və onların müasir dövrdəki tətbiqləri bu fəslin əsas mövzusunı təşkil edir.

4.1. Mif mifdirmi, yoxsa gerçəklikdirmi

Mifologiyanın təməl anlamı kosmik nizam, kosmik tarazlıq ideyasının miflərdə, əfsanələrdə, rituallarda, qayaüstü rəsmlərdə, kiçik və ya nəhəng arxeoloji abidələrdə, mürəkkəb strukturlu məbədlərdə təqdimi və təsviridir. Daxili aydınlanma, inisiyasiya mərasimlərində özünü, yaxud başqasını qurban verməklə günahlardan arınma, haradan gəlib, haraya getdiyimiz barədə məlumatlanma kimi düşüncələr şəhər folklorunda da müxtəlif formalarda öz əksini tapır. Şəhər mədəniyyətində miflər qədim inanc sistemlərinin və arxetiplərin müasir formaya adaptasiya olunmuş variantları kimi yaşayır.

Müasir insanın miflərə bağlılığı, qədim sivilizasiyaların enerjisinin hələ də şəhər folklorunda yaşadığını göstərir. Dünya oxu (axis mundi), müqəddəs məkan anlayışı, şəhərlərdə müəyyən mistik məkanların və hekayələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Şəhər mifləri arasında yeraltı keçidlər, sirli varlıqlar, əfsanəvi qəhrəmanlarla bağlı nağıllar müasir mifoloji təhkiyələrin bir hissəsi kimi yayılmışdır.

Ona görə də mifologiya bir millətin ortaq keçmişinə aid xatirələrinin, elmi faktlarının yeganə qaynağıdır və insan bütün həyatı boyu tarix, din kimi mifi də özünə model olaraq qəbul etmişdir.

Bütün bu açıqlamalardan sonra miflərin həm qədim, həm də müasir kontekstdə şəhər folklorunda, özəlliklə də şəhər simvollarında yaşadığını demək mümkündür. Mifin və onu öyrənən mifologiyanın digər ideoloji-mədəni, sosial-siyasi sistemlərdən fərqləndirən bəzi özəlliklərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək mümkündür:

1.Mif qeyri-adi varlıqlara aid edilən hadisələrin hekayəsidir, şəhər miflərində isə bu varlıqlar bəzən naməlum fiqurlar, sirli hadisələr və paranormal fenomenlərlə əvəzlənir və zamanla simvollaşır.

2.Şəhər mifləri müasir dövrdə gerçək və qutsal olmasada, cəmiyyətin müəyyən qrupları tərəfindən inanılan, sosial həyatın bir hissəsinə çevrilmiş narrativlərdir.

3.Miflər və şəhər əfsanələri bir şeyin yaranmasını, sosial hadisələrin səbəblərini və hətta müəyyən məkanların mistik xüsusiyyətlərini izah etmək məqsədilə formalaşır.

4.Şəhər mifləri insanın mənsub olduğu mədəniyyətin, əxlaqi və etik normaların simvolik əksidir və bəzən gerçəkliklə fantaziyayı birləşdirən elementlərə sahib olur.

5.Şəhər folklorundakı miflər və əfsanələr vasitəsilə insanlar müəyyən hadisələrə, məkanlara və şəxsiyyətlərə mənəvi və tarixi əhəmiyyət yükləyir, onları cəmiyyət üçün simvol halına gətirirlər.

6.Miflərin şəhər mədəniyyətində davamlı yaşaması kollektiv yaddaşın formalaşmasına və şəhər icmaları arasında bağların möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Beləliklə, mifik simvollar yalnız keçmişin izlərini daşıyan statik anlayışlar deyil, həm də şəhər folklorunda daim yenilənən və transformasiya olunan dinamik fenomenlərdir. Bundan başqa şəhər əfsanələri və konspirasiya nəzəriyyələri müasir miflərin yenilənmiş formaları kimi qəbul edilə bilər. Bu miflər, şəhər sakinlərinin gündəlik həyatında sirli, izaholunmaz hadisələrə olan maraqlarını, cəmiyyətin gizli və görünməyən tərəflərinə qarşı duyulan marağı ifadə edir.

Qutsal miflər, əski əfsanələr, göylərdən gələn varlıqların tanrısal və ya ilahi gücə sahib varlıqlar kimi qəbul edilməsi nəticəsində yaranmışdır. Bu varlıqların göydən enməsi, onların ilahi mesaj daşıyıcısı, tanrılarla insanlar arasında vasitəçi kimi qəbul edilməsinə səbəb olmuşdur. Bu miflərdə yer alan silahlar — şimşək, sahibinə qayıdan çəkil, qırılmayan qılınclar, hər şeyi dəlib keçən mizraqlar, dağın təpəsini ucura bilən oxlar və digər qeyri-adi silahlar — tanrısal gücün, mütləq hakimiyyətin və kosmik nizamı qoruma missiyasının simvoludur.¹ Atlarının uçması, qeyri-adi surətlərə sahib olmaları onların maddi dünyadan kənar, fəvqəlbəşər varlıqlar olduqlarına dair inancı gücləndirmişdir.

Oxları ilə ulduzları vuran Sayan-Altay mif qəhrəmanları, nərəsi ilə ağacları, meşələri yerindən qoparan əcdad qəhrəmanlar səmavi mənşəli varlıqlar kimi təsvir olunmuş, onların göydən enməsi ilahi missiyanın yerinə yetirilməsi kimi yozulmuşdur. Boyları adi insanlardan böyük olan, uzun başlı,

---

¹ M. Eliade. *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*. Princeton University Press, 1954.

qocalmayan, ölməyən bu varlıqlar, kainatın qatlarını bir-birinə bağlayan *axis mundi* — dünya oxuna bağlı olan kosmik varlıqlar kimi təqdim edilir. Dəmir Kazık, Samanyolu, Göy Qapısı kimi arxetiplər bu varlıqların təsviri ilə sıx bağlı olmuşdur.¹

Bu mifləri formalaşdıran insanlar onları necə qəbul edirdi? Əcdadlarımız bu varlıqları ilahi mənşəli qüvvələr kimi təsəvvür edir, onların gətirdiyi bilgini, sirləri müqəddəs qəbul edirdi. Materialist baxış bu təsəvvürləri insan xəyalının, utopik düşüncələrinin məhsulu kimi görsə də, mifik düşüncə üçün bu simvollar daha dərin mənalar daşıyır. Miflər yalnız fantastik hekayələr deyil, həm də ezoterik bilgiləri qoruyan və ötürən mədəni kodlardır. Bəzi şəhər simvolları əslində bu gizli bilgilərin transformasiya olunmuş variantlarıdır.

Dünyamızdan olmayan varlıqların göydən gəldiyi barədə mifoloji təsvirlər arxeoloji qazıntılarla da dəstəklənir. Uzun başlı insanabənzər heykəllər, balballar, türk, maya və Misir piramidaları, mağara rəsmləri mifoloji çağın hadisələrini bizə nəql edən simvolik artefaktlardır. Tarixdən əvvəlki dövrlərdə formalaşan bu miflər bizim bilmədiyimiz, ancaq qədim insanın şüurunda dərin iz buraxan bilgiləri özündə saxlayır. Bu miflər insanlara yalnız keçmiş deyil, həm də ilahi nizamın işarələrini çatdırır.

Məsələn bu miflərə inanıb-inanmamaqdan daha çox, onların daşdığı ezoterik mesajı anlamaqdan ibarətdir. Bu miflər

---

¹ Л. Р. Кызласов. Очерки по Истории Сибири и Центральной Азии. Красноярск: Изд-во Краснояр. Ун-та, 1992.

nəyin varlığını isbatlamağa çalışır? Dini inanclarda yer alan tək Tanrı konsepsiyası miflərdə fərqli bir formada, simvolik dildə təqdim edilir. Əfsanələr, miflər bizə hansı sirli bilgiləri miras qoymuşdur ki, bu gün onları dərk etmək çətinləşmişdir? Bu rəbitənin qırılması yalnız zamanın keçməsi ilə deyil, həm də insan düşüncəsinin dəyişməsi, ezoterik biliklərin unudulması və maddi hökəmrənliğin dominant hala gəlməsi ilə əlaqədardır.

Şəhər folkloru və şəhər simvolizmi baxımından miflər, urbanistik məkanın sosial və mədəni kodlarını formalaşdıran, şəhər sakinlərinin kollektiv yaddaşını və kimliyini ifadə edən mətnlər kimi çıxış edir. Bəziləri mifləri keçmişin reallıqlarının şəhər məkanında simvolik izləri kimi görür, bəziləri üçün isə bunlar şəhər əfsanələri, uydurma hekayələr və ya urbanistik fantaziyalardır. Digərləri mifləri şəhər həyatında məhv olmuş və ya transformasiyaya uğramış mədəni təbəqələrin kollektiv şüurda yaşaması kimi qəbul edir. Bəziləri isə mifləri yad sivilizasiyaların və ya naməlum qüvvələrin şəhər məkanına buraxdığı kodlaşdırılmış mesajlar kimi yozur.

Bütün bu fərqli baxışlara baxmayaraq, şəhər mifləri hələ də yaşayır və şəhər sakinlərinin gündəlik həyatında öz izini qoyur. Onlar şəhərin simvolik mənzərəsini formalaşdırır, küçələrə, binalara və hətta adətlərə yeni məna yükləyir. Şəhər folklorunun əsas xüsusiyyəti kimi miflər həm mövcud reallığı şərh edir, həm də gizli qalan qatları açır. Məhz bu səbəbdəndir ki, Rudolf Bultmann mifin kosmoloji deyil, daha çox an-

tropoloji və ekzistensial çərçivədə dərk olunmalı olduğunu vurğulayır.¹

Bu kontekstdə miflər həm insan arzularının və xəyallarının məhsuludur, həm də urbanistik məkanın tarixi yaddaşının və sosiomədəni transformasiyalarının metaforik təzahürüdür. Şəhər mifləri texnologiyanın sürətli inkişaf etdiyi bir dövrdə, keçmişin itirilmiş biliklərinin izlərini daşıyan narmativlər kimi qəbul edilə bilər. Bir çox müqəddəs mətnlərdə, o cümlədən səmavi və fəlsəfi dinlərdə dünyanın müxtəlif dövrlərdən keçdiyi və hər yeni dövrənin əvvəlkinin davamı olduğu qeyd edilir. Miflər müasir texnologiyanın son 150-200 ildəki, hətta son 50-60 ilin məhsulu olan xariqələrinin bir zamanlar indiki sivilizasiyanı qabaqlamış başqa bir dünyanın məhsulu olduğunun və insanlığın 10-15 min il sonra buna təkrar nail ola bildiyinin hekayəsidir. Eyni zamanda şəhər mifləri də kosmoqoniya və esxatologiya çərçivəsində keçmiş və gələcək arasındakı rabitəni qoruyan urbanistik simvollar kimi çıxış edir.

Beləliklə, modern və postmodern miflər sadəcə xəyali uydurmalar deyil, şəhər məkanında formalaşmış və kollektiv şüurun dərin qatlarına işlənmiş simvolik strukturlardır. Əgər miflər reallığın bir hissəsidirsə, demək, şəhərlərin özünəməxsus tarixi kodları və simvolik sistemləri vardır. O zaman bu mifləri bizə ötürənlər kimlərdir? Onlar şəhərin öz sakinləri, urbanistik mühitin dərin qatlarında gizlənmiş informasiyalar,

---

¹ Bax. Rudolf Karl Bultmann. *Neues Testament und Mythologie: das Problem der Entmythologisierung der neutestamentlichen Verkündigung*. München: C. Kaiser, 1988.

yoxsa daha geniş bir metafizik çərçivədə dərk edilməli olan mesajlardır? Bu suallara cavab, şəhər mifologiyasının və simvolizminin daha dərin tədqiqi nəticəsində üzə çıxacaqdır.

4.2. Mifin metaforik anlamı və simvolik dili

Şəhər mifi urbanistik məkanın simvolik ifadəsi və kollektiv şüurun metaforik danışığı dilidir. Şəhər folklorunda miflər, sadəcə keçmişə dair xatirələr və ya xəyali hekayələr deyil, həm də şəhərin sosial və mədəni strukturunda kodlaşdırılmış anlam qatlarıdır. Şəhər məkanında mifin və ya dini əhvalatın metaforik dili, onun zahiri mənasının arxasında daha geniş bir bütövlüyə işarə etməsi ilə xarakterizə olunur. Belə ki, paradoksal görünən iki anlamdan biri reallığı təmsil edirsə, digəri simvolik və metaforik olaraq şərh edilir. Bu səbəbdən şəhər mifləri və qutsal mətnlər sırası insanlar üçün bəzən anlaşılmaz və qapalı görünə bilər.

Baruch Spinoza¹ bu yanaşmaya qarşı çıxaraq, müqəddəs mətnlərin yalnız üstün zəkali insanlara deyil, bütün insanlara - o cümlədən, qadınlara, uşaqlara və cahil insanlara da – xitab etdiyini bildirir. Əgər şəhər mifləri və simvolları müxtəlif sosial təbəqələr üçün fərqli mənalar daşıyarsa, demək, onların əsas funksiyası məhz hər kəsin öz səviyyəsinə uyğun mesajı oxuya bilməsinə imkan yaratmaqdır. Şəhər mifinin və folklorunun ən önəmli cəhəti də məhz budur: mətnin və sim-

---

¹ Y.Aktay. “Kur'an Yorumlarının Hermenötik Bağlamı”, İslami Araştırmalar. C.9, Sayı: 1-4, 1996, s. 82.

volun müxtəlif anlam qatlarına malik olması və onun oxunuşunun məkanın sakini tərəfindən fərqli dərk edilməsi.

Mifdə bilinməyən və ya unudulmuş bir bilginin ötürülməsi metafora vasitəsilə gerçəkləşir. Şəhər folklorunda metafora həm bilgilərin yadda saxlanmasını təmin edən üsuldur, həm də urbanistik məkanın tarixini və kimliyini qoruyan rəmzlər sistemidir. Əgər klassik miflər əsasən Tanrı/tanrılar və əcdadlarla bağlıdırsa, şəhər mifləri də bənzər bir şəkildə şəhərin “ruhuna”, onun banilərində, keçmişinin sirlə qatlarına işarə edir.

Miflərdə ötürülən bilgilər şamanlar, kahinlər, medyumlar, ağsaqqallar və bilginlər tərəfindən kodlaşdırılmış ezoterik bilgilərin simvolik ifadəsi ola bilər. Şəhər mifləri də bəzən rituallar, adətlər və inanclar içində gizlədilmiş qədim sirlər sistemini formalaşdırır. Məhz bu səbəbdən şəhər miflərinin metaforik və simvolik dillə şifrələnmiş olması onların yalnız bir səviyyədə oxunmamasını, daha dərin təhlil edilməsini tələb edir. Şəhər miflərinin bu dərin oxunuşu, onların məkanın kollektiv yaddaşına yazılmış çoxqatlı mətnlər olduğunu bir daha sübut edir.

Mifologiya, simvolların dili ilə yazılmış düşüncə sistemidir və bu simvollar, insanlığın tarixinə ezoterik bilgilərin kodlaşdırılmış ötürülmə forması kimi daxil olmuşdur. Qədim çağlardan orta əsrlərə qədər mövcud olmuş simvollar, sadəcə estetik və ya dini elementlər deyil, dərin mənalar və itirilmiş bilgilərin daşıyıcılarıdır. Simvollar, dünyəvi gerçəkləri Tanrı adına bağlamağın ən yüksək forması kimi çıxış etmiş və qə-

dim dünya məhz bu simvolik dil vasitəsilə danışmışdır.¹ Avropalılar müasir şəhərin bu simvollarını qorumağa diqqət etdikləri halda müsəlman ölkələrində çox zaman bu simvollar gərəksizmiş kimi silinir və nəticədə tarix və tarixi yaradan miflər unudulur.

Bu gün bir çoxunun mənası tam anlaşılmayan bu sirli simvollar hansı bilgilərin və hansı texnologiyaların məhsulu olduğunu bilmək mümkün olmasa da, onların yaranış qaynağı tarixin dərin qatlarına gedib çıxır. Ancaq insanlık bu biliklərin kimlər tərəfindən yaradıldığını və necə ötürüldüyünü tam anlamış deyildir. Bu bilmədiyimiz və anlam verməyə çalışdığımız bir tarixöncəsi “tarix”dir - rəsmi qeydlərdən və yazılı mənbələrdən kənar qalmış, ancaq izlərini mağara rəsmlərində, nəhəng tikililərdə, qayaların və məbədlərin divarlarında saxlamış bir tarixdir.

Əgər bu simvollar mühüm biliklərin açarı idisə, niyə onların mənası sonrakı nəsillərə ötürülmədi? Bu, gizli bilgilərin yalnız müəyyən şəxslərə məxsus qalması üçün bilərəkdən saxlanılmasındır, yoxsa onlar zamanla unuduldu və ya qadağan edildi? Bəlkə də simvolların yaradıcısı olan insanlar belə onların tam mənasını bilmirdilər. Bəlkə də materialist düşüncə bu simvolları sadəcə hakimiyyət qurmaq və ya sirli görünmək üçün yaradılmış təsvirlər kimi qiymətləndirmişdir.

---

¹ Bax. Juan Eduardo Cirlot. A Dictionary of Symbols. Translated by J.Sage. New York: Dover Publications, 2002; Hans Biedermann. Dictionary of Symbols-Cultural Icons & the Meanings Behind Them. New York: Meridian Printing, 1994; Alparslan Salt. Semboller. İstanbul: RM Yayınları, 2006; Jean C. Cooper. An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols. Slovenia: Thames & Hudson, 2008.

Oğuz Kağanın çadırına işığın içində enən Bozqurdun onunla danışması və Oğuzdan başqa heç kimə görünmədən ordunun önündə getməsi mifini necə qəbul etməliyik? Bu bir simvoldurmu, gerçək bir hadisənin metaforik ifadəsidirmi, yoxsa uydurma bir əfsanədir? Miflər, bir gerçəkliyi simvolik şəkildə ifadə edən kodlaşdırılmış bilgiler ola bilərmi? Yoxsa miflər, atalarımızın inandığı, ancaq bizim unudub dəyər vermədiyimiz keçmişin izləridir?

Hər halda bildiklərimiz miflərin tək-cə xəyali uydurmalar deyil, həm də bir xalqın kimliyini, inanc sistemini və kollektiv şüurunu formalaşdıran simvolik dilin ifadəsi olmasıdır. Əgər miflərdə həqiqət varsa, demək ki, onlar tarixin müəyyən bir anında baş vermiş, ancaq zaman keçdikcə fərqli mənalar yüklənərək yeni simvolik formaya salınmış hadisələrin izləridir. Bu halda, mifləri yaradan və bizə ötürənlər kimlər idi? Onlar hansı bilikləri qoruyub saxlayırdılar və bu biliklər bizə hansı yollarla ötürülürdü? Bu suallar miflərin tədqiqi ilə bağlı yeni perspektivlər açır və bizi qədim dünyanın sirli kodlarını oxumağa təşviq edir.

Müasir şəhər məkanı da qədim dünya kimi simvollarla danışır. Şəhərin arxitekturası, abidələri, yolları və hətta parklarının quruluşu belə müəyyən simvolik anlamlar daşıyır. Əgər simvollar bizim üçün, xüsusilə də materialist düşüncə ilə tərbiyə olunmuş üçüncü dünya insanları üçün əhəmiyyətsizdirsə, nəyə görə bu gün dünyanı idarə edən qüvvələr - gizli təriqətlər, iluminatlar, masonlar, tapınaqçılar və yeni dünya düzəni ideoloqları - simvollarla bu qədər önəm verir.

Bu təşkilatlar yalnız qədim simvolları qorumaqla kifayətlənməyib, eyni zamanda, onları müasir şəhərlərin infrastrukturuna yerləşdirmək üçün xüsusi planlar qururlar. Şəhər planlaşdırılmasında, əlamətdar binaların və heykəllərin düzülüşündə, hətta bəzi yolların və meydanların formalaşdırılmasında gizli simvolizmin izlərini görmək mümkündür. Ancaq çox vaxt insanlar bu simvolların nə üçün olduğunu və hansı bilikləri və ya güc strukturlarını əks etdirdiyini bilmirlər.

Türklərin qədim dövlətçilik ənənəsində simvollar mühüm rol oynayır. Dövlətlər qurub dövlətlər yıxan türk sülalələri və imperiyaları da öz kimliklərini və inanc sistemlərini simvollar vasitəsilə ifadə edirdilər. Bizim ana simvolumuz bəlkə də işıqdır - tanrısal seçilmişliyin və millət olaraq təşkilatlanmağımızın rəmzi. Xilaskarımız Bozqurd da, əcdadımız Buka Təkin də, Oğuzun ilk xanımı da işığın içindən çıxmış, yəni göydən gəlmişdir. Bəlkə də buna görə türklər özlərinə “Göytürk” adını vermişlər. Bu simvolika, türklərin tarix boyunca göy üzünü və ilahi işığı mərkəzə qoyduğunu göstərir.

Ancaq zaman keçdikcə, xüsusilə Osmanlı dövründə, simvollarımıza qarşı mübarizə aparıldı. Gizli təriqətlərin təsiri altında və daxili saray intriqaaları nəticəsində Osmanlı simvolizmi dəyişməyə başladı. İşığın mənası dəyişdirildi, bəzi qədim simvollar isə unudulmağa və ya qəsdən məhv edilməyə başladı. Osmanlı statükoya keçdiyi dövrdə bu işıqları az qala eretik hesab etdi və bununla da türk ruhunun simvolik ifadələri getdikcə sönməyə başladı.

Müasir şəhərlərdə də bu dəyişikliklərin izlərini görmək mümkündür. Şəhər memarlığında yer alan bəzi strukturların təsadüfi olmadığı, simvolik mesajlar verdiyi məlumdur. Bəzi şəhərlərin planı, meydanların forması, hətta binaların dizaynı qədim simvolizmin müasir interpretasiyası kimi oxuna bilər. Necə ki, bir tədqiqatçının dediyi kimi, “göy üzündə olan hər şey yer üzünə işıq vasitəsilə bağlanmışdır.”¹ Eyni şəkildə, müasir şəhərlər də tarixin və ezoterik bilginin simvolik kodları ilə bağlıdır. Simvollara arxa çevirmək yalnız mədəni və tarixi yaddaşı deyil, həm də kollektiv kimliyimizi itirmək deməkdir. Bu gün şəhərlərdə simvolların anlamını dərk etmək və onları doğru oxumaq, təkcə keçmiş deyil, həm də gələcəyimizi anlamaq üçün vacibdir.

Müasir şəhərlərdə simvollar yalnız tarixi və mədəni mirasın qalıqları deyil, həm də güc və biliyin necə yönləndirildiyini göstərən gizli kodlardır. Tarix boyunca fərqli mədəniyyətlərdə eyni simvolların təkrarlanması təsadüfi deyil. Ülkər ulduzu həm türklərdə, həm qədim misirlilərdə, həm də yeni qurulan Amerika Birləşmiş Ştatlarında ortaq bir əhəmiyyətə malikdir. Bu qədər fərqli coğrafiyalarda yaşayan xalqların eyni simvola bağlanması necə mümkün oldu, bu isə sirr olaraq qalır.

Əgər bilginin qaynağı ulduzlardırsa, demək ki, səma yalnız kosmik bir boşluq deyil, eyni zamanda sirli biliklərin və dünyanın idarə olunmasının açarıdır. Qədim türklər bunu bilirdi və buna görə də dünya tarixində mühüm yerlərdən bi-

---

¹ Nilüfer Öndin. Rönəsans Düşüncəsi və Resim Sanatı. İstanbul: Hayalpe-
rest Yayınevi, 2016, s. 20.

rini tuturdular. Ancaq bu bilgi zamanla dəyişdi, Misirdən, Mayalardan Avropaya və oradan da Amerikaya keçdi. Bu gücün dəyişdiyini göstərən simvol isə Vaşinqtondakı Ağ Ev və Konqres binasıdır. Konqresin günbəzi səmaya açılan qapıdır, ulduzları simvollaşdırır və beləliklə, güc mərkəzlərinin dəyişməsinə bildirir. Bu, bir həqiqəti açıq şəkildə göstərir: ən böyük güc elmdir və elm kimdirsə, güc də onun əlindədir.

Türklərdə Bozqurd simvolu kosmik nizamın göstəricisi-dirsə, Misirdə, mayalarda, inkalar da ilan simvolu göydən gəlmiş tanrıları, yəni əbədi həyatın sirrini ifadə edirdi. İlan qədim dünyanın ən önəmli mifoloji simvollarından biri idi. Çində bu, əjdaha formasını aldı, Sümer və Babil mədəniyyətində isə ilan ölümdən sonra yenidən doğuluşun rəmzi oldu. Gilqamışın ölümsüzlük otunu ilana qapdırması bu bilginin metaforik təqdimatıdır. Bundan başqa ilan, Mezopotamiya, Anadolu və Misir mədəniyyətində Tanrı, Tanrıça və hökumdarlarla bağlantılı şəkildə təqdim edilmiş, Yunan mifologiyasında isə təbabətlə əlaqələndirilmişdir.¹

Türk mifologiyasında Ülgenin ilana (və ya köpəyə) ilk insanı qorumaq təlimatı verməsi də bu sirin başqa bir ifadəsidir. Sümer və Akkad miflərində dünyaları bir-birinə bağlayan axis mundiyə sarılmış iki ilan, hər şeyin var olması ide-

---

¹ F. Yöndemli. Tarih Öncesinden Günümüze Yılan. Ankara: Piramit, 2004; Necati Sümer. Dinsel ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Bazı Kültürlerde Yılan”, The Journal of Academic Social Science Studies, Number 43, 2016, s. 275-288; Medine Sivri, Canan Akbaba. “Dünya Mitlerinde Yılan”, Folklor/Edebiyat, Cilt 24, Sayı 96, 2018/4, s. 53-64; Hatice Kalkan & Özkan Deniz. “Yılan Figürü ve Sembolizm”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10 (3), 2021, s. 2328-2344.

yasını simvollaşdırır. Nağllarımızda bilgəlik simvolu olan dərvişin ilanı öz yağında bişirib yemək istəməsi, gücün maddiləşərək başqasına keçməsinin simvolik ifadəsidir.

Bu simvolika müasir şəhərlərdə də öz yerini qoruyub saxlamışdır. Müasir tibb simvolu olan bir-birinə dolanmış iki ilan da qədim biliklərin izlərini daşıyır. Bunlardan biri ölüm-süzlüyü, digəri isə ölümü simvolizə edir. Digər bir simvol isə qanadlı əsaya dolanmış iki ilan fiqurudur. Bu, biliklərin və gücün göydən yerə enməsinə ifadə edir.

Türk və dünya mifologiyasında ilan və qurd simvolları, bir-birinə zidd kimi görünsə də, əslində həyatın və ölümün, işığın və qaranlığın, bilik və sirin, yəni ikiliyin bir-birini tamamlayan ifadələridir. Qurd göylə, günəş və işıqla əlaqələndirilərkən, ilan yeraltı dünyası, sirt və ölümlə bağlanır. Bu iki simvol bəşəriyyətin tarixi boyunca fərqli inanclarda və sivilizasiyalarda eyni funksiyaları daşımış, ancaq fərqli mənalandırılmışdır.

Türklərdə işıqla enən qurd əcdadı, ilkin bilginə, səmavi kökü və kosmik düzəni təmsil edir. O, bir xalqın yönünü göstərən, Tanrı tərəfindən göndərilən bir yol göstərici, bələdçi varlıqdır. Oğuz Kağanın çadırına işıq içində enən Bozqurd bu mifin ən qədim nümunələrindən biridir. Qurdun Tanrı tərəfindən yönləndirilən bir xilaskar olması, türklərin dünya səhnəsində böyük gücə malik olmalarını, təşkilatçılıqlarını və döyüşçü ruhlarını simvollaşdırır.

Türk mifologiyasında ilan əsasən yeraltı dünyası ilə əlaqələndirilmişdir. Altay şamanlarının davullarında ilanın təs-

virii, onun qaranlıq güclər və ölümə bağlılığını göstərir. Yeraltı dünyanı qoruyan Abra və Yutpa adlı nəhəng ilanlar isə Erlikin, yəni yeraltı dünyanın hakiminin sarayının keşikçiləri kimi təqdim edilir. Bunlar o qədər böyükdürlər ki qarınları uduqları insanlarla doludur. Bu iki ilan və ya əjdərha yer altında olan böyük bir dənizdə yaşayır. Başları timsaha bənzəyir, quyruqları da haçadillidir. Dört ayağı, parıldayan mis rəngli gözləri var. İnanca görə bu iki ilan Toybadım dənizinin və ya çayının sahilində yaşayırlar.¹

Bunun əksinə qədim dünya mədəniyyətində ilan bilgəliyini, yaşamın, ölümsüzlüyün və gücün təmsilçisidir.² Bir sözlə türklərdəki qurd simvoluna müqabil əski mədəniyyətlərdəki (Sümer, Misir, Babil, Yunan, Hind, Çin, Maya) ilan həyat gücünü, dəyişimi, ölümü və yenidən doğumu simvollaşdırır.³

Müasir dünyada simvolların gücünü anlamaq üçün onların köklərinə enmək lazımdır. Simvollar sadəcə təsviri elementlər deyil, onlar bilikləri, gücü və sivilizasiyaların dərin mənalarını özlərində daşıyan kodlardır. Dünyanın idarəedici sistemləri, gizli cəmiyyətlər və güc strukturları simvollara xüsusi önəm verirlər. Çünki simvollar vasitəsilə biliklər qorunur və ötürülür.

Beləliklə, simvolik dillə qədim sivilizasiyalardan günümüzün mədəniyyətinə qədər şəhərlər bir kitab kimi oxunmalı

---

¹ Fuzuli Bayat. Türk Mitolojik Sistemi. C.1, 2007, s. 343.

² Walter A. Jayne. The Healing Gods of Ancient Civilizations. New York: University Books, 1962, s. 302.

³ Wolfram Eberhard. Çin Simgeleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2000; James Churchward. Kayıp Kıta Mu. İzmir: Ege Meta Yayınları, 2000.

və onların içində gizlənmiş mesajlar aşkar edilməlidir. Şəhərin memarlığında, meydanlarında, binalarında və hətta parklarında gizlənmiş simvollar, tarixin və gələcəyin açarlarını saxlayan kodlardır. Bu kodları anlamaq, yalnız keçmiş deyil, eyni zamanda bu günümüzü və gələcəyimizi dərk etmək deməkdir.

4.3. Astral Təsəvvürlər, Gizli Bilgilər və Şəhərsəlmada Simvollar

Mifologiya və sirr, bilginin qorunmasının və ötürülməsinin ən qədim üsullarından biridir. Türk dünyasında atalar, şamanlar, tüşüməllər, dədələr və Batı dünyasında kahinlər bu sirri birbaşa açıq şəkildə paylaşmaq əvəzinə, simvolik və metaforik dillə ifadə etmişlər. Bu, bir növ seçilmişlər üçün bilginin qorunması və sirrini profanlardan uzaq tutulması üçün tətbiq edilən metod olmuşdur.

Bu sirr sadəcə metafizik bir anlayış deyil, həm də dünyanın idarə edilməsində əsas rol oynayan gücdür. Məbədlər, piramidlər və digər monumental tikililər biliklə sirrini birləşdiyi yerlərdir və hər məbəd (tapınaq) Tanrı ilə əlaqə qurmaq yeri, qutsal enerji mərkəzidir. Həm göylə, həm yeraltı dünyası ilə bağ quran bu tikililər, sanki kosmosun enerji mərkəzləri kimi fəaliyyət göstərmişlər. Misir piramidlərinin Orion və Sirius ulduz qrupları ilə uyğun düzülməsi, qədim sivilizasiyaların bilik sistemlərinin ulduzlarla bağlı olduğunun bir sübutudur. Eyni fenomen Mesoamerika piramidlərində və qədim türklərin kurganlarında da müşahidə olunur.

Piramidlərin, meqalit tikililərin, məbədlərin funksiyası yalnız dini ibadət yerləri olmaq deyildi. Bunlar həm də mühəndislik və energetik sistemlər kimi fəaliyyət göstərirdi. Misir kıpti dilində “atəşin toplandığı yer” mənasına gələn piramidlərdə elektromaqnetik dalğaların fokuslanması, rezonans yaratması ilə bağlı aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bu tikililər enerjini toplamaq və yönləndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.¹ Bəlkə də məhz bu səbəbdən qədim dünyanın inkişaf etmiş sivilizasiyaları bu cür güclü bilik sistemlərinə sahib idilər.

Dünya tarixində gücün dəyişməsi sirrini ötürülməsi və ya itirilməsi ilə əlaqəlidir. Misir, Sümer, Midiya, Maya, İndus vadisi və Çin sivilizasiyaları bu biliklərə sahib olduqları zaman yüksəldilər, sonra isə biliklərin başqa güclərin əlinə keçməsi və ya unudurulması ilə tarix səhnəsindən silindilər. Bu gün də dünya güc balansını simvol və ezoterik biliklərə sahib olan strukturlar tərəfindən idarə edilir.

Bu baxımdan, türklərin qədim mədəniyyətində və mifologiyasında gizli biliklərin izlərini tapmaq və onları yenidən dərk etmək, türk dünyasının keçmişdə malik olduğu kosmik dünya görüşünü yenidən dirçəltmək üçün mühüm bir addımdır. Simvollara və onların dərin mənalılarına sahib çıxmaq, sirrini açılmasına bir addım daha yaxınlaşmaq deməkdir.

Göbəklitəpə tapıntısı, sivilizasiya tarixinə dair bildiklərimizi kökündən dəyişdirən ən böyük kəşflərdən biridir. 12 min il əvvələ aid edilən bu məbəd kompleksi, bizə göstərir ki, din və mifologiya, şəhərsalma və dövlət quruculuğundan da-

---

¹ <https://onedio.com> › Sanat

ha əvvəl mövcud olmuşdur. Başqa sözlə, insanların toplaşaraq cəmiyyətlər yaratmasının təməlinə dini inanclar və mifoloji dünyagörüş dayanır. Göbəkli-təpənin tikilməsində istifadə olunan 60 tonluq daşlar və onların dəqiqliklə yerləşdirilməsi, o dövrdə yaşayan insanların texnologiya baxımından gözlənildiyindən çox irəlidə olduqlarını göstərir. Belə bir möhtəşəm tikilini ovçu-toplayıcı cəmiyyətin necə inşa etdiyi sual doğurur. Bu, ya qədim insanların düşündüyümüzədən daha yüksək biliyə sahib olduqlarını, ya da onlara bu biliklərin həradansa ötürüldüyünü göstərir.

Buradakı T-şəkilli tikili daşlar və onların üzərindəki qabartmalar isə başqa bir sirin açarıdır. İlan, tülkü və qaban kimi heyvan təsvirləri sadəcə təsadüfi seçilmiş dekorativ elementlər deyil, simvolik mənalar daşıyan mifoloji işarələrdir. İlan yenilmə, ölüm və dirilmə, tülkü isə hiyləgər bilik və sirr qoruyucu kimi qədim mifologiyada yer alır. Qaban isə döyüşçülük və güc rəmzi kimi qəbul edilir.¹

Bu məbəd kompleksi, qədim insanların və ümumiyyətlə, qədim sivilizasiyaların kosmik nizam anlayışı ilə bağlı dərin biliklərə sahib olduğunu göstərir. Göbəkli-təpənin ən maraqlı cəhətlərindən biri onun hələ Neolit dövründə inşa edilməsi və daha sonra insanların özü tərəfindən torpaqla örtülərək tərk edilməsidir. Bu, ya müəyyən bir sirin qorunması üçün, ya da o dövrdəki insanların artıq fərqli bir inanc sisteminə keçid etməsi ilə bağlı ola bilər.

---

¹ <https://www.ntv.com.tr> > Sanat Haberleri; www.hurriyet.com.tr/ /gobeklitepede-yeni-bulgulara-rastlandi-408.

Məbəd kompleksi ilə bağlı digər mühüm sual isə onun göylə olan əlaqəsidir. Bəzi araşdırmalar Göbəklitəpənin ulduz xəritələri ilə uyğun şəkildə inşa edildiyini və müəyyən səma cisimlərinə istiqamətləndirildiyini irəli sürür. Bu isə Göbəklitəpənin sadəcə ibadət yeri deyil, həm də astronomik müşahidə mərkəzi və enerjinin yönləndirildiyi bir nöqtə olduğunu sübut edir.

Beləliklə, Göbəklitəpə, piramidlər və ziqquratlar arasında müəyyən paralellər çəkmək mümkündür. Bunların hər biri, səmavi güclərlə əlaqə qurmaq məqsədilə inşa edilmiş, energetik mərkəzlər olmuş və onların memarlıq quruluşu müəyyən bir biliyin məhsulu olmuşdur. Ziqquratlar da yüksək yerlərdə tikilmiş, səmavi və yeraltı dünyalar arasında körpü funksiyası daşımışdır. Misal olaraq hələ də ayaqda qalan ziqquratlardan “Ur” və “Aqar Quf”, həmçinin İran’daki “Chogba Zanbil”i göstərmək olar.¹ Bu isə mifoloji inanclar və enerji mərkəzləri anlayışının, dünyanın müxtəlif bölgələrində eyni mənbədən yayılmış olduğunu göstərir.

Bütün bu faktlar, qədim dünyanın gizli bilik sistemlərinin olduğunu və bu biliklərin müəyyən bir zaman kəsiyində bir mərkəzdən digərinə ötürüldüyünü göstərir. O zaman sual yaranır: bu biliklərin əsl qaynağı nədir və necə olub ki, bəziləri onu qoruyub saxlayıb, digərləri isə itirib?

Ezoterik biliklərin səmavi mənbədən gəldiyi anlayışı, miflərin və inancların simvolik dilində ifadə edilir. Bu bilik-

---

¹ Bax. Çağrı Mert Bakırcı. Evrenin Karanlığında Evrimin Işığı. İstanbul: Ginko Bilim, 2017.

lərin kodlaşdırılması və yalnız seçilmişlərə açılması, qədim müdriklərin və şamanların, dədələrin və mütəsəvvüflərin elminin itirilməsinin qarşısını almaq üçün tətbiq etdikləri bir üsul ola bilər. Astral kultlar, Ay, Günəş və ulduzların tanrılaşdırılması, səmavi varlıqlarla ünsiyyət qurulduğuna dair inanclar, bu ezoterik biliklərin səma və kainatla bağlı olduğunu göstərir.

Türk mifologiyasında göylə bağlı tanrıların və ruhların müəyyən qatlarda yaşaması, yeraltı dünyalar və onların qoruyucuları, şamanların ruhlar aləminə səyahəti – bütün bunlar, qədim türklərin kosmos və varoluş haqqında dərin bilgilərə sahib olduqlarını göstərir. Göy qatlarına bölünmüş tanrılar və varlıqlar konsepti həm də qədim Muğ, Misir, Sümer və Maya inanclarında müşahidə olunur.

İsis kultu və Sirius ulduzu ilə olan əlaqə də ezoterik biliklərin sirli tarixində mühüm bir yer tutur. Siriusun parlaq bir ulduz olması və Misirlilərin onu İsisin ruhu kimi görməsi, onun həyat enerjisi və mistik biliklərlə bağlı qəbul edildiyini göstərir. İsis simvolikasının bakirəlik, bilik və tarazlıq kimi anlayışlarla əlaqələndirilməsi, onu bir növ şaman və kahinlər üçün bilik mənbəyi kimi göstərir. Bu cür simvolik inanc sistemləri təkcə Misir və Yaxın Şərqdə deyil, dünyanın müxtəlif yerlərində də müşahidə edilir.

İki ulduzdan (Sirius-A Günəşdən 2.4 dəfə böyükdür; Sirius-B isə yer kürəsindən kiçik, təxminən Venera planeti böyüklüyündədir) ibarət olan Sirius ulduzu əski astroloji bilgilərə görə Misirdə Sopdet, Yunanıstanda Köpək, Türklərdə Ak-

yıldız adları ilə bilinirdi. Bir çox Misir məbədi, məbədlərin daxili otaqları tanrıların gəldiyi Sirius ulduzunu görəcək şəkildə inşa edilmişdi. Hətta Keops piramidasının kraliça otağının divarındakı deşikdən Sirius ulduzu müşahidə edilirdi. Afrika qəbilələri, özəlliklə Mali Cumhuriyyətində yaşayan doqonlar tanrıların Sirius ulduzundan gəldiyini düşünürlər.¹ Doqonlara görə üzər-gəzər varlıq olan tanrılar (nommolar) bizdən 5000 il əvvəl Sirius parlaq ulduzundan gəlmişlər.

Digər tərəfdən bütün gizli təlimlərə (ezoterizm, teozofi, tradisionizm) baxsaq haqqında ən çox danışılan, mif və əfsanə söylənən, arxeoloji sübutu olan qutsal ulduz Siriusdur. Bunu sadəcə Sirius ulduzunun fiziki özəllikəri və astroloji vəziyyəti, adları və simvolları ilə izah etmək bəsit kimi görünür. Bu ulduzun Misirdən, Yunanıstandan Türklərə, Maya və İnkalardan Çinə qədər bilinməsi və sirrin mənbəyi olması, qədim dünya xalqlarının inisiyasiya mərasimlərində mərkəzi rol oynaması, kainatın tək Tanrılı yaradılış düşüncəsi ilə bağlıdır.

Quran da Sirius ulduzu haqqında Şira adı ilə məlumat vermişdir. Belə ki, göydə görünən bu parlaq ulduz haqqında Nəcm surəsinin 49-cu ayətində deyilir: “Şübhəsiz ki, O, Şiranın da Rəbbidir.” (Nəcm 53/49). Çin mifologiyasında Sirius yayla ifadə edilir. Həm də Çincədə Sirius Hu-Şi şəklində yazılır ki, bu da “yay və ox” mənasına gəlir. Yunan mifologiyasında isə Sirius Köpək ulduz toplusudur və bu ulduzlara Böyük Köpək ulduz toplusu deyilir. Bunlar iki ulduzdan ibarətdir.

---

¹ www.gizemligercekler.com/dogonlarda-sirius-gizemi/

Sadəcə türklərdə deyil, Misir, Yunan, Çin mədəniyyətlərində də qədim dünyanın Sirius ulduzu ilə əlaqəsi olduğunu mifoloji əfsanələr və əski sirlə arxeoloji abidələr sübut edir. Qədim dünyanın inisiyasiya mərasimlərində Sirius ulduzu mühüm rol oynamışdır. Siriusu bu qədər önəmli edən şey onun həm kainatın mərkəzində olduğuna inanma, həm də Sirius kosmik ənənəsinin ən əsas nöqtəsinin Tək Tanrılı inanc sistemə bağlanması ilə əlaqəlidir, çünki bu ulduzun mərkəzində Yaradan vardır və kosmoqonik mif də bu yarıdanla yaradılanların münasibəti üzərində qurulmuşdur. Misirlilərə görə ölənlərin ruhları da Sirius ulduzuna gedib orada toplanırlar. Bu isə başlanğıcla sonun kosmik idarə mərkəzi olan Siriusda (Akyıldız) birləşməsi məsələsidir. Sirius məhz bu özəllikləri ilə bilginin ana qaynağıdır. Türk mifologiyasında Akyıldız adlandırılan Sirius ulduzunun türk damğalarında simvolik işarəsi qurd başıdır.¹

Qədim dünyada Sirius ulduzuna əsasən inşa edilən məbədlər və piramidalar, günümüzdə də müasir şəhər planlamasında və memarlıqda ilham mənbəyi olmuşdur. Vaşinqton D.C.-də Kapitolu binasının düzülüşü, Parisdəki Luvr tikilisi və Bakıdakı Alov Qüllələri kimi mühüm memarlıq nümunələri Sirius və digər astroloji prinsiplərlə əlaqələndirilir. Müasir göydələnlər, simvolik binalar və hətta şəhər planlaması qədim sivilizasiyaların astronomik biliklərindən ilham alaraq dizayn edilir. Beləliklə, min illər öncə Sirius ulduzunun kai-

---

¹ Bax <https://ro-ro.facebook.com/470758379610595/photos/...ve.../627718910581207/>; eminhoca.blogcu.com/dogon-kabileleri-ve-sirius/7096922

natın idarəedici gücü kimi qəbul edilməsi bu gün də öz aktuallığını qorumaqdadır və müasir şəhərlərin enerjisini, quruluşunu formalaşdıran mühüm bir faktor kimi görünməkdədir.

Siriusun bizim qalaktikadan kənarında olması və kainatın sirrini özündə daşdığı düşüncəsi, təkcə qədim dünya xalqlarının deyil, müasir elm adamlarının da marağını cəlb edir. Halbuki, bizim qalaktikada milyonlarla irili-xırdalı, həm zəif işıqlı, həm də parlaq ulduzlar vardır. Buna baxmayaraq, Siriusun xüsusi statusu onun həm mifoloji, həm də elmi baxımdan bənzərsiz mövqeyə sahib olmasını göstərir.

Misir Tanrısı İsisin həm qardaşı, həm də əri olan Osiris də Orion ulduz sistemi ilə əlaqələndirilirdi. Mifologiyada ovçu ulduz toplusu kimi tanınan Orion, daha çox Sirius ulduzu ilə birlikdə xatırlanır. Orion ulduzlarının düzülüşü, onların kosmik nizamın bir hissəsi kimi təsəvvür edilməsi, qədim mədəniyyətlərdə göy cisimlərinin şəhər planlamasına və memarlığa təsirini göstərən maraqlı nümunələrdən biridir. Keçmişdə olduğu kimi, müasir şəhər planlamasında da göy cisimlərinin və kosmik nizamın təsiri müşahidə olunur.

Qədim türklərin Orion ulduz toplusunu kosmik nizamın bir parçası kimi qəbul etməsi və müxtəlif xalqların göy cisimlərinə əsaslanan şəhər strukturları yaratması bu ənənənin dərin köklərə malik olduğunu göstərir. Müasir dövrdə də şəhərlərin quruluşunda astronomik istiqamətlər, günəşin və ulduzların hərəkəti nəzərə alınır. Məsələn, dünyanın müxtəlif yerlərində, xüsusilə də meqapolislərdə göydələnlərin və əsas binaların yerləşdirilməsində günəşin hərəkəti və fəsillərin dəyi-

şimi nəzərə alınır ki, bu da enerji səmərəliliyini artırmağa və ekoloji tarazlığı qorumağa kömək edir.

Qədim türk mifologiyasında Orion ulduz sisteminin üç əsas ulduzu Üç Arkar (üç qoç) adlandırılır və kosmik nizamın qorunmasında mühüm rol oynayır.¹ Bu mifoloji təsəvvürlərin müasir şəhərlərdəki landşaft dizaynına təsiri də nəzərə çarpır. Məsələn, bəzi şəhərlərdə göy cisimlərinin düzülüşü əsasında parklar, meydanlar və yolların istiqamətləri müəyyən edilir. Parisin şəhər planlamasında göy cisimlərinin hərəkətindən ilhamlanaraq inşa edilən düz xətlər və simmetrik quruluşlar bu prinsipə misal ola bilər.

Orion ulduz sisteminin və Siriusun qədim inanclardakı rolu, müasir dövrdə də urbanistik dizaynda öz əksini tapır. Müasir şəhərlərdə “astral şəhərsalma” yanaşmaları, tarixi binaların və yeni quruluşların yerləşdirilməsində astronomik amillərin nəzərə alınması bu qədim biliklərin davamı kimi qiymətləndirilə bilər. Buna görə də, qədim dünyanın kosmik biliklərinin və mifoloji dünyagörüşünün müasir şəhər planlamasına təsiri təkcə bir inanc sistemi deyil, həm də urbanistik mədəniyyətin formalaşmasında mühüm amildir.

Qədim mifoloji inancların və ulduzların kosmik nizamı müasir şəhər planlamasında da öz əksini tapır. Monqolların Orion ulduz toplusuna verdiyi mifoloji anlamlar, türklərin Ül-

---

¹ Вах. Григорий Николаевич Potanin. Очерки Северо-Западной Монголии: Результаты Путешествия, Исполненного в 1876-1877 Годах по Поручению Императорского Русского Географического Общества Членом Сотрудником Оного Г. Н. Потаниным: вып. 2. Санкт-Петербург: Тип. В. Безобразова и К^о, 1881, s. 124.

kər (Pleiades) ulduzlarına dair inancları və bu ulduzların ovçu-ov münasibətləri ilə əlaqələndirilməsi qədim xalqların kosmosun quruluşuna dair baxışlarını əks etdirir.¹ Eyni zamanda, bu baxışlar şəhər planlaması və memarlıqda müxtəlif formalarda qorunub saxlanmışdır.

Müasir şəhər planlamasında qədim astronomik bilgilərin nəzərə alınması xüsusilə vacibdir. Qədim Misirdə olduğu kimi, bəzi şəhərlərin əsas yolları və mərkəzi meydanları xüsusi astronomik düsturlara əsasən yerləşdirilir. Misirin piramidalarının Orion ulduz toplusu ilə uyğunlaşması və Sirius ulduzuna yönəldilməsi kimi, müasir şəhərlərdə də günəş işığı, təbii axınlar və səmavi cisimlərin trayektoriyası nəzərə alınaraq dizayn edilən binalar və mərkəzlər mövcuddur.

Ülkər ulduz toplusu və onun mifoloji mənası da şəhər strukturlarına təsir etmişdir. Məsələn, bəzi şəhərlərin planlamasında tarixi və mədəni simvolizmə əsaslanan dizayn prinsipləri tətbiq edilir. Məsələn, qədim türklərin və monqolların Ülkəri altı ulduzdan ibarət təsəvvür etməsi, müasir dövrdə altı bucaqlı meydan və ya altıbucaqlı planlı memarlıq nümunələrində öz əksini tapır. Qədim inanclarda bu ulduzların böyük bir şaman, bilgə və sirin qoruyucusu kimi təsvir edilməsi, bu gün şəhər mərkəzlərində tarixi və mədəni abidələrin qorunması üçün xüsusi yerlərin ayrılması ilə bənzərlik təşkil edir.

Altay türklərinin inancına görə, Ülkər əvvəllər böyük bir qurd olmuş və göyə qalxaraq ulduzlar arasına yerləşmişdir. Bu sürüngən qurd və inək mifində kainatın quruluşunun

---

¹ Г. Н. Потанин. Очерки Северо-Западной Монголии, с. 124.

necəliyi düşüncəsi qorunmuşdur. Belə ki, dünyanı qucaqlayan qurd (sürüngən) bir şüursuzluq simvolu olub bilgi qaynağı olan inəyi qidasız buraxmaqdadır. Bu miflə verilmək istənilən kosmik mesaj belədir: sürüngən qurd, inək və dəvə (qürur, zorbalıq) işarələri dünyanın anlamsızlığıdır.¹ Bu mifdəki kosmik mesajın şəhər planlamasındakı ekvivalenti, təbiət və şəhər mühiti arasında harmoniya yaratmaqdır. Müasir şəhərlərdə yaşıllıqların qorunması, binaların təbii elementlərə uyğun dizayn edilməsi və ekoloji şəhər planlamasının inkişaf etdirilməsi bu mifoloji baxışın çağdaş əksidir.

Azərbaycan mifoloji inanclarında astroloji cisimlərin canlı və ya antropomorf varlıqlar kimi təsəvvür edilməsi şəhər folklorunda da öz əksini tapmışdır. Məsələn, Ülkər ulduzu ilə bağlı rəvayətlərdə, bu ulduz gözəl bir qız kimi təsvir edilir. Əfsanəyə görə, Ülkər adlı bu qız yaşlı bir kişi ilə evlənmək istəmədiyi üçün göylərə yalvarır və nəticədə ulduza çevrilir.² Bu cür inanclar əski zamanlardan başlayaraq şəhər mühitində də yayılmış və müxtəlif folklor nümunələrində öz əksini tapmışdır.

Belə ki, Güney yarımkürədə ən parlaq ulduz Siriusla Canopusdur. Piramidlərin çoxu Sirius ulduzunun göydəki hərəkəti və görünüşü nəzərə alınaraq inşa edilmişdir. Ancaq bəzi müqəddəs yerlər Süheyl ulduzuna görə inşa edilmişdir. Süheyl ulduzu Canopus, Karina ulduz toplusunun Güney yarımkürəsində olan ən parlaq ulduzdur. Hətta İbn Abbasın rəvayə-

---

¹ Fuzuli Bayat. Türk Mitolojik Sistemi, C.1, 2007, s. 285.

² Azərbaycan Mifoloji Mətnləri. Tərtib edən A.Acalov. Bakı: Elm, 1988, s. 39-40.

tinə görə Hz. İbrahim Kəbəni Süheyl ulduzu əsasında tikmişdir.¹ Qalan bütün ulduzlar 2-ci və 3-cü dərəcəli parlaqlığa sahibdir. Məsələn, Kiçik Ayı bürcünə daxil olan və elmi adı Polaris olan Qütb ulduzu 2-ci dərəcədən parlaqlığa malik olan ulduzlardandır.² Ancaq Qütb ulduzunun bəzi özəllikləri onu astral mifologiyada çox önəmli bir yerə gətirmişdir.

Qütb ulduzu əslində üç ulduzdan ibarət ulduz toplusudur və Kiçik Ayı bürcündə yerləşir. Türklər Kiçik Ayı bürcünü dörd təkərli arabaya qoşulmuş iki at şəklində təsəvvür edirlər. Buna görə də türklər Qütb ulduzuna işıqlı ruhların atlarının bağlandığı Dəmir Kazık deyirlər. İşıqlı ruhların atları isə ulduzlar kimi anlaşılır. Hətta Altay türkləri ulduzlara at, onları təqib edən heyvanlara da qurd deyirlər.³ Türk mifologiyasında məşhur olan bu ulduzun adı Qütb, Dəmir Kazık, Çoban ulduzu, Dan ulduzu variantlarında dəyişir. Əski türklərin astral inancına görə Tanrının evinin önündə bir dirək var. Tanrı atını göyün qapısı adlandırılan bu dirəyə (kazıq) bağlamışdır.

Bundan əlavə, şəhər folklorunda hər insanın iki ulduzu olduğuna dair inanclar mövcuddur. Bu ulduzların insanın ömrü boyu onunla birlikdə olduğu və yalnız ölüm anında yoxa çıxdığı düşünülür. Bu cür inanclar şəhər mühitində də insanların taleyinə və həyatına təsir edən mistik qüvvələrə inamını əks etdirir.

---

¹ www.bogazgazetesi.com.tr/yazar/3668-suheyl-yildizi

² www.yacHTturkiye.com/.../kutup-yildizi-polaristen-yon-tayini.html

³ Fuzuli Bayat. Türk mitolojik sistemi. C.1. 2007, s. 289.

Şəhər folklorunda astroloji simvolların istifadəsi, qədim inancların müasir şəhər həyatında da yaşadığını və insanların bu simvollar vasitəsilə öz mədəni kimliklərini qoruduğunu göstərir. Bu cür inanclar və simvollar şəhər mühitində kollektiv yaddaşın və mədəni irsin davamlılığını təmin edən vacib elementlərdir.

Böyük Ayı ulduz toplusunun (türklər buna Çetigan (yeddi xan) deyirlər) ən kiçik ulduzu olan Süha və ya Süheyl ulduzudur. Sirius ulduzu da bəzi mübahisələrlə (yaşının gənc olmasına görə) Böyük Ayı ulduz toplusunun içində yer alır.¹ Süha ulduzu gizli sirlərin qaynağı kimi həm ərəb, həm də digər İslam mənbələrində yer almaqdadır. Əslində kiçik olduğuna görə göylərdə minlərlə ulduzun içində onu gözlə axtarıb tapmaq elm-i təsəvvüfdə Haqqın yolunu tapmaq kimi yorumlanır.

Bundan əlavə, şəhər folklorunda astroloji cisimlərə aid inanclar gündəlik həyatda müxtəlif adət və ənənələrdə özünü göstərir. Məsələn, bəzi şəhərlərdə müəyyən ulduzların görünməsi ilə əlaqədar festivallar və ya mərasimlər keçirilir. Bu tədbirlər, qədim mifoloji inancların müasir şəhər həyatında necə yaşadığını və yenidən formalaşdığını göstərir.

Beləliklə, türk mifologiyasındakı astroloji simvollar və inanclar şəhər folklorunda müxtəlif formalarda təzahür edir. Bu, qədim inancların müasir şəhər mühitində necə adaptasiya

---

¹ Bax. Jeremy R. King, Adam R. Villarreal, David R. Soderblom, Austin F. Gulliver, Saul J. Adelman. "Stellar "Kinematic Groups. II. A Reexamination of the Membership, Activity, and Age of the Ursa Major Group", The Astronomical Journal, Volume 125, Issue 4, 2003, s. 1980-2017.

olunduğunu və kollektiv yaddaşın bir hissəsi olaraq necə yaşadığını göstərir.

Qədim türklərin mifoloji inanclarında astroloji cisimlərə canlı və ya antropomorf xüsusiyyətlər vermək geniş yayılmışdır. Bu inancların şəhər folkloruna təsiri, xüsusilə şəhər simvollarında və memarlıq nümunələrində müşahidə olunur. Qədim türklərin soyköklərini göydən, göy işığın içində enmiş ana (və ya ata) qurda bağlamaları hər halda Akyıldızın (Sirius) mifoloji inamlarda, dünyagörüşdə oynadığı önəmli rola görədir. Təbii ki, həm törəyiş əfsanələri, həm bu millətin özünü Göytürk adlandırması, həm də türklərin ilk dininin də Gök-Tenqri (Tenqriçilik) adlanması səmanın, xüsusən də Sirius ulduzunun mifoloji hekayələrə mövzu olmasıdır. Türk şamanlığında da ulduzlarla və onların heyvan ipostası ilə bağlı çox sayda memoratlar və əfsanələr anlatılmaqdadır.¹ Quran-ı Kərimdə Günəşdən sonra haqqında məlumat verilən tək ulduz Siriusdur.

Bu mifoloji inancların şəhər folkloruna təsiri, şəhər əfsanələrində, simvollarında və memarlıq nümunələrində öz əksini tapmışdır. Hətta səma cisimləri ilə bağlı gizli bilgiler gizli cəmiyyətlər tərəfindən mifoloji-ritual-simvol vasitəsi ilə yaşadılır. Gizli riyazi rəqəmlər (məsələn, 24, 33, 72 rəqəmləri), geometrik fiqurlar, hərflər (“s” hərfi, hürufilərdə hərflər və əbcəd hesabı) və s. səmavi mənşəli bir elmdən xəbər verir. Hər halda gizli bilgi qaynağı olan ulduzlar və onların mifoloji mənaları, şəhər mədəniyyətində müxtəlif simvollar və memarlıq elementləri vasitəsilə təcəssüm etdirilmişdir.

---

¹ yavuztellioglu.blogspot.com/.../turk-kultur-tarihinde-siriusun-onem...

4.4. Bəzi qeyri-adiliklər: Hibrid varlıqlar, Mələzlər

Miflər qədim dövrlərdən bəri insan təxəyyülünün məhsulu olan metaforik ifadələr, işarələr və sirlərlə dolu hekayələrdir. Qaya üzərində və ya məbədlərin divarlarında təsvir edilən hibrid varlıqlar – qanadlı insanlar, yarı insan-yarı heyvan fiqurları – bu metaforaların vizual təcəssümüdür. Bu varlıqların təsviri, insanların təbiət və ətraf mühitlə əlaqələrini, həmçinin qorxularını və arzularını əks etdirir. Miflərdə və əfsanələrdə rast gəldiyimiz bu varlıqlar tarixdən öncəki “tarix”in anlatısıdır. Hibrid varlıqlar bütün dünya xalqlarının mifologiyasında mövcuddur. Ancaq onun ən təkmilləşmiş, qeyri-adi variantlarına Misir mifologiyasında rast gəlirik. Misir mifologiyası qurumuş torpaqlarını suvarmaq, torpağı yenidən canlandırmaqla yaşamlarını davam etdirən insanların psixologiyası və dünyagörüşünün məhsuludur.¹

Müasir şəhər folklorunda da bu cür hibrid varlıqların təsiri hiss olunur. Şəhər əfsanələri və hekayələrində, xüsusilə də urbanizasiya ilə əlaqədar olaraq, yeni mifoloji varlıqlar meydana çıxır. Məsələn, şəhər mühitində yaranan “Kanalizasiya timsahları” və ya “Metroda yaşayan mutantlar” kimi əfsanələr, insanların müasir infrastruktur və texnologiya ilə bağlı qorxularını və naməlumla qarşılaşma narahatlıqlarını əks etdirir.

Bu cür əfsanələr, qədim mifoloji hibrid varlıqların müasir interpretasiyası kimi qəbul edilə bilər. Onlar, insanların

---

¹ Robert A. Armour. Gods and Myths of Ancient Egypt. The American University in Cairo Press, 2001.

naməlum və anlaşılmaz olanla bağlı narahatlıqlarını ifadə etmək üçün istifadə etdikləri simvollarıdır. Bu anlamda mifoloji hibrid varlıqların təsviri, həm qədim, həm də müasir dövrlərdə insanların dünyanı anlama və izah etmə cəhdlərinin bir parçası olaraq qalır.

Qanadlı insanlar və ya insana bənzər varlıqlar, suda yaşayan su hamiləri, yeraltı qaranlıq dünyada hökm sürən varlıqlar, dəmir dırnaqlı insan və ya atlar obrazındakı təsvirlər, insanın təbiət və kainatla əlaqəsini ifadə edən simvollarıdır. Bəzi hibrid varlıqların qanadlı təsvir edilməsi onları uçan varlıqlar kateqoriyasına aid edir. Bu tip uçan varlıqlara rus folklorunda Baba Yaqa adı altında rast gəlinir. Slav mifologiyasında Qamayun adında başı qadın, bədəni quş olan bilgə bir varlıq vardır. Çin mifologiyasında şər ruhları qovan, insanlara zənginlik gətirən qanadlı aslan vardır. Hindistan mifologiyasında kükrədikdə insanları kar edən və atların kralı adlandırılan yeddi başlı uçan at obrazı vardır. İnanca görə bu qanadlı at süd okianının sahibinin atıdır. Misir mifologiyasında Sfinks, başı qoç, quş, yaxud insan, bədəni isə uzanmış bir aslan formasında olan və piramidləri qoruyan hibrid bir varlıq vardır.¹ Yunan mifologiyasında Qriffon, yaxud Qriffin adlı aslan vücudlu, qartal başlı və qanadlı nəhəng bir varlıq vardır.² Türk mifoloji sistemində ilk şamanın atası qartal başlı, vücudu insana bənzər nəhəng varlıqdır. Bundan başqa yeraltı dünyasının hakimi Erlikin qızları dəmir dırnaqlı, dəmir ayaqlı

---

¹ <https://onedio.com/.../mitolojik-olduguna-inanilan-tuhaf-ve-efsanev>.

² apelasyon.com/Yazi/290-mitolojik-yaratiklar

səkkiz gözlü varlıqlar kimi təsəvvür edilirlər. Umay Ana Türk mifologiyasında quş qadın kimi təsəvvür edilir.¹

Bu hibrid varlıqların təsvirləri, müasir şəhər folklorunda da müxtəlif formalarda öz əksini tapır. Məsələn, şəhər əfsanələrində və ya populyar mədəniyyətdə “qanadlı adamlar” kimi varlıqların mövcudluğuna dair hekayələr dolaşır. Azərbaycan mifoloji mətnlərində də “qanadlı adamlar” göylərdən enərək Kəlbəcərdəki Lök qalasını inşa edən varlıqlar kimi təsvir edilir.²

Müasir dövrdə, xüsusilə şəhər mühitində, bu cür hibrid varlıqların təsvirləri müxtəlif formalarda qarşımıza çıxır. Məsələn, komiks kitablarında və filmlərdə superqəhrəmanlar tez-tez insan və heyvan xüsusiyyətlərini birləşdirən hibrid varlıqlar kimi təqdim edilir. Bu, qədim mifoloji təsvirlərin müasir interpretasiyasıdır və insanların hələ də bu cür varlıqlara maraq göstərdiyinin sübutudur. Bir sözlə qədim mifoloji hibrid varlıqların təsvirləri, müasir şəhər folklorunda və populyar mədəniyyətdə müxtəlif formalarda yaşamağa davam edir, insanın təbiət və kainatla əlaqəsini anlamağa çalışdığı simvollar olaraq qalır.

Hibrid varlıqlara dair mifoloji təsvirlər və onların arxeoloji kontekstdəki ehtimal edilən qalıqları – insan skeletləri, mumiyalar və bəzi fosillər – folklorun qaynaqlandığı məlum olmayan alternativ bilik sahələrinin, bəlkə də daha inkişaf etmiş qədim bir sivilisasiyanın izlərini daşdığına dair fərziyyələri gücləndirir. Maraqlıdır ki, bu fərziyyə üzərində qurulan

---

¹ Fuzuli Bayat. Türk mitolojik sistemi, C.1, 2007, s. 345.

² Kyzylgul Abbasova. “The Worldview Foundations of Azerbaijani Cosmogonic and Ethnogenic Myths”, Alfred Nobel University Journal of Philology (online), № 2 (26/1), 2023, s. 148-164.

ssenarilər özlüyündə müasir şəhər mifologiyasının bir hissəsinə çevrilmişdir.

Mifoloji hekayələrdə tez-tez rast gəlinən hibrid varlıqlar – məsələn, yarı-insan, yarı-heyvan xüsusiyyətləri daşıyan personajlar – qədim dövrlərin yeraltı dünyasında yaşayan varlıqların müasir interpretasiyası kimi şərh oluna bilər. Bu təsvirlər, xüsusilə son onilliklərdə biotexnologiya və genetik mühəndislik sahələrində baş verən inkişaf fonunda aktual qorxu və narahatlıqlarla birləşərək, laboratoriyalarda yaradıldığı iddia edilən hibrid canlılarla bağlı şəhər əfsanələrinin formalaşmasına səbəb olmuşdur.¹ Bu əfsanələr vizual populyar mədəniyyətdə geniş yayılmış, xüsusən də kino sənayesində uğurla istifadə olunmuşdur.

Vampir, qurdadam (canavar adam) kimi hibrid obrazların müasir pop mədəniyyətdəki davamlılığı, qədim mifoloji varlıqların urbanistik folklordakı izlərini göstərir. Belə obrazlar insanın qeyri-müəyyənlik, naməlum və transhuman varlıqla bağlı qorxu və maraqlarının simvolik ifadəsinə çevrilmişdir.

Arxeoloji qazıntılar nəticəsində Peru, Misir, Şimali və Cənubi Amerikada aşkara çıxarılan və təqribən 4000 illik olduğu güman edilən bəzi insan skeletləri, xüsusən də “uzunbaşlı” adlandırılan kranioformalara malik qalıqlar üzərində aparılan testlər onların genetik baxımdan “tam insan” olmadığını irəli sürən fərziyyələrə səbəb olmuşdur. Bu tip skeletlərə dair inanc sistemlərində onların “səmadan gəlmiş tanrılar” ol-

---

¹ Susan A. Clancy. *Abducted: How People Come to Believe They Were Kidnapped by Aliens*. Harvard University Press, 2005.

duqları və yerli xalqlar tərəfindən müqəddəsləşdirildikləri görülür.¹ Müasir şəhər miflərinə görə isə bəzi kahin, şaman və bilicilər bu tanrılarla metafizik və ya genetik birləşmə nəticəsində ortaya çıxmışdır.

Bənzər şəkildə, dünyanın müxtəlif yerlərində – o cümlədən Amerika yerli xalqları, mayalar və Tibet mədəniyyəti kontekstində – tapılmış kristal kəllə fiqurları da sirli simvollar kimi folklorun və ezoterik miflərin bir parçasına çevrilmişdir. Təqribən 10 kiloqram ağırlığında olan bu kəllələrin bəzi elm adamları tərəfindən saxta olduğu, çünki kristal strukturlar üzərində karbon testinin mümkün olmadığı qeyd edilir. Əsərləndə uşaq ana qarnında olanda qandakı karbon miqdarının artması ilə baş hissəsində 38 ilə 55 faiz arasında kristallaşma gədir. Bu da kəllə sümüyünün parlamasına səbəb olur.²

Ən məşhur kristal kəllə tapıntısı 1924-cü ildə britaniyalı tədqiqatçı Anna Mitchell-Hedges tərəfindən mayaların itmiş şəhəri Lubaantunda aşkar edilmişdir. Piramida formalı məbədin mehrabının altında tapılan bu kəllə, təbii kuartz kristalından hazırlanmış və insan kəlləsinə ölçü baxımından uyğun gəlirdi. Hewlett-Packard şirkətinin laboratoriyalarında aparılan analizlər bu kristal kəllənin o dövrdə mövcud olmayan dəqiqlik və texnologiya ilə hazırlandığını göstərmişdir. Bu da bəzi tədqiqatçıların qədim yüksək texnologiyalı mədəniyyətlərin varlığı ilə bağlı hipotezlərini yenidən gündəmə gətirmişdir.³

---

¹ Xan Henderson Creation and the Afterlife: Comparing Enuma Elish and Popol Vuh 2-2 Journal: Creation and the Afterlife, 2023, <https://www.coursesidekick.com/arts-humanities/1752725>

² <https://eksisozluk.com/kristal-kafatasi--73509>

³ www.gizemligercekler.com/kristal-kafatasi-gercek-mi/

Müasir şəhər folkloru, ənənəvi mifoloji motivlərin şəhər mühitində yenidən işlənməsi ilə formalaşır. Bu prosesdə qədim hibrid varlıqların təsvirləri yeni kontekstlərdə ortaya çıxır. Məsələn, şəhər əfsanələrində və populyar mədəniyyət nümunələrində vampirlər, canavar-adamlar və digər hibrid varlıqlar geniş yer alır. Bu varlıqların kökləri qədim mifologiyalara dayansa da, müasir dövrdə fərqli interpretasiyalarla təqdim edilir.

Hibrid varlıqların təsiri filmlər, ədəbiyyat və video oyunlar vasitəsilə geniş yayılmışdır. Məsələn, “X-Men” kimi seriyalarda mutantlar, “Teenage Mutant Ninja Turtles – Yeni-yetmə mutant Ninja Tısbağalar”da insanabənzər tısbağalar və “The Witcher” kimi video oyunlarda müxtəlif hibrid canavarlar bu təsirin nümunələridir. Bu obrazlar, qədim mifoloji hibrid varlıqların müasir interpretasiyaları kimi qəbul edilə bilər.

Bütün bunlar bizə çox az məlum olan mifoloji çağın varlıqlarının arxeoloji qazılarla üzə çıxarıldıqdan sonra müasir şəhər əfsanələrinə dönüşməsi və film sektoruna ayaq açmasıdır.

Nəticə

Müasir şəhərin simvolları, əfsanə və mifləri əslində insanlıq tarixinin min illiklərdən gələn yaradılış mifləri, ilk insanın ortaya çıxışı, insanın cənnətdən qovulması, şeytanın işə qarışması və esxatoloji miflər baxımından ələ alınmışdır. Bu miflər, insanlığın dünyanı və öz varlığını anlama cəhdlərinin kodlaşdırılmış formaları kimi çıxış edir. Din mifologiyası adətən transsendent qüvvələrin iradəsini və kainatın metafizik əsaslarını açıqlamağa yönəlmiş halda, profan mifo-

logiya insanın bu qüvvələrlə qarşılıqlı münasibətlərini və dünyadakı varlığını izah edən simvolik bir sistem kimi çıxış edir. Hər ikisi eyni fundamental bilginin fərqli dillərdə təqdimidir və nəticə etibarilə, insanın dərk etməyə çalışdığı eyni həqiqətin müxtəlif təzahürləridir.

İnsanlıq tarixində bilik həmişə gücün əsas elementi olmuşdur. Tanrı tərəfindən seçildiklərinə inananların və sirrə vaqif olanların dünyanı idarə etməyin müxtəlif yollarını kəşf etmələri mifoloji və tarixi kontekstdə diqqətəlayiq bir nümunədir. Dünyanı idarə etməyin simvollarla gerçəkləşməsi ilk dövrlərdən bəri hakimiyyətin mahiyyətini biliyə bağlamaqdadır. Ən qədim dövrlərdə gücün idarəçilik forması bilik üzərində qurulmuş, informasiyanı əlində saxlayanlar və kodlanmış sirləri anlayanlar dünyaya yön vermişlər. Bu gün sərmayenin və iqtisadi gücün dünya idarəçiliyində əsas amil olması da bilginin gücünün zamana və məkana görə transformasiyası kimi qiymətləndirilə bilər. Bir sözlə, mifologiya, qədimdən bəri toplana gələn bu bilginin müxtəlif zamanlarda və məkanlarda fərqli formalarda yenidən kodlaşdırılmasıdır.

Bəşəriyyətin mənəvi yükü, hərəkət dinamikası, kosmik düzəni və ezoterik elmi – bütün bunlar miflərin içindəki sirlə birbaşa bağlıdır. Buna görə də müasir şəhər folkloru heç də bir əyləncə və vaxt keçirmə, ironiya etmə deyildir. Dərin qatlarda yaşadılan simvollar, bilikdir, hibrid varlıqların yenidən səhnəyə çıxmasıdır. Miflər təkcə keçmişin izlərini daşıyan xəyali hekayələr deyil, həm də insan şüurunun dərin qatlarında gizlənmiş həqiqətlərin kodlaşdırılmış formalarıdır. Miflər açıq mətnlər deyil, simvol və rəmzlərlə örtülmüş bilik sistemləridir.

Miflər, sirin şifrələnmiş sənədləridir və bu sirləri açmağa yönələn istənilən yanaşma – istər romantik, istər materialist, istər pragmatik düşüncə olsun – həqiqətin tam mahiyyətini ortaya çıxara bilmir. Bunun səbəbi bilginin özü ilə yanaşı, onun qorunmasını təmin edən sirin də var olmasıdır. Tarix boyu miflərdən, əfsanələrdən, arxeoloji abidələrdən, daşlar üzərində həkk olunan rəsmlərdən öyrəndiyimiz əsas həqiqət budur: ən böyük və yenilməz güc bilgidir.

Qədim miflərdən gələn simvolik bilgi, müasir şəhər memarlığında, folklorunda, film sektorunda və pop mədəniyyətində müxtəlif formalarda öz əksini tapmaqdadır. Bu, insanlığın kollektiv şüurunda simvolların və varlıqların davamlılığını və onların zamanla necə təkamül etdiyini göstərir.

Mifologiya, əslində, Simurq quşunu axtaran otuz quşun Qaf dağında kəşf etdiyi həqiqətin – yəni axtarıqlarının özləri olduğu və əsl səfərin özünü tanımaq olduğu – bir təcəssümüdür. İnsanlar miflərdə Tanrıların və ya göylərdən gələn varlıqların insanlara verdiyi sirr dolu bilgilərdən bəhs edir. Bu, ən qədim dövrlərdən bəri insanın bilik və hikmətə olan ehtiyacının, bilinməyeni anlamaq istəyinin təzahürüdür. Kosmosu və varlığı bilmək mifologiya vasitəsilə mümkün olduğu kimi, insanın özünü tanımasının açarı da məhz mifologiyadır.

Qədim mifologiyalarda, özəlliklə də türk miflərində hibrid varlıqların təsvirləri müasir şəhər folklorunda və pop mədəniyyətində də müxtəlif formalarda öz əksini tapır. Bu, insanlığın kollektiv şüurunda bu cür obrazların davamlılığını və onların zamanla necə təkamül etdiyini göstərir.

Miflərdəki hibrid varlıqların təsiri müasir şəhər folklorunda da müşahidə olunur. Bu, insanların kollektiv şüurun-

da dərin köklərə malik olan simvolların v  hekayələrin zamanla necə dəyişərək yenidən formalaşdığını göstərir. Məsələn, qədim miflərdəki hibrid varlıqların təsviri, müasir şəhər folklorunda v  pop mədəniyyətində müxtəlif formalarda  z əksini tapmaqda və kollektiv şüurda bu cür obrazların davamlılığını və onların zamanla necə təkamül etdiyini göstərir.

Şəhər memarlığının simvolları, narrativ anlatıları qədim miflərdəki hibrid varlıqların təsiri altında formalaşmışdır. Bunlar bu və ya digər şəkildə müasir şəhər folklorunda  z əksini tapmışdır. Bu isə insanların kollektiv şüurunda dərin köklərə sahib olan simvolların v  hekayələrin zamanla necə dəyişərək yenidən formalaşdığını göstərir.

Miflər, insanlığın ən qədim dövrlərindən bəri dünyanı v   z varlığını anlamaq  c n yaratdığı kodlaşdırılmış hekayələrdir. Bu hekayələrdə tez-tez hibrid varlıqlar, tanrılar və qeyri-adi hadisələr təsvir olunur. Bu cür motivlər təkcə qədim mifologiyada deyil, həm də müasir şəhər folklorunda  z əksini tapır.

Beləliklə, miflər v  müasir şəhər folkloru, insanın dünyanı anlama və izah etmə ehtiyacının fərqli dövrlərdəki təzahürləridir. Hər iki sahə, insan təxəyyülünün məhsulu olaraq, mədəniyyətin və kollektiv şüurun inkişafında mühüm rol oynayır.

V FƏSİL

MÜASİR ŞƏHƏR ƏFSANƏLƏRİ: STRUKTURU VƏ ÖZƏLLİKLƏRİ

Giriş

Şəhər əfsanələri (ingiliscə “urban legend”) anlayışı folklorşünaslıqda son əsrin ortalarından etibarən elmi ədəbiyyata daxil edilmiş və müasir folklor janrı kimi diqqət çəkməyə başlamışdır. Bu termin yalnız “şəhər” sözü ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda məzmun, forma, dil-üslub və poetik struktur baxımından ənənəvi əfsanələrdən fərqlənən yeni bir anlayış kimi qəbul edilir. Xüsusilə Avropa və Amerikada geniş yayılan bu folklor janrının araşdırılması son dövrlərdə daha da aktuallaşmışdır.

Şəhər əfsanələri, müasir folklorşünaslıqda “müasir əfsanə” termini ilə sinonim kimi işlədilir. Onlar insanın psixoloji və sosial ehtiyaclarından qaynaqlanır və müxtəlif icra mühitlərində yayılan təhkiyə formaları ilə şəkillənir. Əfsanələrin əsas məqsədi yalnız bir hadisəni nəql etmək deyil, həm də onu mənalandırmaq, sosial dəyərləri və normativləri vurğulamaqdır.

N. DiFonzo və P. Bordia şəhər əfsanələrinin sosial funksiyasını vurğulayaraq bildirirlər ki, bu hekayələr insanlara adət və dəyərləri ötürmək üçün xidmət edir və bunu əylən-

cəli, bəzən isə qorxulu şəkildə həyata keçirir. Bu əfsanələr müxtəlif məkanlara və zamanlara uyğunlaşan təhkiyə mətnləri ilə örtüşür.¹ Beləliklə, bu əfsanələr həm gülməli və yumoristik, həm də dəhşətli və qorxu yaradan elementlərlə zəngin olan mətnlər şəklində təqdim olunur.

Şəhər əfsanələri fərqli zaman və məkanlara uyğunlaşdırılan çevik folklor mətnləridir. Bu janrın tipik xüsusiyyətlərindən biri hadisənin bilavasitə tanışların başına gəldiyinə dair inamdır. David Mikkelson 2011-ci ildə Snopes.com lüğətində nəşr edilən məqaləsində vurğulamışdır ki, şəhər əfsanələri əsasən “dostumun dostunun başına gəlib” tipli hekayələr kimi yayılır və xəbərdarlıq xarakteri daşıyır.² Ənənəvi əfsanələr əsasən keçmiş dövrü əks etdirdiyi halda, şəhər əfsanələri müasir dövrün fonunda qurulur və aktual hadisələrlə əlaqələndirilir.

Bu əfsanələrin yayıldığı tipik məkanlar ticarət mərkəzləri, yataqxanalar, metro stansiyaları və ictimai yerlərdir. Mövzu baxımından isə müasir bələlər, terror təhlükələri, QİÇS və digər yoluxucu xəstəliklər, şəhərdaxili cinayət qrupları və mistik məkanlar kimi elementlər ön plandadır. Şəhər əfsanələrinin ən maraqlı xüsusiyyətlərindən biri onların zamanla yenilənərək müasir kontekstə uyğunlaşdırılmasıdır. Məsələn, bir əsr əvvəl at və arabalarla bağlı dolaşan qorxulu hekayələr bu gün avtomobillər və sürətli nəqliyyat vasitələri ilə əlaqələndirilərək yenidən şifahi dövriyyəyə daxil edilir.

---

¹ N. DiFonzo and P. Bordia. “Rumor, Gossip and Urban Legends”, 2007, s. 32.

² <https://www.snopes.com/fact-check/2011/>

Bu xüsusiyyətlər şəhər əfsanələrinin daim dəyişən və yenilənən dinamik folklor forması olduğunu göstərir. Müasir texnologiya və kütləvi informasiya vasitələri sayəsində bu əfsanələr daha sürətlə yayılır və cəmiyyətin sosial-mədəni vəziyyətini əks etdirən mühüm göstəriciyə çevrilir.

Şəhər əfsanələri yalnız əyləncə məqsədilə deyil, eyni zamanda cəmiyyətin mövcud qorxularını və narahatlıqlarını əks etdirmək üçün də yaranır. Bu hekayələr, insanların dünyanın nə qədər təhlükəli, qeyri-müəyyən və şıltaq olduğunu anlamağa çalışdığı bir mexanizm rolunu oynayır. Didaktik xarakterə malik xəbərdarlıq nağılları kimi, şəhər əfsanələri də başqalarının başına gəldiyi iddia edilən hadisələr vasitəsilə riskli davranışlardan çəkindirir və insanları mümkün təhlükələrə qarşı xəbərdar edir.

Bununla yanaşı, şəhər əfsanələri fərdi və kollektiv inancları təsdiqləmək üçün də istifadə olunur. Bu hekayələr vasitəsilə dünya qavrayışımız formalaşır: dünya çılğın qatillər, narkomanlar, mənfəət güdən amansız korporasiyalar və ictimai maraqları qorumaq əvəzinə şəxsi mənfəətini güdən hökumətlərdən ibarət qorxulu bir məkan kimi təsvir olunur. Şəhər əfsanələri sosial narahatlıqları, ictimai inamsızlığı və qorxuları bir çərçivəyə salaraq, insanlara öz inanclarını daha da gücləndirmək imkanı yaradır.¹

B. Guerin və N. DiFonzonun fikrincə, müasir şəhər əfsanələri əksər hallarda geniş yayılan, ancaq rəsmi şəkildə təsdiqlənməmiş, nadir və ya qəribə hadisələr haqqında xəbərdar-

---

¹ <https://www.snopes.com/2011/03/10/what-are-urban-legends/>

lıq mahiyyəti daşıyan hekayələrdir.¹ Bu əfsanələr insanların marağını cəlb edəcək və onlarda güclü emosional reaksiyalar (dəhşət, şok, ikrah və ya yumor) yaradacaq sensasiyalı məzmunu özündə ehtiva edir. Belə əfsanələrin bir qismi konkret bir sosial qrup və ya fenomenə qarşı qəzəb və şübhə oyatmaq məqsədini daşıya bilər.

Məsələn, sosial şəbəkələrdə tez-tez yayılan və cəmiyyətdə qəzəb doğuran “rifah kraliçaları” haqqındakı əfsanələr bu qəbildəndir. Dövlətin sosial təminat sistemindən sui-istifadə edərək lüks həyat yaşayan bu şəxslər haqqında yayılan hekayələr sosial təhlükəsizlik mexanizmlərinin səmərəliliyini şübhə altına alır.² Eyni zamanda, müasir dövrün məşhur firstledilərinin və məşhurlarının sadəcə bir şəraba minlərlə dollar xərcləməsi, bahalı gözəllik prosedurlarına on minlərlə dollar sərf etməsi və dəbdəbəli həyat sürməsi, xaricdə aldıkları inanılmaz mülkləri ilə bağlı gerçəkçi hekayələr də populyarlıq qazanır.

Şəhər əfsanələri iki əsas istiqamətdə inkişaf edir:

1. Əyləncəli və ya gülməli məzmun – Buraya absurd hadisələr, inanılmaz təsadüflər və qəribəliklərlə dolu əhvalatlar daxildir.

---

¹ Bernard Guerin. “Language Use as Social Strategy: A Review and an Analytic Framework for the Social Sciences”, *Review of General Psychology* 7 (3), 2003, s.251-298; Bernard Guerin. *Handbook for Analyzing the Social Strategies of Everyday Life*. Reno, NV: Context Press, 2004; N. DiFonzo and P. Bordia. “Rumor, Gossip and Urban Legends”, 2007, s. 19-35.

² Chip Heath, Chris Bell and Emily Steinberg. “Emotional Selection in Memes: The Case of Urban Legends”, *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 81, No. 6, 2001, s. 1040.

2. Qorxulu və ya narahatlıq doğuran məzmun – Paranormal hadisələr, təhlükəli şəxslər, sirli məkanlar və cəmiyyətin ümumi qorxularını özündə ehtiva edən təhkiyələr.

Şəhər əfsanələri həmçinin müəyyən dəyərləri və əxlaqi prinsipləri təsdiqləmək, ictimai qərəzləri əks etdirmək və ya cəmiyyətin mövcud sosial problemlərini anlamlandırmaq üçün də istifadə olunur. Bu xüsusiyyətlər şəhər əfsanələrinin yalnız folklorun bir hissəsi olmadığını, eyni zamanda sosial dinamikanı və ictimai münasibtləri, kütləvi informasiya vasitələrinin cəmiyyətə təsirini öyrənmək üçün mühüm bir mənbə olduğunu göstərir.

Beləliklə, Azərbaycan mühitini də diqqətə alaraq şəhər əfsanələrinin başlıca xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi təsnif etmək mümkündür. Mövzu və məzmun xüsusiyyətləri. Şəhər əfsanələri adətən doğru olduğu iddia edilən hadisələri nəql edir, ancaq bu hekayələrin sübut olunmuş mənbələri olmur. Mövzular arasında dəhşətli, qorxulu, izah olunmaz və ya yumoristik hadisələr üstünlük təşkil edir. Çox zaman bu əfsanələr mövcud qorxular və inamlar üzərində qurulur, cəmiyyətin narahatlıqlarını əks etdirir.

Təhkiyə və süjet strukturu baxımından da şəhər əfsanələri təəccüb və ya sarsıntı doğuran emosional effekti gücləndirmək üçün strukturlaşdırılmış olur. Süjetlərdə adətən qorxulu məkanlar, paranormal hadisələr (məsələn, geopatogen bölgələr¹, biopatogenik zonalar¹, qorxulu məkanlar, tərk edilmiş

---

¹ Geopatogen yunanca olub geo - torpaq və patates - acı çəkmə mənasındadır. Geopatogen bölgə yerin təhrif edilmiş enerjisi səbəbindən insanlara və binalara mənfəət təsir göstərən yer səthinin sahəsi kimi başa düşülür.

qəbiristanlıqlar, xəyalətlər, intihar, əşyaların, insanların, heyvanların yoxa çıxması, UFO-lar və enlonavtlar², adamyeyənlər, kabuslar, parallel dünyalar, şəhər infrastrukturu ilə bağlı qorxular və s.) və qeyri-adi varlıqlar əsas elementlər kimi çıxış edir.

Şəhər əfsanələrinin bir başqa özəlliyi tarixi şəxslərlə və mədəni abidələrlə bağlı olmasıdır. Belə ki, bəzi şəhər əfsanələri tarixi yerlər və abidələrlə bağlı olur. Məsələn, Qız qalaları, yaxud körpülər haqqında əfsanələr kimi qədim tikililərlə bağlı miflər. Qüllələr və qalalar haqqında mistik hekayələr.

Digər bir kateqoriya isə tarixi şəxsiyyətlər və onların həyatı ilə bağlı əfsanələrdir. Buraya Stalin, Beriya, Bağırov kimi siyasi fiqurların ölümü və ya müəmmalı hadisələrlə əlaqələndirilməsi daxildir. Məsələn, Hitlerin intihar etmədiyi, 1960-lara qədər yaşadığı haqqında əfsanələr də bu kateqoriyaya daxildir.

E. Smirnovanın araşdırmalarına görə, müasir dövrdə ekstrasenslər, paranormal hadisələr, UFO-lar, anomal zonalar, poltergeistlər³ və sirli varlıqlar haqqında əfsanələr daha

---

¹ Biopatogen yunanca bio – canlı, patates – acı çəkmə sözündən yaranmışdır. Biopatogen zona xəstəxanalarda, məzarlıqlarda, morqlarda, məhkəmələrdə, həbsxanalarda və s. insan fəaliyyəti nəticəsində toplanan neqativ enerjiyə verilən addır.

² Enlonavt termini rus dilində olan НЛО-dan törəmişdir ki, ingiliscə buna ufonavtlar (ingilis dilindən UFO) deyilir. Bunlar uçan aparatlarla gələn naməlum canlılardır və “şahidlərin” dediyinə görə, naməlum uçan obyektlərin yaxınlığında və ya içərisində müşahidə olunur. Enlonavtlar humanoid (iki “qolu”, iki “ayağı” və bir “başı”) və sürünənlər, suda-quruda yaşayanlar, quşlar, bəcəklər və ya robotlar formasında təsvir edilir. Bundan başqa “başsız” enlonavtlar haqqında da məlumatlar vardır.

³ Poltergeist, almanca poltern – “gurultu”, “döymək” və geist – “ruh”, sözlərindən olub “səs-küylü ruh” mənasına gəlir. Poltergeist mistik və paranormal təbiətə aid edilən, konkret mistik məxluqla əlaqəli olmayan hadisələrin

geniş yayılmışdır. Bəzi şəhər əfsanələri digər mədəniyyətlərdən miqrasiya edilərək yerli folklorla uyğunlaşdırılır. Digərləri isə ənənəvi strukturlarını dəyişdirərək müasir dövrün informasiya yayılma üsullarına uyğunlaşır. Həmçinin “kritik” zamanlarda yaradılmış mətnlər var ki, bunlar bəzi tarixi hadisələrin baş verməsi və ya şərhə özəlliyini daşıyır.¹

Bəzi əfsanələr sosial və siyasi dəyişikliklər zamanı yaranan əfsanələrdən ibarətdir ki, cəmiyyətin narahatlıqlarını əks etdirir və ictimai rəyin formalaşmasına təsir edir. Bu xüsusiyyətlər şəhər əfsanələrinin yalnız sadə hekayələr toplusu olmadığını, eyni zamanda sosial, mədəni və psixoloji kontekstlərin bir hissəsi olaraq formalaşan canlı bir folklor janrı olduğunu göstərir.

5.1. Əfsanə janrı kontekstində müasir şəhər əfsanələri

Klassik mənada əfsanə həm söyləyici, həm də dinləyicilər tərəfindən inanılan və ya qəbul edilən, bəşər tarixində baş vermiş hadisələrin təhkiyəsindən ibarət folklor janrıdır. Müasir folklorşünaslıqda əfsanənin peşəkar tərifini Timothy R.Tangherlini 1990-cı ildə yazdığı bir məqaləsində vermişdir:

ümumi adı və ya folklor xarakteri (damdabacala, xəyalətlər və s.) dir. Bir qayda olaraq, kənar səslər (tıqqıltı, addımlar), cisimlərin itməsi və ya kortəbii hərəkəti, habelə yanğınlara poltergeistin hərəkətlərinə aid edilir. Poltergeistin insana təsiri ilə bağlı parapsixoloqlar konsensusa gəlməyiblər. Onun heç vaxt insanlara ciddi fiziki xəsarət yetirmədiyi ümumən qəbul edilir. Ancaq poltergeistin ağrılara, qançırılara və çürüklərə səbəb olduğu istisnalar da var.

¹ E. В. Смирнова. “Устойчивые Мотивы Сюжета ‘Геопатогенная Зона’ в Городской Легенде”, Вестник Челябинского Государственного Университета. 2010. №21 (202). Филология. Искусствоведение. Вып. 45, s. 114.

“Əfsanə, tipik olaraq, xalq inancının və kollektiv təcrübənin simvolik təmsilini psixoloji səviyyədə əks etdirən və ümumi qəbul edilən inancların yenidən təsdiqi kimi xidmət edən danışıq modunda gerçəkləşən qısa (mono epizodik), ekotipikləşdirilmiş, tarixiləşdirilmiş ənənəvi təhkiyə növüdür.”¹

Əfsanənin mahiyyəti və elmi çərçivədə izahı üzərində ilk sistemli araşdırmaları aparan tədqiqatçılar Grimm qardaşları olmuşdur. Onlar nağıla çox yaxın olan bu janr haqqında ümumi bir tərif verərək, əfsanəni “həqiqi və ya xəyali şəxs, hadisə və ya yer haqqında söylənen bir hekayə”² kimi xarakterizə etmişlər. Sonrakı dövrlərdə folklor tədqiqatçılarından biri olan Max Lüthi isə bu anlayışı daha ətraflı şəkildə izah edərək qeyd edir ki, əfsanə, duyğusal anlatımla təqdim olunan, söyləyicinin şüurlu şəkildə gerçək hadisələri nəql etdiyini iddia etdiyi, dinləyicini bu hadisənin həqiqiliyi və mahiyyəti barədə düşünməyə vadar edən epik bir janrdır. O, əfsanələrin nəsil-dən-nəslə şifahi yolla ötürüldüyünü, xarakterik bir forma və struktura malik olduğunu vurğulayır. Bununla yanaşı, əfsanələrin sirli və mistik bir quruluşa sahib olduğunu bildirərək, onların əsas mövzusunun insanlar, ruhlar, divlər, cırt-danlar, təbiət ünsürləri – meşə, su, külək, heyvanlar, dağlar, cadugərlər və sehrbazlar kimi məlum və naməlum varlıqlarla bağlı olduğunu qeyd edir. Bütün bu qeyri-adi hadisələrlə ya-

---

¹ Timothy R. Tangherlini. “It Happened Not Too Far from Here...: A Survey of Legend Theory and Characterization”, *Western Folklore* Vol. 49, No. 4, 1990, s. 371-390.

² Saim Sakaoğlu. *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980, s. 4.

naşı, əfsanələrdə bəşəriyyətin ilk dövrlərinə və tarixi mühari-bələrə aid real hadisələr də əks olunmuşdur.¹

Əfsanə janrına həm dar, həm də geniş aspektdən baxan tədqiqatçılar onun təyinatı ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar irəli sürmüşlər. Bəzi araşdırmaçılar əfsanəyə mifin funksiyasını yükləməklə yanaşı, dini folklorun mənəkiyə, rəvayət kimi janrlarının özəlliklərini də daxil edərək onun sərhədlərini genişləndirmişlər. Bu baxımdan, əfsanələr həm yaradılış və dünyanın sonu, həm tarixi hadisələr və fəvqəltəbii varlıqlar, həm də dini şəxsiyyətlər və hadisələrlə bağlı olan mövzuları əhatə edir. Digər yanaşmaya görə isə, əfsanələr daha məhdud çərçivədə, fəvqəladə hadisələr və varlıqlar haqqında nəsr formasında nəql edilən bir janr kimi izah edilir. Bəzi tədqiqatçılar əfsanələrin müəyyən dərəcədə gerçəklik izləri daşdığını da qeyd etmişlər.

Linda Dégh əfsanəni bədii şəkildə tərtib edilmiş, üçüncü şəxs vasitəsilə nəql edilən, keçmişə və ya tarixi bir kontekstə aid edilən ənənəvi hekayə və ya nəqlətmə kimi xarakterizə edir. Onun fikrincə, əfsanə kiçik cəmiyyətlərdə üz-üzə ünsiyyət vasitəsilə ötürülür və söyləyici mövzunu izah edərəkən müxtəlif baxış bucaqları ilə qarşılaşaraq zidd fikirlərlə mübarizə aparmalı olur. Bu xüsusiyyət əfsanəni digər folklor janrlarından fərqləndirən əsas cəhətlərdən biridir. Əfsanə dinləyiciyə suallar verməyə məcbur edir, ancaq eyni zamanda həyatın ən sirli və ən çətin cavablandırılabilir suallarına ca-

---

¹ Max Luthi. "Masalın Efsane, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı", Çev. S. Sönmez. Halkbiliminde Kuramalar ve Yaklaşımlar 1. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2006, s. 349-350.

vab tapmağa çalışır. Beləliklə, əfsanə, gerçək olub-olmamasından asılı olmayaraq, söyləyici və dinləyici tərəfindən həqiqət kimi qəbul edilən, ənənəvi və ya qeyri-ənənəvi yollarla ötürülən hekayələr toplusudur.¹

Bu məqamda P. N. Boratavın əfsanəyə dair yanaşması² xüsusilə diqqət çəkir. O, əfsanənin əsas xüsusiyyətinin onun inanc aspektinə söykəndiyini vurğulayır. Onun fikrincə, əfsanə gerçək kimi qəbul edilən hadisələri ehtiva etdiyinə görə nağıldan ayrılaraq hekayə və dastana daha yaxın bir janr kimi formalaşır. Boratav əfsanənin digər mühüm xüsusiyyətlərini də qeyd edərək bildirir ki, bu janr sadə və təbii danışmaq dili ilə nəql olunur, müəyyən qəliblərdən uzaq olur və uzun-uzadı təsvirlərə yer vermədən qısa bir hekayə çərçivəsində formalaşır. O, həmçinin dastandan qopan, mürəkkəb strukturu sadələşən və yalnız qeyri-adi cəhətləri vurğulayan hekayələrin əfsanəyə çevrildiyini qeyd edir. Bu baxımdan, Boratav əfsanəni xüsusi bir üsluba malik olmayan, daha çox şifahi ənənəyə söykənən və sərbəst nəql olunan bir təhkiyə janrı kimi xarakterizə edir.

J. Pentikäinen isə “Əfsanənin strukturu və funksiyası” adlı məqaləsində əfsanələrin sosial və funksional xüsusiyyətlərini vurğulayan tədqiqatçılardan bəhs edir. O, Carl-Herman Tillhagenin “Əfsanə günlük həyatın bir parçasıdır” fikrini

---

¹ Linda Degh. “Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı”. Çev. S. Gürçayır. Halkbiliminde Kuramalar ve Yaklaşımlar 2. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005, s. 343-345.

² Pertev Naili Boratav. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969, s. 106-107.

qeyd edərək, əfsanələrin məişət və mədəniyyətin formalaşmasında mühüm rol oynadığını bildirir. Bundan əlavə Pentikäinen, L. Honkonun əfsanələri inancların izahında istifadə olunan narrativ strukturlar kimi qiymətləndirdiyini və onların məhəlli və gəzgin əfsanələrə bölünməsinə araşdırdığını vurğulayır.¹

Əfsanənin inanc funksiyası daşdığını müdafiə edən M. N. Önal isə bu janrın həm söyləməyə, həm dinləməyə, həm də inanc kodları ilə bağlı olduğunu qeyd edir. Onun fikrincə, əfsanələrin kodlarının açılması, mədəniyyət və inanc tarixinin daha doğru anlaşılmasına töhfə verir. O, əfsanələrin xalq ədəbiyyatının ən qiymətli miraslarından biri olduğunu və xalq müsəlmanlığının materialını təşkil etdiyini bildirir. Onun yanaşmasına görə, əfsanələr yalnız bədii məzmun daşımır, eyni zamanda mədəni yaddaşın, kollektiv inancların və mənəvi dəyərlərin ötürülməsində mühüm vasitə rolunu oynayır. O, əfsanələrin söyləmə və dinləmə zövqünü formalaşdırmaqla yanaşı, kainatın dövrünə, tarixi dövrlərin düşüncələrinə şahidlik etdiyini və xalq mədəniyyətinə istiqamət verdiyini vurğulayır. Hər bir əfsanənin yenidən söylənməsi onun qoruduğu düşüncə sisteminin yenidən canlanmasına və davamlılığının təmin olunmasına xidmət edir. Beləliklə, əfsanələr gündəlik həyatın öyrədici hekayələrini formalaşdıraraq qutsallıq, inanc, sual-

---

¹ Juha Pentikäinen. "Efsanenin Yapısı ve Fonksiyonu". Çev. İ. Görkem. Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2006, s. 363-378), s. 364.

lara cavab vermə, məlumatlandırma, qorxutma və sosial davranışları istiqamətləndirmə funksiyalarını yerinə yetirir.¹

Bütün bu fikirlər əfsanə janrının tək bir çərçivəyə sığmayan geniş bir anlayış olduğunu göstərir. Müxtəlif tədqiqatçılar əfsanəyə fərqli aspektlərdən yanaşmış, onun mənə və funksiyasını müxtəlif kriteriyalar əsasında müəyyən etməyə çalışmışlar. Ancaq aradan keçən 200 il ərzində hər kəs tərəfindən qəbul edilən yekdil bir əfsanə tərifi ortaya qoyulmamış və yüzlərlə fərqli tərif mövcud olmuşdur. Bu isə əfsanənin çoxşaxəli və mədəni kontekstdən asılı olaraq dəyişən bir janr olduğunu bir daha sübut edir.

Miflərlə həm struktur, həm də məzmun baxımından yaxın olan əfsanələr qədim dövrlərdən başlayaraq İslam mədəniyyətinə daşınmış, İslami ünsürlərlə zənginləşmiş və zamanla mifik düşüncə yerini dini düşüncəyə vermişdir. Əfsanə janrının bu təkamülü onu yalnızca keçmişin mədəni mirası kimi deyil, həm də dəyişən cəmiyyətlərin inanclarına uyğun olaraq yenidən formalaşan bir janr kimi qiymətləndirməyə əsas verir.

Bu dəyişimin ən bariz nümunələrindən biri müasir dövrdə meydana çıxan şəhər əfsanələridir. Müasir şəhər əfsanələri həm mifoloji, həm dini ənənəni qoruyub saxlamaqla yanaşı, insanların gündəlik ehtiyaclarına və müasir şəhər həyatının mürəkkəb strukturuna uyğun bir forma almışdır. Şəhərlərin dinamik həyat tərzini, fərdi və kollektiv identifikasiyaları, həmçinin müxtəlif mədəniyyətlərin bir araya gəldiyi sim-

---

¹ Mehmet Naci Önal. "Efsanelerin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2021, s. 72-73, s. 78.

bioz mühiti bu əfsanələrin yeni üslubda yaranmasına səbəb olmuşdur.

Şəhər əfsanələri öz mahiyyətinə görə klassik əfsanədən fərqlənir. Onlar bir qədər fantastika, bir qədər inanc, bir qədər elmi izah, bir qədər qorxu və bir az da mistik elementləri birləşdirərək fərqli bir narrativ yaradır. Bununla belə, çox vaxt ənənəvi əfsanə ilə şəhər folkloru kontekstində inkişaf edən şəhər əfsanələri bir-birinə qarışaraq yeni inanc sistemləri və söyləntilərin meydana gəlməsinə şərait yaradır. Bu baxımdan, şəhər əfsanələri tarix, inanc, ədəbiyyat, xalq mədəniyyəti, media və digər sosial-mədəni sahələrlə sıx əlaqəli şəkildə formalaşır.

Müasir əfsanələr və ya şəhər əfsanələri post-folklorun yeni bir janrıdır mı, yoxsa klassik əfsanənin müasir dövrə uyğunlaşmış bir formasıdır? Əksər şəhər əfsanələri süjet və personaj baxımından klassik əfsanələrdən daha çox hekayəyə və ya daha konkret şəkildə memoralara bənzəyir. Onları ənənəvi əfsanələrdən fərqləndirən əsas cəhət yayılma sürətidir. İnternetin təsiri ilə bu tip hekayələr qısa zamanda geniş kütləyə çatdırılır. Şəhər əfsanələrinin cazibədarlığını artıran başlıca struktur elementlər isə onların sirli, qorxulu, bəzən yumoristik olmasıdır. Bundan əlavə, bu hekayələrdə əxlaqi mesajlar, xəbərdarlıqlar və sosial dəyərlər də tez-tez yer alır.

Şəhər əfsanələrinin inandırıcılığı isə onların nəql edilmiş üsulu ilə bağlıdır. İnsanlar bu hekayələrə inanır, çünki onları ya öz dostlarından, ya da dostlarının dostlarından eşidir. Dənizçi şəxs bu inandırıcılığı artırmaq üçün hətta and içir ki,

hekayəni nəql edən insan heç vaxt yalan danışmaz. Beləliklə, bu əfsanələr sadəcə bir xəbər və ya şayiə deyil, etibar edilən bir mənbədən gələn inandırıcı narrativlər kimi qəbul edilir. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə elmi ədəbiyyatda bu əfsanələrə müxtəlif adlar verilmişdir: “şəhər nağılları”, “müasir əfsanələr”, “şəhər mövhumat hekayələri”, “müasir şəhər mifləri”, “gəzərgi əfsanələr”, “memoratlar” və s. Bununla belə, ən çox istifadə edilən terminlər “şəhər əfsanələri” və “şəhər mifləri” olmuşdur.

Xüsusilə şəhər əfsanələri (urban legends) anlayışı folklorşünasların diqqətini 1970-ci illərdən etibarən cəlb etməyə başlamışdır. Amerikalı folklorçu R. Dorson bu termini ilk dəfə “fakt və fantaziyanın birləşməsi” kimi təqdim etmiş və onu müasir dövr folklorunun spesifik forması kimi şərh etmişdir.¹ Daha sonra J. Brunvand bu sahədə əsaslı araşdırmalar apararaq şəhər əfsanələrinin janr xüsusiyyətlərini sistemləşdirmiş, onların struktur və funksional baxımdan ən uyğun adlandırmasının məhz “urban legend” olduğunu əsaslandırılmışdır.² Sonrakı dövrlərdə bu termin bir çox tədqiqatçılar tərəfindən qəbul olunmuş, xüsusilə postmodern və rəqəmsal dövrdə daha geniş yayılmışdır. İnternetin inkişafı və sosial medianın gündəlik həyatdakı rolu nəticəsində şəhər əfsanələri yeni yayılma müstəvisi qazanmış, bu janr virtual ünsiyyətdə və şifahi

---

¹ Richard M. Dorson. *Folklore and Fakelore: Essays toward a Discipline of Folk Studies*. Harvard University Press, 1976.

² Jan Harold Brunvand. *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and Their Meanings*. W. W. Norton & Company, 1981.

mədəniyyətdə daha tez-tez görünməyə başlamışdır^{3.1} Ancaq bütün bu inkişafa baxmayaraq, bu folklor janrının terminoloji baxımdan necə adlandırılmalı olduğu mövzusunda hələ də folklorçular arasında yekdil fikir mövcud deyil. Bu isə öz növbəsində şəhər əfsanələrinin dinamik və daim transformasiyaya uğrayan strukturu ilə bağlıdır.

5.2. Şəhər əfsanələri və onların klassik əfsanədən fərqi

Şəhər əfsanələri dedikdə, çağdaş dünyaya aid olan, müəyyən mənada gerçək qəbul edilən, müxtəlif zaman və məkanlarda yayılan, bəzən yumoristik, bəzən dəhşətli hadisələrə əsaslanan inanc hekayələri nəzərdə tutulur. DiFonzo və Bordia şəhər əfsanələrini belə təsvir edirlər: “Şəhər və ya müasir şəhər əfsanələri çağdaş dünya ilə əlaqəli mövzulardır. Şəhər əfsanələrini olmuş və ya baş vermiş bir şey kimi izah edilən, müxtəlif yerlərdə və zamanlarda rast gəlinən qeyri-adi, yumoristik və ya dəhşətli hadisələrin mənəvi təsirlərini ehtiva edən hekayələr kimi müəyyənləşdirmək mümkündür. Əvvəlcə qeyd edək ki, `şəhər` termini həqiqətən o qədər də dəqiq deyil, çünki bu əfsanələr daha çox müasir mövzu ilə əlaqəlidir, yəni tanışlıq, texnologiya, kanserogen maddələr, avtostop və s. təşkil olunub ənənəvi mövzulardan (cəngavərlər,

---

¹ T. J. Blank. Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World. Utah State University Press, 2009.

divlər, cadugərlər, yatmış şahzadələr) fərqli olaraq daha çox kosmopolit mövqe daşıyır.”¹

İlk öncə şəhər əfsanələri dedikdə nəyi nəzərdə tuturuq və onun ümumiyyətlə əfsanədən, yaxud da müasir əfsanədən fərqi nədir sualına cavab vermək lazımdır.

Yuxarıdakı tərifdən aydın olur ki, şəhər əfsanələri təkcə şəhərlərə aid deyil, həmçinin müasir həyat tərzini və aktual problemlərlə bağlıdır. Bununla belə, şəhərlərdə yaranan əfsanələr, yəni şəhər əfsanələri, konkret şəhər mühiti, şəhər insanının gündəlik həyatı və şəhər elementləri ilə bağlı olur. Bu xüsusiyyət onları klassik əfsanələrdən fərqləndirir. Bununla yanaşı, bəzi tarixi yerlər və tarixi şəxsiyyətlər həm ənənəvi, həm də şəhər əfsanələrində ortaq elementlər kimi çıxış edə bilər.²

Əfsanə janrında variantlılıq mövcuddur, buna baxmayaraq klassik əfsanə öz strukturunu uzun müddət qoruya bilər. Şəhər əfsanələri isə dinamikdir – hər yeni danışan əfsanəyə yeni detallar əlavə edilir, bəzi hissələri çıxarılır və ya dəyişdirilir. Bu durumda hər nəql olunan versiya əvvəlki versiyadan fərqlənir.

Bu dəyişkənlik xüsusiyyəti şəhər əfsanələrini məzəli şəhər əhvalatları, yumoristik hekayələr, zarafatlar, dedi-qodular və qeybətlərlə birləşdirir. Onların hamısı sürətlə dəyişir, yenilənir və geniş yayılır. Məsələn, şəhər əfsanələri tez-tez lokal-

---

¹ N. DiFonzo, and P. Bordia. “Rumor, Gossip and Urban Legends”, 2007, s. 28.

² Seçkin Sarpkaya, Aynur Genç. “Tokat’ta Dracula: Tokat Kalesi Ve Dracula’yla İlgili İnanmalar ve Anlatmaların İncelenmesi”, Kuramsal Yaklaşımlar Işığında Kent Folkloru, Editör. E. Can. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2023, s. 222.

laşır. İnsanlar bu əfsanələri danışarkən “bizim oralarda olub”, “bizim rayonda/kənddə danışrlar ki...” kimi ifadələrdən istifadə edirlər. Bu isə həmin əfsanələrin müəyyən bir bölgəyə aid edilməsi və lokal inanca çevrilməsi prosesini göstərir.

Digər tərəfdən, müasir şəhər əfsanələri zaman keçdikcə ictimai şüurun formalaşmasında və mədəni təbliğatda mühüm rol oynayır. Onlar cəmiyyətin müəyyən qorxularını, inanc sistemlərini və davranış modellərini formalaşdırır, insanlara nəyin doğru, nəyin isə təhlükəli olduğunu izah etmək üçün istifadə olunur. Bu baxımdan, şəhər əfsanələri sadəcə şifahi ədəbiyyat nümunələri deyil, həm də sosial və psixoloji proseslərin güzgüsü kimi çıxış edir.

Ənənəvi əfsanələrdə olduğu kimi, şəhər əfsanələrində də inanmaq əsas elementlərdən biridir. Ancaq bu inanma fərqli formalarda özünü göstərir. Klassik əfsanələrdə inanma, hekayənin qutsallığı və köklü inanclarla bağlı olması ilə əlaqəlidir. Onu danışanın kim olması və ya dinləyicinin danışan şəxsə nə qədər güvənməsi əhəmiyyət daşımır. Əsas məsələ, əfsanənin dini, mifik və ya tarixi inanclarla uzlaşmasıdır. Şəhər əfsanələrinin klassik əfsanələrdən əsas fərqi onların sürətlə dəyişməsi və yenilənməsidir.

Şəhər əfsanələrində inanc fərqli səbəblərə dayanır. Burada inandırıcılığı təmin edən əsas amil əfsanəni danışan şəxsin dinləyicinin dostu, ailə üzvü və ya hörmət etdiyi biri olmasıdır. Snopes.com onlayn lüğətində də qeyd edildiyi kimi, şəxsi əlaqələrə güvənmək, söylədiyimiz və dinlədiyimiz he-

kayələrə niyə inandığımızın əsas səbəblərindən biridir. Şəhər əfsanələri adətən etibar etdiyimiz insanlar tərəfindən ötürülür və bu, hekayənin doğruluğuna şübhə etməyi çətinləşdirir.

Çünki yaxından tanıdığımız, doğma bildiyimiz birisi bizə heç vaxt yalan danışmaz. Ancaq bu, onların dediklərinin həmişə həqiqət olduğu anlamına gəlmir. İnsanlar yanılır və ya yanlış məlumatlandırılı bilirlər. Bu səbəbdən şəhər əfsanələri tez-tez aşağıdakı formulalarla başlayır:

- “Anam heç vaxt belə bir şey haqqında yalan danışmaz, ona görə də doğru olmalıdır”

- “Babam danışdı ki...”

- “Dostum bir dostundan eşidib ki...”

- “Heç vaxt yalan danışmayan əmim deyirdi ki...”¹

Bu cür giriş formaları şəhər əfsanələrinin inandırıcılıq missiyasını yerinə yetirməsinə və dinləyicinin onları baş vermiş hadisə kimi qəbul etməsinə şərait yaradır.

Bundan başqa, şəhər əfsanələrinin mövzusu klassik əfsanələrdən fərqli olaraq uzaq keçmişdən deyil, yaxın tarixdən və ya müasir dövrdən götürülür. Onlar gündəlik həyatla sıx bağlıdır və aktual məsələlərə toxunduqları üçün daha inandırıcı görünürlər. Bu xüsusiyyət şəhər əfsanələrini müasir sosial narahatlıqların və qorxuların bir ifadə forması kimi önəmli hala gətirir.

Aşağıdakı cədvəl ənənəvi və şəhər əfsanələri arasındakı əsas fərqləri göstərir.

---

¹ <https://www.snopes.com/2011/03/10/what-are-urban-legends/>

Fərqləndirici xüsusiyyətlər	Ənənəvi Əfsanələr	Şəhər Əfsanələri
Mövzu	Mifik və dini inanclar, tarixi şəxsiyyətlər, müqəddəs məkanlar	Müasir hadisələr, qorxular, sosial problemlər
Struktur	Sabit və uzunömürlü, dəyişikliklərə az məruz qalır	Dinamikdir və hər dəfə yeni detallar əlavə olunur
Mühit	Kənd və təbiət mühiti ilə bağlıdır	Şəhər, urban mühit, media və internet
Yayıma üsulu	Ağızdan-ağıza, folklor ənənəsi ilə nəsilən-nəslə ötürülür	Sürətli informasiya mübadiləsi, internet, sosial media
Zaman çərçivəsi	Uzaq keçmiş hadisələr və miflərə əsaslanır	Yaxın keçmiş və indiki dövrdə baş verən hadisələr
İnanırcılıq faktoru	Dini inanclar, tarixi faktlar, müqəddəs məqamlar	Sosial etibar, şəxsi münasibətlər və tanışlardan eşidilən hekayələr
Dəyişmə Sürəti	Çox yavaş dəyişir, uzun illər boyunca stabil qalır	Çox tez dəyişir, hər yeni nəql zamanı fərqliliklər yaranır
Lokalizasiya	Geniş coğrafi ərazilərə yayıla bilər, müxtəlif versiyaları olur	Adətən konkret bir şəhər və ya bölgə ilə bağlı olur
Məqsəd və Funksiya	Əxlaqi dəyərləri, dini və tarixi bilgiləri ötürmək, toplumun kimliyini qorumaq	Qorxu, narahatlıq və sosial mesajları yaymaq, insanların davranışlarını yönləndirmək

Qısa da olsa müasir əfsanələrlə şəhər əfsanələri arasındakı fərqi göstərən bu cədvəldən də görüldüyü kimi müasir əfsanə termini daha geniş kontekstə malikdir və ümumilikdə insanlığın narahatlıqlarını əks etdirir. Şəhər əfsanələri isə daha çox konkret bir şəhər və ya lokal ərazidə yaranır və yayılır. Şəhər əfsanələri müasir əfsanələrin bir hissəsi sayılsa da, onlar daha tez dəyişir və gündəlik həyatda daha praktik hadisələrə bağlı olur.

5.3. Şəhər əfsanələrinin konteksti və funksiyası

Əslində, şəhər əfsanələri termini yeni deyil. Bu anlayış XIX yüzildə meydana çıxmış, XX əsrin əvvəllərindən etibarən folklorun bir janrı kimi nəzəri məqalələrdə və toplanmış praktik materiallarda öyrənilməyə başlanmışdır. Amerika və Avropada şəhər folklorunun tədqiqi 1930-cu illərdən başlasa da, bu mövzuya elmi yanaşmanın yüksək səviyyəyə çatması 1960-cı illərdən sonra baş vermişdir.¹

---

¹ Bax. R. K. Beardsley. "The Vanishing Hitchhiker", California Folklore Quarterly, Vol. 1, Iss. 4, 1942, s. 303-335; L. C. Jones. "Hitchhiking Ghosts in New York", California Folklore Quarterly, Vol. 3, Iss. 4, 1944, s. 284-292; W. D. Hand. "Status of European and American Legend Study", Current Anthropology, Vol. 6, Iss. 4, 1965, s. 439-446; G. A. Fine. "Coke-Lore and Coke Law: Urban Belief Tales and the Problem of Multiple Origins", Journal of American Folklore, Vol. 92, Iss. 366, 1979, s. 477-482; J. H. Brunvand. The Choking Doberman and Other "New" Urban Legends. New York and London: W.W. Norton, 1984; G. Bennett. "What's 'Modem' about the Modern Legend?", Fabula, Vol. 26, 1985, s. 219-229; W. F. H. Nicolaisen. "Perspectives on Contemporary Legend", Fabula, Vol. 26, 1985, s. 213-218; B. Klintberg. "Legends and Rumors about Spiders and Snakes", Fabula, Vol. 26, 1985, s. 274-287.

Şəhər əfsanələri ilə bağlı tədqiqatlar daha çox ingilis, alman və fransız folklorçuları tərəfindən aparılmışdır və bu əfsanələrin Amerika folkloru ilə bənzərlikləri onların universal xüsusiyyətə malik olduğunu göstərir. Rus folklorşünaslığında isə şəhər əfsanələrinin araşdırılması N. Anitsiferov, E. Baranov, V. Straten¹ kimi alimlərin işləri ilə başlamış və 1980-ci illərin sonlarından etibarən daha da intensivləşmişdir.

Şəhər əfsanələrinin mənbəyi çox çeşidli və müxtəlifdir. Buraya daxildir real hadisələr (müəyyən bir olayın şişirdilmiş və ya dəyişdirilmiş versiyası), dedi-qodular və şayiələr, romanlar və filmlər (populyar mədəniyyətin təsiri), paranormal inanc kateqoriyasına aid olan hadisələr (kabuslar, qorxulu məkanlar, səma cisimləri (planetlər, ulduzlar, günəş, ay, UFO-lar, qara dəliklər, təbii fəlakət və kataklizimlər, göy daşları və s. kimi cisimlərlə bağlı söylənilən qeyri-standart mətnlər), sosial-iqtisadi və siyasi hadisələr (krizislər, korrupsiya, suiqəsdlər, qida təhlükəsizliyi, qida çirklənməsi, qida məhsullarının bahalaşması və s.), müasir insanı maraqlandıran mövzular (texnologiya, internet hakerləri, orqan ticarəti, bahalaşma, idarəetmədə avtoritarlıq, tanışlıq, rüşvət, xaricə pul qaçırma, cinayətlər və s.).

Bu əfsanələr əsasən yalan və şayiə üzərində qurulsa da, söyləyənlər onları real hadisə kimi təqdim etməyə çalışır və

---

¹ Н. П. Анциферов. Быль и Миф Петербурга. Санкт-Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1924; Н. П. Анциферов. Пути Изучения Города Как Социального Организма. Опыт Комплексного Подхода. Ленинград: Сеятель Е. В. Высоцкого 1925; Е. З. Баранов. Московские Легенды. Вып. 1. Москва: Мосполиграф, 1928; В. В. Стратен. "Творчество Городской Улицы", Художественный Фольклор. Вып. 2-3. Москва, 1927, s. 144-170.

çox vaxt özləri də inanırlar. Şişirtmə və fantaziya ünsürləri ilə zəngin olan bu hekayələr, şəhər sakinlərinin psixoloji və sosial ehtiyaclarına cavab verdiyi üçün daha çox yayılır.

Bir sözlə, şəhər əfsanələri, klassik əfsanələrdən fərqli olaraq, müxtəlif ünsürlərin folklorik kontekstdə sintez edilməsi nəticəsində formalaşır. Bu əfsanələrin bir çoxu yalan və şayiələrə əsaslansa da, onlar müəyyən həqiqətləri əks etdirdikləri üçün geniş kütlələr tərəfindən qəbul edilir və rəğbət qazanır.

Şəhər əfsanələrinin qaynağının çoxçeşidli olması onun mövzu dairəsinin geniş və müxtəlif sahələri əhatə etdiyinə zəmanətdir. Azərbaycan şəraitində müasir şəhər əfsanələri əsasən, cinayət və qorxu elementləri (uşaq qaçırmaları, itkin düşən insanlar və əşyalar, intiharlar, qurbanvermə ayinləri, satanist dərnəklər), cəmiyyət və gündəlik həyat (maaşların azlığı, qiymət artımı, yoxsulluq, təhsil problemləri), sosial və mədəni hadisələr (şənlilər, festivallar, toylar, yeni il gecəsi, əyləncə məkanları, məşhur şəxslərlə bağlı söz-söhbətlər), media və sənət dünyası, müasir münaqişələr və beynəlxalq münasibətlər (İkinci Qarabağ müharibəsi, əsirlər, Ukrayna-Rusiya və İsrail-Fələstin müharibələri, İran-Ermənistan münasibətləri) kimi sahələri və mövzulara əhatə edir.

Bu qədər geniş mövzu müxtəlifliyini nəzərə alaraq, şəhər əfsanələrini belə müəyyən etmək mümkündür: Şəhər əfsanələri, bu gün baş verdiyi iddia edilən və ya real hadisələr əsasında qurulan, bəzən ironiya, bəzən isə fəvqəltəbii ünsürlərlə zənginləşdirilmiş realist hekayələrdir.

Bu əfsanələr adətən qısa müddətdə qulaqdan-qulağa yayılaraq çoxvariantlı formalar alır. Məsələn, köhnə Bakı evlərinin divarlarına və ya altına basdırılan qızılar, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin bənnalıq edərkən gözübağlı bir evə aparılması, orada divarda gizli xəzinə yeri inşa etməsi və illər sonra həmin evi alaraq milyonçu olması haqqında əfsanələr, öldürülüb qanlı gölə atılan insanların ruhları haqqında əfsanələr, Qız qalası ətrafında dolaşan onlarla fərqli mif və əfsanələr qulaqdan qulağa keçərək qısa bir zamanda şəhər əfsanəsinə çevrilir.

V. Connun da qeyd etdiyi kimi, şəhər əfsanələri adətən sayıə və dedi-qodu kimi başlayır. Əvvəlcə bəzi həqiqətləri ehtiva edirlər, ancaq danışıldıqca və təkrarlandıqca daha mürəkkəb və sensasiyalı əhvalatlara çevrilirlər. Şəhər əfsanələrinin əsas məqsədi, insanlarda emosional reaksiya doğurmaqdır. Bu reaksiyalar adətən qorxu, qəzəb, təşviş və ya şok kimi hisslərlə müşayiət olunur.¹

Beləliklə, şəhər əfsanələri zaman keçdikcə formalaşan, fərqli versiyaları ortaya çıxan və geniş kütlələrə təsir edən müasir folklor nümunələridir.

Digər tərəfdən şifahi olaraq söylənən və ağızdan ağıza keçərək yayılan uşaq qaçırma hadisələri, oğurluq, aldatma və hətta öldürülmə kimi mənfi emosiya doğuran əfsanələr media vasitəsiylə yayılmaqda, ailələri uşaqları və ya yaxın qohumları barədə ehtiyatlı olmağa sövq edir. Kənd mühitində daha təhlükəsiz olan uşaqlar şəhərin qarışıq münasibətlər ağında

---

¹ Vicki S. Conn. "Editorial Research Rumors as Urban Legends", 2008, s. 415.

“qorumaq üçün qorxudulur”. Bu gün uşaqlarını küçədə oynamağa qoymayan, başqa uşaqlarla təmas qurmağı yasaqlayan bir çox ailə vardır. Bu tip qorxulu əhvalatlar və ya televiziya xəbərləri uşaqları qorumaq üçün valideyinləri tərəfindən yaxud da Avropalılar tərəfindən yaradılan qoruma mexanizmalı əfsanələrə dönüşür və qulaqdan qulağa yayılaraq məşhurlaşır. Bu isə bir çox adətlərin unudulmasına, keçirilməməsinə səbəb olur. Özəlliklə Novruz bayramı ərəfəsində şəhərlərdə yumurta döyüştürmə, qapı puma, şal atma kimi sosial tədbirlər keçirilməməklə böyük bir ritual göstəri və ənənəvi adətlər ortadan çıxır.

Müəyyən maraqların gerçəkləşdirilməsi üçün uydurulan şəhər əfsanələrinin bir çoxu yalanla yanaşı konspirasiya senariləri üzərində qurğulanır. Bu baxımdan hər bir şəhər əfsanəsi bu və ya digər dərəcədə manipulyativ xarakterə malikdir. Bunun bəzən bilərəkdən, bəzən də axına qapılıaraq yaradıldığını görmək mümkündür. Çünki hər nə qədər bu əfsanələrin çoxu manipulyativ xarakter daşsa da bəlli bir inanca dayanır. H.Kızıldağın da yazdığı kimi “Bu çağdaş əfsanələr, gerçək şəxs, yer və hadisələrə istinad etməklə toplumun qorxu duyğusunu körükləyərək yaymaqdadır.”¹ Buna görə də bu əfsanələr şəhər camaatı üzərində böyük təsirə malikdir.

Şəhər əfsanələrinin bir qismi təhlükəsiz məkan anlayışı ilə bağlıdır. Məsələn, hündürmərtəbəli binaların yerləşdiyi məhəllələrdə giriş qapılarının kodlaşdırılması, həyətlərin qo-

---

¹ Hasan Kızıldağ. “WhatsApp’da Yayılan COVID-19 Mesajları Zincir Mektupların Yeni ve Farklı Bir Biçimi Olabilir mi?”, Turkish Studies, Volume 15 Issue 4, 2020, s. 675.

runması və avtomobillərin daxil olmasının məhdudlaşdırılması kimi tədbirlər, əks vəziyyətin təhlükəli olduğu barədə əfsanələrin yaranmasına zəmin yaradır. Əvvəlcə söz-söhbət və şayiə formasında yayılan bu “təhlükəsizlik” mövzulu əhvalatlar zamanla əfsanəyə çevrilərək ağızdan-ağıza dolaşır.

Şəhər əfsanələri, əsasən, müəyyən məna və dəyərlər yaradan, adət-ənənələri təbliğ edən hekayələrdir. Onlar müasir cəmiyyətin qorxu və narahatlıqlarını ifadə edən mətnlər olmaqla yanaşı, həm də informativ, əyləncəli və bəzən qorxu doğuran şəkildə təqdim olunur. Adətən, qeyri-adi, gizli və fəvqəltəbii hadisələrdən bəhs edərək, emosional təsir gücünü artırırlar. Marjorie D. Kibby bu tip əfsanələri çağdaş cəmiyyətin qorxularını əks etdirən “qorxu folkloru” (scarelore) kimi xarakterizə edir.¹ Bu baxımdan, şəhər əfsanələri təkcə şifahi formada deyil, həm də media, sosial şəbəkə, film və reklamlar kimi müxtəlif platformalarda özünü göstərən anlayışlardır.

Əfsanələrin əsas formalaşma mühiti gündəlik sosial ünsiyyət sahələri – çayxanalar, internet forumları, ictimai tədbirlər və digər toplu məkanlardır. Onlar həm təhlükələrə qarşı xəbərdarlıq xarakteri daşıyır, həm də mənəvi və mədəni dəyərlərin ötürülməsində vasitə rolunu oynayır. Bununla yanaşı, əxlaqi funksiyaya malik olan bu əfsanələr, cəmiyyətin norma və dəyərlərini ya təsdiqləyir, ya da sorgulayan nümunəvi hekayələr kimi çıxış edir. Ancaq digər şifahi janrlardan,

---

¹ Marjorie D. Kibby. “Email Forwardables: Folklore in The Age of The Internet”, *New Media & Society*, 7(6), 2005, s. 779-782.

xüsusilə dedi-qodu və qeybətdən fərqli olaraq, şəhər əfsanələri dramatik və cəlbədicə sūjet strukturuna malik olur ki, bu da onları fərqləndirən əsas cəhətlərdəndir.

Önemli bir məsələ də müasir dövrün istehlak mədəniyyəti, sənayeləşmə, media və internetin sonsuz imkanlarının yeni şəhər əfsanələrinin yaranmasına səbəb olmasıdır. Xüsusilə, virtual aləm şəhər əfsanələrinin formalaşmasında və yayılmasında mühüm rol oynayır. Şəhər əfsanələrinin fərqləndirici cəhəti onların müəyyən mənada “rəsmi olmayan” ictimai narmativlər olmasıdır. Bu əfsanələr, müəyyən mənada, cəmiyyətin fərqli qorxularını və inanc sistemlərini əks etdirən, bəzən isə müəyyən qrupların maraqlarına xidmət edən hekayələr şəklində formalaşır. Şəhər əfsanələrinin funksiyası yalnız cəmiyyəti qorxutmaq və ya əyləndirmək deyil, eyni zamanda, insanları müəyyən təhlükələrə və sosial məsələlərə qarşı maarifləndirməkdir.

Burada onu da vurğulamaq lazımdır ki, bəzi janrlar arasındakı fərqi görmək o qədər də asan deyildir. Hətta N. DiFonzo və P. Bordianın da vurğuladıqları kimi “şayiələr, dedi-qodular və/yaxud şəhər əfsanələri mövzusunda peşəkar alimlər də bu terminləri bir-birinin yerinə istifadə etməyə meyllidirlər. Məsələn, şayiə və əfsanə ilə bağlı bu yaxınlarda keçirilən fənlərarası konfransın iştirakçıları şayiəni əfsanədən hansı keyfiyyətinə görə fərqləndirdiyinə dair konsensus əldə edə bilmədilər; şayiə və dedi-qodu ilə məşğul olan alimlər sosial psixoloqların son konfransında da şayiənin qeybətdən ne-

cə ayırıla biləcəyini müzakirə etdilər.”¹ Hər halda müasir şəhər əfsanəsinin yarandığı kontekst şayiə və qeybətın yarandığı kontekstlə eyni olduğu üçün bunların arasına dəqiq bir sərhəd qoymaq mümkün deyildir.

Şəhər əfsanələri ilə bağlı elmi araşdırmalar müxtəlif yanaşmaları ortaya qoyur. Bəzi tədqiqatçılar müasir şəhər əfsanələrinin mədəni və iqtisadi kontekstdə dərin sosial şərhlər verdiyini iddia edirlər.² Digərləri isə bu əfsanələrin təhtəşüuru (şüuraltı inancları və qorxuları) əks etdirdiyini vurğulayır.³ Bunun əksinə olaraq, C. Heath və digərləri şəhər əfsanələrini daha çox orta q psixoloji faktorlar çərçivəsində izah edir.⁴ Onlara görə, bu əfsanələrin əsas mənbəyi sosial-mədəni və ya iqtisadi reallıqlar deyil, insan psixologiyasındakı qorxu və emosional amillərdir. Bu yanaşmaya əsasən, qorxu doğuran xurafat və fəvqəltəbii inanclarla bağlı şəhər əfsanələri daha çox insan psixikasının məhsulu kimi qəbul edilir.

Şəhər əfsanələrinin mövzu dairəsi olduqca genişdir və onların əksəriyyəti təkrarlanaraq müxtəlif variantlarda yayılır. Variantlaşma prosesi folklorun digər janrlarında olduğu kimi

---

¹ Nicholas DiFonzo and Prashan Bordia. “Rumor, Gossip and Urban Legends”, 2007, s. 19.

² Jan Harold Brunvand. *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and their Meanings*. New York: Norton, 1981; Gary Alan Fine. *Manufacturing Tales: Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville, TN: University of Tennessee Press, 1992.

³ Alan Dundes. “On the Psychology of Legend”, In W. D. Hand (Ed.), *American Folk Legend: A Symposium*. Berkeley, CA: University of California Press, 1971, s. 21-36.

⁴ Chip Heath, Chris Bell and Emily Steinberg. “Emotional Selection in Memes: The Case of Urban Legends”, *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 81, No. 6, 2001, s. 1029.

şəhər əfsanələrində də mühüm bir xüsusiyyətdir. Xüsusilə, müasir şəhər əfsanələri sürətlə yayılaraq fərqli məkanlarda və sosial kontekstlərdə yeni ünsürlərlə zənginləşir. Bununla belə, əfsanələrin təkrar söylənməsi zamanı əsas süjet xətti qorunub saxlanılsa da, konkret təfərrüatlar və detallar dəyişə bilər. Lokal elementlərin əfsanəyə daxil edilməsi onun müəyyən bir cəmiyyət və ya coğrafi mühit üçün daha aktual və cəlbədar olmasına səbəb olur.

Bəzi alimlər insanların hekayələri təkrar danışmaq meylini əhvalatın tanınmış olub-olmaması ilə əlaqələndirirlər. R. Rosnow qeyd edir ki, bir hekayə artıq məlumdursa, onu təkrar danışmağa ehtiyac duyulmaya bilər.¹ Bunun əksinə olaraq, Azərbaycan şəraitində artıq geniş yayılmış şəhər əfsanələri fərqli variantlarda dəfələrlə nəql olunur. Bu isə onu göstərir ki, Azərbaycanda yeni şəhər əfsanələrinin yaranması nisbətən məlum olan əfsanələrin müxtəlif versiyalarının yayılması ilə müqayisədə daha yavaş gedir. Yəni, cəmiyyət artıq bildiyi əfsanələri yeni detallar əlavə edərək təkrar danışmağa üstünlük verir. Bu xüsusiyyət Azərbaycan folklorunda əfsanələrin dinamik inkişaf prosesinin bir hissəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Digər folklor janrlarında olduğu kimi, şəhər əfsanələri də ilk növbədə hadisələrin süjet xəttini qurur. Ənənəvi əfsa-

---

¹ Ralph L. Rosnow, John H. Yost & James L. Esposito. "Belief in Rumor and Likelihood of Rumor Transmission", *Language and Communication*, Vol. 6, Issue 3, 1986, s. 189-194; Ralph L. Rosnow, James L. Esposito & Leo Gibney. "Factors Influencing Rumor Spreading: Replication and Extension", *Language and Communication*, Vol 8. Issue 1, 1988, s. 29-42.

nənin əvvəlində ümumi şəkildə hadisənin mənzərəsi yaradılır, daha sonra hadisələr inkişaf edərək kulminasiya nöqtəsinə çatdırılır və nəhayət, düyünün açılması, yəni hadisənin nəticəsi təqdim olunur. Şəhər əfsanələrinin əsas fərqləndirici xüsusiyyəti onların qeyri-adi, qorxulu, bilgiləndirici və ya gülməli olmasıdır ki, bu da mətnin kompozisiya elementlərinə təsir edir və onları daha fərqli quruluşa malik edir.

İlk baxışdan qəribə və fantastik görünən bu əfsanələr, əksər hallarda real hadisələrin təhkiyəsi kimi təqdim edilir. Dinləyici və ya oxucu, onların reallıqla müəyyən əlaqəsi olduğuna inandırılır. Məhz bu xüsusiyyət şəhər əfsanələrini digər janrlardan (qeybət, şayiə və dedi-qodudan) fərqləndirir. Şəhər əfsanələri mürəkkəb süjet xəttinə malik olmaqla yanaşı, cəmiyyətin kollektiv yaddaşında uzun müddət yaşaya bilən mətləbləri özündə birləşdirir.

5.4. Simulakr və Fake baxımından şəhər əfsanələrinin özəllikləri

Ümumi qənaətə görə, şəhər əfsanələri ağızdan-ağıza yayılan və doğruluğu şübhə doğuran müasir əfsanələr üçün istifadə edilən bir termindir. Şəhər əfsanələrinin başlıca xüsusiyyəti bir-birinə zidd anlayışlar – *simulakr* (gerçəyə bənzəyənin gerçəkdən daha gerçək görünməsi) və *fake* (yalan, saxta məlumatlar) üzərində qurulmasıdır. Şəhər əfsanələrinin simulakr tərəfi onların həqiqətə bənzəməsi və inanc sistemi baxımından qəbul edilməsidir. Digər tərəfdən, fake anlayışı şəhər əf-

sanələrinin təhrif olunmuş, şişirdilmiş və insanlarda həyəcan, qorxu və ya maraq yaratmaq üçün yaradıldığını göstərir.

Bu xüsusiyyətlərə daha açıqlayıcı bir şəkildə baxdıqda ortaya çıxan mənzərə bu janrın başlıca keyfiyyətlərinin nələr olduğunu önə çıxarır. Simulakr və fake anlayışları ilə yaxından bağlı olan şəhər əfsanələri həqiqətlə fantaziyanın qarışdığı, mənbəyi və doğruluğu qeyri-müəyyən olan söyləntiləri ehtiva edir. Fransız filosofu Jean Baudrillard simulakr konsepsiyasında reallığın öz təmsilindən kənar bir forma aldığını vurğulayır. Əski çağlardan var olan simulakr anlayışına Baudrillard postmodern dünyada reallığın artıq mövcud olmayan, yalnız onun surətləri ilə əvəz olunduğu bir proses kimi baxır.¹ Bu nəzəriyyədən çıxış edərək, şəhər əfsanələrinin də reallıqla zəif və ya heç bir əlaqəsi olmayan hekayələr əsasında formalaşdığını, ancaq insanların onları gerçək kimi qəbul etdiyini söyləmək mümkündür.

Şəhər əfsanələri, əksər hallarda, konkret bir hadisənin təhrif edilmiş və ya şişirdilmiş versiyasıdır. Bu isə həmin hadisənin gerçəkdən daha cazibədar və inanılmaz görünməsinə səbəb olur. Müəyyən bir real hadisə zamanla təkrarlanaraq fərqli formalarda yayıldıqda artıq reallıqdan uzaqlaşır və şəhər əfsanəsinə çevrilir. Bu əfsanələrdə hadisələr elə təqdim edilir ki, guya yer, tarix və şəxslər məlumdur və həqiqətən baş vermiş bir olay kimi görünür. Bu isə əfsanələrin inandırıcılığını artırır və insanların onlara inanmasını asanlaşdırır.

---

¹ Jean Baudrillard. *Simulacres et Simulation*. Paris: Éditions Galilée, 1981.

Bundan başqa, filmlər, seriallar və sosial media şəhər əfsanələrinin simulakr formasını gücləndirir. Məsələn, Superman, Batman və başqaları kimi personajlar uydurma olsalar da, onların ətrafında formalaşan hekayələr və mifik təsəvvürlər bu əfsanələrin real olub-olmaması məsələsini ikinci plana atır. Bu isə şəhər əfsanələrinin müasir populyar mədəniyyətlə necə sıx bağlı olduğunu göstərir

Şəhər əfsanələri *fake* anlayışı baxımından ayrıca bir xüsusiyyət qazanır. Çünki onlar bilərəkdən yanlış və ya saxta məlumat yaymaqla bəzən fakein bir forması kimi işləyir. Fakein təsiri ilə şəhər əfsanələri çox vaxt qəsdən “daha inandırıcı” görünmək üçün uydurma təfərrüatlarla zənginləşdirilir. Burada əsas məqsəd insanlarda maraq, qorxu və ya əyləncə hissi yaratmaqdır. Saxta məlumatlar bu əfsanələrin virallığını artırır – yəni, onlar bir növ “virus” kimi sürətlə yayılır və insanları informasiya paylaşmağa sövq edir.¹ Əfsanə reallıq kimi qəbul edildikdə, onu ötürən hər bir şəxs, əslində, fakein daha geniş yayılmasına xidmət edir. Beləliklə, zaman keçdikcə saxta məlumatlar “həqiqət” statusu qazanır. Məsələn, Bakıda “qanlı gölə atılan cəsədlər” kimi məşhur şəhər əfsanələri fakein manipulyativ gücünü nümayiş etdirir. Bu tip əfsanələrdə bəzən yalançı şahidlər də istifadə olunur ki, bu da fakein təsirini artıran bir üsuldur.

Digər tərəfdən, şəhər əfsanələri yalnız fake deyil, eyni zamanda simulakr anlayışı ilə də bağlıdır. Onlar simulakr və

---

¹ Claire Wardle & H. Derakhshan. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. Council of Europe report, 2017.

fake anlayışlarının birləşməsindən yaranan mədəni anlatılar olaraq reallığın təhrif olunmuş formalarını təqdim edir. Fake bu əfsanələri həqiqətdən uzaqlaşdıraraq daha təsirli və dramatik hala gətirir. Simulakr isə onların həqiqətə bənzərliyini gücləndirərək, inandırıcılığını artırır və yayılmasını asanlaşdırır. Beləliklə, şəhər əfsanələri reallıq və təxəyyül arasındakı sərhədləri silir, insanları manipulyativ informasiya mühitinə sürükləyir.

Bundan başqa, şəhər əfsanələrinin özünəməxsus cəhətlərindən biri də mövzularının sabit qalmasına baxmayaraq, təfərrüatlarının dəyişkən olmasıdır. Yəni, əsas süjet eyni qalsa da, hadisənin baş verdiyi yer, tarixi kontekst və coğrafi uyğunlaşma zamanla dəyişir. Məsələn, bəzi əfsanələrdə konkret yer adları, topoqrafik məlumatlar və tarixi hadisələr təqdim olunur ki, bu da onların həqiqətə daha yaxın görünməsinə xidmət edir. Bu xüsusiyyət şəhər əfsanələrinin müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli formalarda ortaya çıxmasına və lokal kontekstə uyğunlaşmasına səbəb olur.¹

Keçmiş dövrün hekayələri yeni məzmun qazanaraq müasir şəhər əfsanələrinin əsasını təşkil edir. Klassik əfsanələrin motivləri yeni şəhər əfsanələrinin qurulmasında mühüm rol oynayır. Hər hansı bir tarixi hadisə müasir kontekstdə yenidən qurulub, indiki problemlərlə əlaqələndirilir. Məsələn, kompüter hakerləri, süni intellekt təhlükələri və ya internet virusları haqqında yeni əfsanələr ortaya çıxır. Bu tip qəribə

---

¹ Jan Harold Brunvand. *Encyclopedia of Urban Legends*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2012; Elizabeth Tucker. *Campus Legends: A Handbook*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2005.

hekayələr müasir şəhər cəmiyyəti tərəfindən həqiqət kimi qəbul edilir və həqiqətin yerini almaqla zamanla şəhər mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilir.

Şəhər əfsanələri geniş auditoriyaya çatdırılan, ağızdan-ağıza və ya elektron vasitələrlə yayılan hekayələrdir. Xüsusilə, “e-poçt vasitəsilə çoxlu sayda insana məlumatı sürətlə yaymaq imkanı dedi-qoduların, şayiələrin şəhər əfsanəsinə çevrilməsi üçün lazım olan vaxtı kəskin şəkildə qısaltır. E-poçt həm də şəhər əfsanələrinin qeyri-müəyyən müddətə yayıla biləcəyini və ya vaxtaşırı yenidən ortaya çıxmasını təmin edir.”¹ Sadəcə e-poçt deyil, internet platformaları bu əfsanələrin sürətlə yayılmasına və uzun müddət aktual qalmasına səbəb olur. Şəhər əfsanələrinin elektron mühitdə geniş yayılması onların dedi-qodular və şayiələr kimi qeyri-müəyyən məlumatlardan yaranmasını və zamanla şəhər əfsanəsinə çevrilməsini sürətləndirir. Bu baxımdan, e-poçt və sosial media platformaları şəhər əfsanələrinin qeyri-müəyyən müddət ərzində dövr etməsinə və vaxtaşırı yenidən ortaya çıxmasına imkan yaradır.

Şəhər əfsanələri emosional təsir gücünə malik olan qeyri-adi məlumatları ehtiva edir və zamanla mövcud sosial vəziyyətlərə və mədəni adətlərə uyğunlaşmaq üçün yenidən təhkiyə olunur. Bu prosesdə hər yeni nəqlətmə, əfsanənin formasında müəyyən dəyişikliklər yaradır. Məhz bu dəyişikliklər onların canlılığını və inandırıcılıq dərəcəsini artırır. Ancaq bu

---

¹ Vicki S. Conn. “Editorial Research Rumors as Urban Legends”, *Western Journal of Nursing Research*, Vol. 30, No 4, 2008, s. 415.

transformasiyalar yalnız narrativ deyil, eyni zamanda *simulakr* təbiətli informasiyanın – yəni gerçəkdən çox “gerçəyə bənzəyən” və reallığı əvəz edən konstruksiyaların – formalaşmasına xidmət edir.¹ Beləliklə, bu əfsanələr artıq mövcud olmayan və heç zaman olmamış bir gerçəkliyin əvəzedici təzahürünə çevrilir.

Şəhər əfsanələrinin digər hekayə növlərindən fərqlənən başlıca cəhətləri bunlardır:²

1. Təkrar danışılma ehtimalı yüksəkdir. Onlar insanların maraq dairəsində olan emosional və aktual mövzularda formalaşdığı üçün tez-tez nəql edilir və sosial mühitdə dövriyyəyə buraxılır. Təkrar nəql isə onların *simulyasiya* dərəcəsini yüksəldir – yəni artıq ilkin mənbəyə ehtiyac olmadan, yalnız ötürülən formanın özü yeni “reallıq” təsiri yaradır.

2. Qavrayış və təkrar nəql prosesi. Dinləyicilər əfsanəni ya şəxsi təcrübə ilə əlaqələndirir, ya da fərqli sosial-mədəni kontekstdə yenidən təqdim edirlər. Bu prosesdə məlumatın orijinal forması dəyişir və artıq *fake* xarakter alır – yəni məqsədli şəkildə deyil, lakin təhrif olunmuş və reallıqdan uzaqlaşdırılmış məlumat dövriyyəyə daxil olur.³

3. Dedi-qodu və şayiələrə əsaslanaraq daim yenilənir. Dedi-qodular, fake məlumatların ilkin və yayım mənbələrindən biri kimi çıxış edir. Onların daxilindəki spontan və

---

¹ Jean Baudrillard. *Simulacres et Simulation*. Paris:Éditions Galilée, 1981.

² Jean E. Fox Tree & Mary Susan Weldon. “Retelling Urban Legends”, *American Journal of Psychology*, 120 (3), 2007, s. 462.

³ Claire Wardle, & H. Derakhsha. *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*. Council of Europe report, 2017.

təhrif olunmuş bilgilər əfsanələrin daim yenilənməsinə, nəticədə isə daha geniş yayılmasına şərait yaradır.

Bəzi şəhər əfsanələri məşhur şəxslər və ya tarixi hadisələrlə bağlı olur. Azərbaycan kontekstində də bu cür şəhər əfsanələri geniş yayılıb. Məsələn:

- Şövkət Ələkbərovanın ərinin özünü öldürməsi ilə bağlı əfsanə,

- Nəzakət Məmmədovanın ölümü ilə əlaqəli miflər,

- “Böyük dayaq” filminin qəhrəmanı Rüstəm kişinin (Ələsgər Ələkbərov) ölümü ətrafında formalaşan əfsanələr,

- Hökumə Qurbanovanın şəxsi həyatı ilə bağlı dolaşan hekayələr (Ələsgər Ələkbərovla evliliyi və boşanması, sonrakı ailə həyatı, Moskvada qızıllarını itirməsi və ya oğurlatması, qızı ilə eyni xəstəlikdən eyni xəstəxanada, eyni gündə, ancaq bir il ara ilə vəfat etməsi),

- Gülşən Qurbanovanın guya diri-diri basdırılması və bununla bağlı fantastik təfərrüatlar.

Bu tip hekayələr, çox zaman fake xarakterli şayiələr və emosional effektdə hesablanmış dedi-qoduların sintezindən doğur. Media vasitəsilə dövriyyəyə buraxıldıqda, bu əfsanələr real informasiya ilə eyni qəbul rejiminə daxil olur və gerçək kimi dəyərləndirilir. Beləliklə, onların simulakr xüsusiyyəti güclənir və reallığın yerini alan kütləvi narrativlərə çevrilir.

Müasir informasiya cəmiyyətində şəhər əfsanələri fake xəbərlər, dedi-qodular və qeyri-rəsmi informasiya kanalları vasitəsilə formalaşır və yayılır. Bu əfsanələrin təməl xüsusiyyəti onların daimi dəyişməsi və yenilənməsidir – yəni sosial dina-

mizmə uyğunlaşaraq yeni motivlərlə zənginləşdirilməsi. Nəticədə, şəhər əfsanələri həm kollektiv təsəvvürləri təşkil edən strukturlar, həm də informasiya alqılama və paylaşma mexanizmlərinin öyrənilməsi üçün mühüm mədəni materiallardır.

Bununla yanaşı, şəhər əfsanələri yalnız məlumat ötürmək funksiyasını yerinə yetirmir, eyni zamanda insanın psixoloji və emosional vəziyyətini hədəfləyən güclü narativlərdir. Onlar xüsusilə qorxu, narahatlıq və qeyri-müəyyənlik hisslərini gücləndirərək fərdi və kollektiv reaksiyaları stimullaşdırır. Bu baxımdan, koronavirus pandemiyası dövründə yaranan şəhər əfsanələri *fake informasiya və simulakr reallığın* necə geniş yayıla bildiyinə dair bariz nümunədir. Məsələn, virusun laboratoriya mənşəli olduğu, qlobal güclərin planı olduğu və ya təbiətin intiqamı kimi yozulan versiyalar reallıqla əlaqəsi olmayan, lakin inandırıcı formada təqdim olunan simulyakrlardır. Onlar informasiya mühitində virus kimi yayılaraq, kütləvi şüuru təsir altına alır və informasiya manipulyasiyası üçün münbit zəmin yaradır.

Eyni zamanda, qorxu ilə yanaşı, insanlar bu qorxunu azaltmaq üçün komediya və satiraya da müraciət edirlər. Xəstəliklə bağlı WhatsApp mesajlarında və sosial şəbəkələrdə pandemiyanı ələ salan zarafatlar, lətifələr və komik mətnlər yayılmışdır. Bu hal göstərir ki, şəhər əfsanələri yalnız qorxunu artıran deyil, eyni zamanda qorxunu yenmək üçün psixoloji bir mexanizm kimi də işləyən mədəni fenomenlərdir.

Müasir şəhər əfsanələri ilə ən çox məşğul olan Amerikalı folklorçu Jan Harold Brunvandə görə insanlar artıq klas-

sik əfsanələrdən daha çox şəhər əfsanələri adlandırılan qısa, olmuş kimi göstərilən və geniş yayılan əfsanə türünə ehtiyac duyurlar. Bununla bağlı o, yazdığı bir çox əsərində bu janrın özəllikləri, koqnitiv dəyəri və alt qrupları haqqında geniş məlumat verir. Bu bağlamda Brunvand müasir şəhər əfsanələrinin formalaşmasının iki əsas prinsipini vurğulayır:¹

1. Folklor yalnız ibtidai və ənənəvi cəmiyyətlərə məxsus deyil, müasir insan da əfsanələr yaratmağa və yaymağa davam edir.

2. Şəhər əfsanələri müasir cəmiyyətin strukturunu və düşüncə tərzini öyrənmək üçün vacib bir qaynaqdır. Onların yayılma mexanizmini araşdırmaqla müasir cəmiyyətin mədəni və psixoloji xüsusiyyətlərini anlamaq mümkündür.

Brunvand bu janrı ənənəvi folklordan fərqləndirərək, şəhər əfsanələrinin qısa, aktual və geniş yayılmağa meyilli olduğunu vurğulayır. Bu əfsanələr olmuş kimi təqdim edilir (simulakr), hətta bəzi hallarda real xəbərlər kimi qəbul edilir (simulyasiya).

Bugünkü informasiya cəmiyyətində dövrün yeni qəhrəmanları və mifik obrazları yaradılır: super qəhrəmanlar (Superman, Batman və s.) haqqında yeni əfsanələr, zombilər, yadplanetlilər, süni intellektin dünyanı ələ keçirməsi kimi qorxu temalı şəhər əfsanələri, keçmiş mifoloji obrazların müasir interpretasiyaları (yer üzünə qayıdan tanrılar və s.), yeni istehlak mədəniyyətinə aid personajlarla bağlı əfsanələr (Barbie kuklları, məşhur brendlərin gizli mesajları və s.).

---

¹ Bax. Jan Harold Brunvand. *The Big Book of Urban Legends*. New York: Paradox Press, 1994; Jan Harold Brunvand. *Encyclopedia of Urban Legends*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2012.

Bundan əlavə, şəhər əfsanələri virtual oyunlar və istehlak sektorunun populyar mədəniyyət elementlərini xalq ədəbiyyatına inteqrasiya etməyə başlamışdır. Filmlər, teleseriallar, video oyunlar və internet memləri də müasir folklorun bir hissəsinə çevrilmiş və yeni əfsanələrin yaranmasına zəmin yaratmışdır.

Müasir şəhər əfsanələrinin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri baş vermiş və ya baş verməsi mümkün görünən hadisələr haqqında olmasıdır. Bu faktor simulakr nəzəriyyəsinə görə janra inandırıcılıq qazandırır və onu klassik mif və fantaziya hekayələrindən fərqləndirir.

Şəhər əfsanələri bəzən KİV (kütləvi informasiya vasitələri) üzərindən yayıldıqda, onların gerçək olduğu daha da inandırıcı görünür. Bu səbəbdən bəzi insanlar “bu bir mifdir” ifadəsini “bu bir şəhər əfsanəsidir” ifadəsi ilə eyniləşdirərək, əfsanələri yalan hesab edirlər. Halbuki, şəhər əfsanələri ilə tamamilə uydurma hekayələr arasında ciddi fərqlər var:

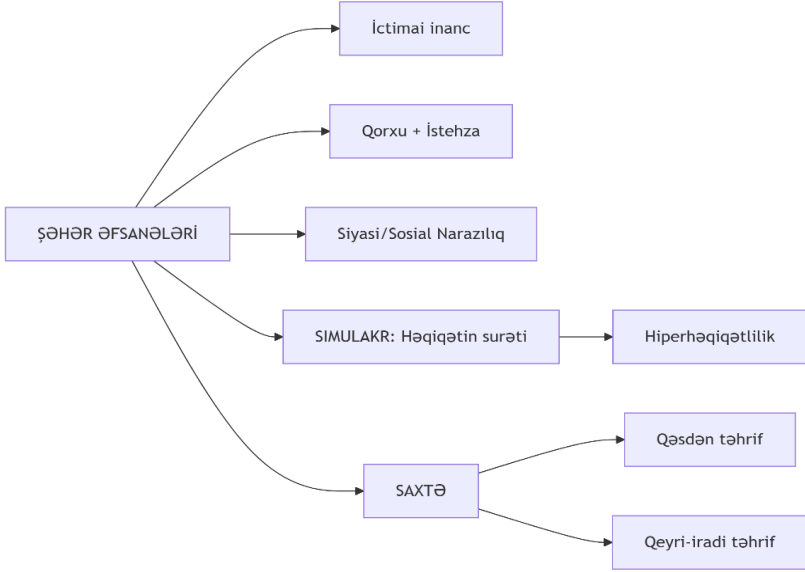
- Şəhər əfsanələri bir çox halda real hadisələrə və ya inandırıcı faktlara əsaslanır.

- Hekayələr zamanla dəyişsə də, onların müəyyən bir reallıq nüvəsi mövcuddur.

- Fantaziya və tam uydurma elementlər olsa da, əsas struktur gerçək hadisələrlə əlaqəli olur.

Şəhər əfsanələrinin inanılan bir janr olmasının səbəbi, onların hər nə qədər fake üzərində formalaşsa da təfərrüatlarının bulanıq olması, müxtəlif bölgələrə uyğunlaşdırılması, fərqli insanlara aid edilməsi və internet vasitəsilə geniş yayılmasıdır. Bundan əlavə, şəhər əfsanələrinin söyləyiciləri adə-

tən bizim inandığımız insanlar və ya onların şahidlik etdikləri insanların başına gələn hadisələri nəql edirlər. Bu da onların inandırıcılığını artıran faktorlardan biridir.

Şəhər əfsanələri bir çox halda insanları fakt qarşısında qoyur. Bu fenomen xüsusilə UFO və yadplanetlilərlə bağlı əfsanələrdə özünü göstərir. Bir şəxs öz gözləri ilə UFO görməsə də, bu barədə çox sayda insanın danışması, müxtəlif məqalələrdə mövzuya dair “faktların” gətirilməsi, hətta bəzi alimlərin iddiaları, insanı istər-istəməz bu fenomenin gerçək olduğuna inanmağa vadar edir. Nəticədə, uçan naməlum obyektlər sanki gündəlik həyatın bir parçasına çevrilir və insanlar UFO-ların varlığına inanmağa məcbur qalırlar. Buraya qədər deyilənləri nəzərə alaraq şəhər əfsanələrinin simulakr və fake (saxta) baxımından konseptual modeli aşağıdakı kimidir:

Bu sosial mexanizm müasir miflərin və əfsanələrin necə formalaşdığını anlamaq üçün mühüm bir nümunədir. Şəhər əfsanələri yalnız fərdi inancları deyil, kollektiv şüuru da formalaşdıran bir fenomendir.

Müasir dövrdə şəhər əfsanələrinin akademik araşdırılması, onların sosial-reproduktiv funksiyalarından daha çox, reallığın təqlidi (simulakr) və saxtalaşdırılması (fake) proseslərindəki rolu baxımından əhəmiyyət qazanır. Artıq bu əfsanələr yalnız folklor deyil, informasiya cəmiyyətində kütləvi şəkildə istehsal edilən və istehlak olunan sosial simulakrlar kimi mövcud olur. Bu hekayələr – ilkin reallıqla bağını itirmiş surətlər – geniş auditoriyaya çatdırılaraq informasiya haqlı və ya haqsız olsun, həqiqət kimi qəbul olunur və rəqəmsal yaddaşın bir hissəsinə çevrilir.

Əfsanələrin əksər hallarda faktiki material əsasında formalaşdığına inanılması da bu prosesi gücləndirir: insanlar bu simulakrları reallıqla səhv salır, beləliklə fake ilə həqiqət arasındakı sərhəd bulanıqlaşır. Bu fenomen Jean Baudrillard-ın “hiperreallıq” anlayışını xatırladır: əfsanələr nə yalnız saxtadır, nə də tamamilə reallıqdır – onlar reallığın əvəzedici modellərinə çevrilmişdir. Həqiqətdən də, bir çox insan şəhər əfsanələrinin faktiki material ehtiva etdiyinə inanır və onları gerçək hadisə kimi qəbul edir.¹

Bu baxımdan şəhər əfsanələri sadəcə olaraq “ibtidai” mədəniyyətin məhsulu deyil, populyar mədəniyyətin özünü

---

¹ Neil Denovan Dagnall, Andrew Drinkwater, Kenneth Parker, A. and P. J. Clough. “Urban Legends and Paranormal Beliefs: The Role of Reality Testing and Schizotypy”, *Frontiers in Psychology*, 8, 2017, Article 942. <https://doi.org/10.39/fpsyg.2017.00942>

yenidən qurmaq üçün istifadə etdiyi strukturlaşdırılmış narrativlərdir. Bill Ellisin¹ qeyd etdiyi kimi, şəhər əfsanələri yalnız şifahi şəkildə deyil, həm də vizual mediada, sosial platformalarda və ictimai tədbirlərdə təkrarlanaraq ictimai təhkiyənin daşıyıcılarına çevrilir. Bu da onların yalnız folklorik deyil, eyni zamanda ideoloji və texnoloji bir fenomen kimi araşdırılmasına zərurət yaradır.

L. Dégh və J. H. Brunvand kimi tədqiqatçıların nəzəri çərçivəsində şəhər əfsanələri kiçik sosial qruplarda yayılan və cəmiyyətin mübahisəli, normativ məsələlərinə cavab verən təhkiyələrdir. Lakin postmodern informasiya mühitində bu hekayələr daha çox dezinformasiyanın və sosial-manipulyasiyanın bir forması olaraq çıxış edir. Onlar artıq sadəcə inanca əsaslanmır – onlar realın təkrarı olmadan “real kimi görünən” konstruksiyalar yaradır.

Subkulturlar arasında formalaşan və bir-birinə ötürülən əfsanələr, əksər hallarda saxta və ya dezinformasiyaya əsaslanarsa da, kollektiv emosiyaları və sosial qorxuları stimullaşdıraraq öz varlığını qoruyur. Xüsusilə də siyasi yüklü əfsanələr, sistemə qarşı passiv müqavimət forması kimi çıxış edir – onlar real sosial təzyiqli saxta narrativlərə çevirərək ictimai narazılığı estetizə edir.

Qəhrəman obrazlarının formalaşmasında da simulakr dinamizmi aydın görünür. Müasir şəhər əfsanələrinin qəhrəmanları artıq klassik mənada qəhrəman deyil, sosial medianın

---

¹ Bill Ellis. “The Roots of ‘Perspectives on Contemporary Legend’”, The 1960 Rhodes-Livingstone Institute Conference, “Myth in Modern Africa”, Contemporary Legend. New Series. Vol. 10, 2007, s. 8-9.

istehsal etdiyi və təkrarən yaydığı simvollardır. Bu qəhrəmanlar memlər vasitəsilə canlılıq qazanır – internetdə formalaşan, dəyişdirilən və ironik formada təkrar istehlak olunan görüntülər, şəhər əfsanələrinin əsas daşıyıcıları olur. Bu memlər həm fake məzmunu yayır, həm də kollektiv informasiyanın saxta təcrübəsini yaradır.

Azərbaycan kontekstində yayılmış “Prostoy vətəndaş”, “Alqasım oğlanı”, “Tağı Əhmədov”, “Daşqınov Fəlakət Sunami oğlu”, “327 milyon əhali” kimi memlər, əslində, realılıqla əlaqəsi olmayan, lakin ictimai emosiyalara təsir edən simulakr qəhrəmanlardır. Bu qəhrəmanların ətrafında formalaşan “əfsanələr” çox zaman fake məlumatların manipulyativ gücü ilə formalaşır, ictimai yaddaşa həkk olunur və gerçək təcrübənin yerini alır.

Beləliklə, şəhər əfsanələri günümüzdə artıq yalnız mədəni izahların və şifahi ənənələrin davamı deyil, həm də informasiya cəmiyyətinin fake strukturunun və simulakr ideologiyasının bir parçasıdır. Onlar həm sosial emosiyaların kollektiv auditoriyaya çatdırılmasında, həm də “həqiqətin” postmodern kontekstlərdə necə təhrif edildiyini başa düşmək üçün açar materiallara çevrilir.

Son olaraq, müasir şəhər əfsanələrinin klassik əfsanə anlayışına nisbətən struktur və məzmun baxımından əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdiyini qeyd etmək lazımdır. Postmodern dövrün folkloru olaraq, şəhər əfsanələri müasir mədəniyyətin yeni yansıması olub simulakr bir mənzərə yaradır. Şəhər əfsanələri simulakr və fake anlayışları baxımından müasir dün-

yanın gerçəklik və məna quruluşlarını əks etdirir. Simulakr olaraq şəhər əfsanələri, reallıqdan doğulmuş, ancaq zamanla təhrif olunaraq gerçək olub-olmaması artıq əhəmiyyət daşımayan hekayələrə çevrilmişdir.

False isə məqsədli şəkildə uydurulmuş və yayılmış yanlış məlumatları əhatə edir. Şəhər əfsanələri bəzən fake xəbər şəklində yayılır və insanların qorxularını, inamlarını formalaşdırır. Sosial media bu prosesi sürətləndirir, beləliklə, əfsanələr hiperreal dünyada daha geniş təsir gücünə malik olur.

5.5. Şəhər abidələri və obrazları ilə bağlı əfsanələr

Şəhər əfsanələri forma və quruluş baxımından ənənəvi əfsanələrə çox bənzəsə də, mövzu baxımından fərqlənir. Bu fərqin bir önəmli tərəfi də abidələrlə, abidə obrazları ilə bağlı yaranan əfsanələrdir. Bu tip əfsanələr, şəhər həyatının mürəkkəbliyini, orada yaşayan insanların psixoloji və sosial vəziyyətlərini əks etdirən müasir bir hekayə növüdür. Bu əfsanələr müasir dövrün təcrübələri, narahatlıqları, qorxuları və arzuları ilə əlaqəli mövzulara toxunur, eyni zamanda ənənəvi əfsanələrdə olduğu kimi xalqın dəyərləri və sosial normaları ilə bağlı müəyyən mesajlar verir.

Dini abidələrlə bağlı əfsanələrdə ən çox rastlanan motivlərdən biri sosial davranışların və əxlaqi normaların pozulması ilə əlaqədar olan dərslərdir. Bu əfsanələr adətən bir şəxs və ya qrupun normaya zidd hərəkət etməsi ilə başlayır və bu-

nun nəticəsində baş verən qorxulu və ya müəmmalı hadisələrlə sona çatır. Bu cür əfsanələr, cəmiyyətdəki sosial və mədəni qaydaların qorunması üçün bir vasitə rolunu oynayır. Yəni, əfsanələr həm də “olmaz”lara “yox” deyən və əxlaqi cəhətdən düzgün davranışların tərifini verən sosial təlimatlar təqdim edir.

Şəhər əfsanələrinin bir çoxu “real” abidələr üzərində qurulur, ancaq bu hadisələrin təsvirləri zamanla çarptırılır və əfsanənin həqiqət olub-olmaması artıq ikinci plana keçir. Əfsanəni danışan şəxs, hadisənin həqiqət olduğunu inandırıcı şəkildə təqdim etməklə əfsanəyə daha çox inam qazandırır. Bu, şəhər əfsanələrinin gücünü artıran bir faktordur: onlar bir çox fərqli məkanlarda fərqli şəxslərə danışılır və buna görə də “həqiqət” kimi qəbul edilməsi asanlaşır.

Bu xüsusiyyətləri ilə şəhər əfsanələri, həm də xalqın sosial şüurunun və kollektiv yaddaşının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Şəhər əfsanələri təsvir və görüntülərlə daha da dəstəklənir. Təbii ki, təsvir və ya görüntü dedikdə konkret şeylər, ticarət yerləri, tarixi abidələr, müqəddəs yerlər (imamzadə) fərqləndirici tikililər (saat qülləsi, heykəl, bir övliyanın məzarı, qız qalalar və s.), oraya məxsus meyvə-səbzələr, yemək növləri, şəhərə məxsus adətlər və şəhərin mədəni həyatı, davranış formaları və s. daxildir.

Şəhər, sadəcə fiziki məkan deyil, həm də onun mənəvi və mədəni kimliyini daşıyan simvollar və abidələrlə formalaşan bir yerdir. Hər bir şəhər, özünə xas tarixini, mədəniyyətini və folklorunu əks etdirən müəyyən əlamət və simvollarla

yadda qalır. Bu simvollar şəhərin kimliyini müəyyənləşdirir və həmin şəhəri tanıdıcı xüsusiyyətlərə çevrilir. Hər bir şəhər üçün bu simvollar - bəzən bir abidə, bəzən bir küçə, bəzən isə bir tarixi yer olur - həm şəhərin yaddaşını, həm də oradakı insanların həyat tərzini, adət-ənənələrini özündə cəmləşdirir. Bu simvol, obraz və görüntülər şəhərin məşhurlaşmış folklor məhsulları olub şəhəri şəhər edən maddi və mənəvi abidələrdir. Şəhər meydanları, şəhər mərkəzləri əsasən o şəhərin kimlik pasportudur. Xüsusən inanc turizmində, mədəniyyət yeri olmasında bu abidələr çox qatlı mənalar daşımaqdadır. Şəhərlər, özəlliklə də abidələr haqqında söylənən və söyləndikcə yenilənən əfsanələrlə daha da markalaşır.

Bu ünsürlər hər bir şəhər üçün çox önəmlidir. Hətta bir çox şəhər məhz bu obrazları ilə tanınır. Paris Eyfel qülləsi, Bakı Qız qalası, Gəncə İmamzadə, Misir piramidləri, Dehli Tac-Mahal, İstanbul Topkapı və Sultan Ahmed, London saat qülləsi, Səmərqənd Guri-Əmir, Moskvada Qısıl Meydan kimi dünya çapında tanınan simvollar bir şəhərin qlobal mədəniyyətinə təsir edir. Bunlar, həmin şəhərlərin xarici görkəmini təmsil etməklə yanaşı, içindəki kollektiv yaddaşı, tarixini və sosial kimliyini də əks etdirir. Məsələn, Bakının Şirvanşahlar sarayı, sadəcə bir tarixi abidə olmaqla qalmır, həm də şəhərin mədəniyyətindəki müəyyən dəyərləri və keçmişin izlərini simvollaşdırır. Bu abidə, həmçinin şəhərin folklorunda, ədəbiyyatında və müasir dövrün sosial həyatında bir növ təmsilçi halına gəlir.

John Bergerin sözləri ilə desək, “Obrazlar əvvəllər orada olmayan şeyləri təsəvvür etmək məqsədi ilə yaradılmışdır. Zaman keçdikcə aydın oldu ki, obraz onun təsvir etdiyi şeydən daha qalıcıdır.”¹ Bu simvollar və obrazlar zamanla yalnız şəhəri deyil, onu təmsil edən insanların hissələrini, düşüncələrini və arzu etdiklərini də əks etdirir. Bu baxımdan maddi obrazilər, yaxud da təsvirlər şəhərdən əvvəl gəlir.

Təsvirlər yalnız bir şeyin yansıması olmaqla qalmaz, həm də yeni mənalar, təfsirlər və hissələr yaradır. Məhz bu səbəbdən şəhər əfsanələri, hər bir şəhərin obrazlarını və simvollarını da özündə ehtiva edir. Bu əfsanələr şəhərin tarixi və mədəni təcrübələrinin şifahi şəkildə ötürülməsinin bir növüdür və şəhərin kimliyini canlı saxlamağa kömək edir.

Bu cür əfsanələr şəhərlərin tarixi, mədəniyyəti və memarlığı ilə bağlı güclü bir əlaqə qurur. Şəhər və abidələr haqqında yaranan əfsanələr, bir tərəfdən həmin yerlərin mədəni irsini qorumağa, digər tərəfdən isə bu abidələrə mistik və ya sirli bir mənsubiyyət qazandıрмаğa xidmət edir. Bakıda olduğu kimi, Gəncə, Lənkəran, Şəki, Bərdə və digər bölgələrdə də abidələr və memarlıq nümunələri ətrafında formalaşan əfsanələr, bu şəhərlərin özəlliklərini daha da vurğulayan və turistləri, eləcə də yerli sakinləri cəlb edən güclü mədəni hadisələrə çevrilir.

Bakının mərkəzində yerləşən Şirvanşahlar saray kompleksi, hamamlar, Qız qalası, karvansaraylar, qala divarları – bir sözlə, şəhərin memari özəlliyi ilə bağlı əfsanələrin geniş

---

¹ John Berger. Görme Biçimleri, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2014, s. 10.

yayıması bakılıların mənəvi dünyasında mühüm yer tutur. Əfsanələr yalnız tarixi faktlara dayanmır, eyni zamanda bu yerlərin simvolik və emosional tərəflərini əks etdirərək, o şəhərlərin ruhunu və mənəvi yükünü də ortaya qoyur.¹ Misal olaraq, Bakıdakı İsmailiyyə binasının tikilmə səbəbləri və memarlarının fəaliyyəti ilə bağlı yaranan əfsanələr, memarlıqla yanaşı, həmin dövrün siyasi, sosial və mədəni atmosferini də daha canlı şəkildə əks etdirir.

Abidələrlə bağlı şəhər əfsanələri informativ xarakter daşıyır. Belə əfsanələr cəmiyyətə müəyyən mədəni və tarixi bilgilər ötürmək funksiyasını yerinə yetirir. Məsələn, Bakıda Atəşgah, Qız qalası, Yanardağ, Şirvanşahlar sarayı və Abşeron qalaları, Gəncədəki Göy İmam (İmamzadə türbəsi) haqqında danışılan əfsanələr bu qəbildəndir. Bu cür əfsanələr bəzən mifoloji ünsürlər daşısa da, onların əsas məqsədi cəmiyyətə tarixi və mədəni mirası tanıtmadır.

Sovet dövründəki abidə və dini yerlərin sökülməsi və ya dəyişdirilməsi cəhdləri, o dövrün ideoloji təzyiqləri və ateist siyasətinin bir hissəsi olaraq geniş yayılan mövzulardan biri idi.² Ancaq bu cəhdlərə qarşı mübarizənin bir hissəsi də əfsanələr şəklində həyata keçirilirdi. Bu əfsanələr, yalnız həmin dövrün əhəmiyyətli tarixi hadisələrini deyil, həm də insanların dini və mədəni irsə olan dərin bağlılıqlarını və onların qorunması üçün göstərdikləri mübarizəni əks etdirir.

---

¹ Anthony D. Smith. *The Cultural Foundations of Nations*. Oxford: Blackwell, 2009.

² Audrey L. Altstadt. *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Stanford University Press, 1992.

Bu əfsanələr, bir tərəfdən müstəqillik və dini inanca olan təzyiqlərə qarşı yerli əhalinin müqavimətini, digər tərəfdən isə həmin ərazilərdəki dini və mədəni abidələrin qorunmasına olan ehtiyacı ön plana çıxarır. Məsələn, Azərbaycanda türbələr, pirlər və məscid kompleksləri ətrafında yaranan əfsanələr, bu abidələrin tarixi və dini dəyərlərini və onlara edilən hücumların necə rədd edildiyini göstərən mədəni vasitə kimi çıxış edir.

Bu əfsanələr, həm də kollektiv yaddaşın bir parçası kimi, gələcək nəsillərə həmin dövrün çətinliklərini, dini və milli özünüdərk proseslərini, eyni zamanda yerli xalqın abidələrini qorumaq üçün verdikləri mübarizəni ötürür. Bu tip əfsanələrə Azərbaycanın hər yerində rast gəlmək mümkündür. Bu da xalqın mədəni abidələrə və tarixə olan bağlılığının gücünü göstərir.

Şəhərdəki tarixi və dini abidələrlə bağlı yaranan əfsanələr, müasir cəmiyyətin kollektiv şüurunu, abidələrin mövcudluğuna və onların gələcəyinə dair narahatlıqları açıq şəkildə əks etdirir. Bu əfsanələr yalnız sadə hekayələr deyil, həm də bir sosial təzyiq mexanizması və mədəni mübarizənin alətidir. Tarixi və dini abidələrin baxımsızlığı, onlara olan diqqətsizlik və onları qorumağa yönəlmiş uğursuz cəhdlər cəmiyyətdə müəyyən bir narahatlıq doğurur və bu narahatlıqlar əfsanə şəklində daha geniş kütlələr arasında yayılır.

Şəhərdəki tarixi və dini abidələrlə bağlı yaranan əfsanələr, müasir cəmiyyətin kollektiv şüurunu, abidələrin mövcudluğuna və onların gələcəyinə dair narahatlıqları açıq şəkil-

də əks etdirir. Bu əfsanələr yalnız sadə hekayələr deyil, həm də bir sosial təzyiq mexanizması və mədəni mübarizənin alətidir. Tarixi və dini abidələrin baxımsızlığı, onlara olan diqqətsizlik və onları qorumağa yönəlmiş uğursuz cəhdlər cəmiyyətdə müəyyən bir narahatlıq doğurur və bu narahatlıqlar əfsanə şəklində daha geniş kütlələr arasında yayılır.

Abidələrin qorunması və onlara verilən əhəmiyyət, yalnız keçmişə yaşatmaq deyil, eyni zamanda gələcək nəsillərə bu mədəniyyətin izlərini və dəyərlərini ötürmək məqsədini daşıyır. Şəhərlərdəki bu cür əfsanələr, bəzən abidələrin tarixi və dini dəyərlərini qorumağa çalışan yerli xalqın mübarizəsini təsvir edir və kollektiv yaddaşın bir parçası kimi gələcək nəsillərə ötürülür.¹ Həmçinin, abidələrin təhdid altında olması və buna qarşı mübarizə daha geniş ictimai müzakirələrə səbəb olur və əfsanələr bu mübarizənin mədəni və sosial təzahürlərinə çevrilir. Bu proses, həm də yerli əhalinin öz mədəni və dini irslərinə duyduğu bağlılığın və onları qorumağın əhəmiyyətini vurğulayan bir mexanizm kimi çıxış edir.

5.6. Sosial media vasitəsi ilə yayılan şəhər əfsanələri

Müasir dövrün texnoloji inkişafı ilə yanaşı, sosial mediada yayılan şəhər əfsanələri, rəqəmsal əfsanələr adlandırılıla biləcək yeni bir növün yaranmasına səbəb olmuşdur. İnterne-

---

¹ Pierre Nora. "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", Representations, Vol. 26, 1989, s. 7-24; Maurice Halbwachs. On Collective Memory. University of Chicago Press, 1992.

tin yayqınlaşması ilə bu əfsanələr yeni bir formatda, daha geniş bir auditoriyaya çatdırılır. Sosial media platformaları, əfsanələrin təkəcə yazılı məzmunla deyil, həm də videolar, şəkillər və müxtəlif rəqəmsal formatlarla paylaşılmasına imkan tanıyır ki, bu da onların təsirini artırır.

Rəqəmsal əfsanələr ənənəvi folklor əfsanələrinin çoxsaylı xüsusiyyətlərini daşısa da, onlar rəqəmsal aləmdə yeni bir həyata qədəm qoyurlar. İnternet ağlarında, YouTubeda, Twitterdə, TikTokda, WhatsAppda, Instagramda, Facebookda bəzi hadisələrlə bağlı qorxunc məzmunlu əfsanələr paylaşılır. Məsələn, Amerika və Avropada “Slender Man” və “Momo” kimi əfsanələr, xüsusilə gənc nəsil arasında qorxu və maraq yaradan mövzulara çevrilir. Bu əfsanələr, sadəcə bir hekayə olmaqdan çıxıb, sosial şəbəkələrdə yayılan və zamanla insanlar arasında sosial davranışları və düşüncələri formalaşdıran bir fenomenə çevrilmişdir.

Eyni zamanda, bu əfsanələrin rəqəmsal platformalar üzərindən yayılması, onların çox daha sürətli və geniş bir şəkildə yayılmasına şərait yaradır. Bu, həm də cəmiyyətin kollektiv şüurunda qorxunu, təəccübü, sevinci, qüruru necə təqdim edəcəyinin göstəricisidir. Həm Azərbaycanda, həm də Türkiyədə internet üzərindən yayılan əfsanələrdən biri cinlər, insan vücudunu işğal edən ruhlar, şeytanlar, yaxud şeytani varlıqlar, qarabastılar, qulyabanılar, alarvadılar haqqında olanlardır. Sosial media istifadəçiləri pərilər, sehrbazlar, cadugərlər, şeytanlar və yuxarıda adlarını çəkdiyimiz digər

demonik varlıqlarla bağlı bilinən əhvalatları yeni bir formatta - rəqəmsal ünsiyyət vasitələri ilə təqdim etməkdədirlər.

Bununla yanaşı, rəqəmsal əfsanələr həm də gənclərin, xüsusilə nəsil fərqlilikləri ilə əlaqədar düşüncə və təcrübələrini əks etdirir. Onlar, yalnız ənənəvi folklor hekayələrinin davamı deyil, həm də müasir cəmiyyətin narahatlıqlarını və qorxularını rəqəmsal mühitdə necə ifadə etdiklərini göstərir.

Şəhər əfsanələri yalnız şifahi yolla yayılmır. Keçmişdə şifahi formada yayılan şəhər əfsanələri müasir dövrdə həm yazılı, həm də elektron formada ötürülür. Xüsusilə, qəzetlər, televiziya xəbərləri, mobil xəbər proqramları, internet kanalları, e-poçt, forumlar, videolar və xəbər portalları bir sözlə sosial media platformaları bu əfsanələrin yayılmasını sürətləndirən əsas vasitələrdir. İnternetin təsiri altında bəzi şəhər əfsanələri global fenomenə çevrilir və müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli versiyalarla ortaya çıxır. Bəzi şəhər əfsanələri illər keçdikcə regional dəyişikliklərə uyğun olaraq məzmununda az və ya çox dərəcədə dəyişikliyə məruz qalaraq fərqli versiyalar şəklində dolaşır.¹

Sosial media və internet, bu tip əfsanələrin simulakr baxımından “həqiqət” kimi qəbul edilməsi və yayılması prosesində mərkəzi bir rol oynayır. Bu, həm də cəmiyyətin inanc sistemlərinin necə formalaşdığını və dəyişdiyini göstərir. Elektronik cihazların üstünlüklərindən yararlanan istifadəçilər bu varlıqlarla əlaqəli videolar da çəkib paylaşırlar ki, bu da əfsanənin təsirini daha da artırır. Günümüzdə internetin

---

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Urban_Legend

imkanları şəhər əfsanələrinin bir çoxunun geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Ancaq bu artıq şəhər əfsanəsi sferasından çıxıb rəqəmsal əfsanələrə dönüşmüşdür. Belə ki, “Rəqəmsal əfsanələr də ənənəvi folklor əfsanələri ilə əlaqələrini qoruyan şəhər əfsanələrinin ardınca internet ağlarında ortaya çıxdı. Məsələn, “Slender Man” əfsanəsi 2009-cu ildə internet forumlarında görünməyə başladı və uşaqları oğurlayıb pis niyyətlə manipulyasiya etməkdə ittiham olunan bu sirli fiqurun hekayəsi qısa hekayələr, videolar və rəsm əsərləri vasitəsilə geniş şəkildə yayıldı. Eynilə, ürpertici qadın fiquru olaraq bilinən “Momo” əfsanəsi WhatsApp vasitəsilə yayıldı və təhdid mesajları ilə əhəmiyyətli bir qorxu yaratdı. “Momo” əfsanəsi 2018-ci ildə WhatsApp vasitəsilə gənclərə təhdid mesajları göndərdiyi barədə şayiələr yayıldıqdan sonra populyarlıq qazandı. “Polybius” adlı başqa bir əfsanə, bir video oyunun oyunçularına qəribə təsir etdiyi ilə məşhurlaşdı. “Babadook” əfsanəsi isə 2014-cü ildə çəkilməmiş qorxu filminə əsaslanır və bu filmdəki pis personajın real həyatda ailələri təqib etməsi haqqında bir hekayə kimi yayıldı.”¹ Zamanla bu cür əfsanələr, insanların davranışlarını dəyişdirən bir psixoloji təzyiçə də çevrilir.

Bir digər intihar əfsanələri “Mavi balina” oyunu ətrafında yayılmağa başladı. Mavi balina oyunu ilk dəfə 2013-cü ildə VKontakte sosial şəbəkəsində F57 adlı qrup vasitəsilə yayılmağa başladı. “Mavi balina” oyunu 2015-ci ildə Rusyada

---

¹ Ahmet Tacetdin Hallaç, Mehtap Müçük Kotan. “Halk İnançlarının Aktarılmasında Sosyal Medyanın Etkisi”, Kuramsal Yaklaşımlar Işığında Kent Folkloru, Editör. E. Can. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2023, s. 154.

bir intiharla bilinməyə başladı və Ukrayna, Hindistan, ABŞ və Türkiyə daxil olmaqla bir çox ölkədə gənclərin intiharlarına səbəb olduğu iddia edilməyə başladı.¹ Türkiyədə geniş yayılan və uşaqları intihara məcbur edən “Mavi balina” oyunu ilə bağlı yaranan postmodern əfsanələr çox saylı variantları ilə diqqət çəkir.

Əfsanə, özlüyündə sözlü tarixdir – keçmişdə baş vermiş hadisələrin, yaddaşımıza qazınmış xatirələrin tarixidir. İnsan mərkəzli əfsanələrdə isə bu tarix daha çox xarakter və ya obraz ətrafında formalaşır. Bu xarakter, həm müsbət, həm də dağıcı ola bilər. Əfsanələrdə əsas məsələ, tarixin necə çatdırılmasındadır. Keçmişdə bu çatdırılma daha çox üz-üzə ünsiyyət vasitəsilə, yəni söyləyici və dinləyici arasında baş verirdi. M. Ranjhen müasir əfsanələri, o vaxtlar sadəcə olaraq şifahi ünsiyyətə əsaslanan və insanların şəxsən görüşüb danışdıqları bir janr olduğunu, ancaq müasir dövrdə şəhər əfsanəsi danışanın hər hansı bir dostu, ailə üzvü və ya tanışını ilə baş verdiyi iddia edilən hekayələrdən ibarət olduğunu bildirir. Bu əfsanələri, eşitmək həm xoş, həm də xoşagəlməz ola bilər.²

Günümüzdə isə, internet və xüsusən YouTube kimi platformalar üzərindən yayılan videolu əfsanələr daha çox qorxu yaratmaq və ürpərdici təsir bağışlamaqla seçilir. Bu şəhər əfsanələri, məntiqlə izah edilə bilməyən hadisələrdən

---

¹ [https://tr.wikipedia.org/wiki/Mavi_Balina_\(oyun\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Mavi_Balina_(oyun)); <https://www.bbc.com/turkce/articles/cpw52d981pko>

² Mannat Ranjhen. “Evolution of Urban Myths and Legends in the Digital Age”, International Journal of Novel Research and Development, IJNRD | Volume 9, Issue 1 January 2024, s. 20.

bəhs edir və onları izah etməkdə əsas məqsəd qorxu və göz-lənti yaratmaqdır. Bu əfsanələr, əvvəlcə şifahi şəkildə dilə gə-tirilir, sonra isə media vasitəsilə geniş auditoriyaya çatdırılır. Xüsusilə vizual və eşitmə elementlərini əhatə edən platforma-larda, istifadəçilər öz miflərini və əfsanələrini yaratmağa da-ha çox meyl edirlər. Elektron media, bu əfsanələrin yayıldığı yeni bir təhkiyə növü ortaya qoyur. Bu əfsanələr, ənənəvi şə-hər əfsanələrinin davamı olsa da, daha çox yenidən yaradılan və ya tamamilə yeni olan rəqəmsal əfsanələrdir. Bu tip əfsa-nələr simülakr xarakteri daşıyır və gerçəkliyin bir simuliyasi-yası olub gizli şəkildə fake olduğunu açığa çıxarır.

Rəqəmsal əfsanələr, müasir dövrün KİV vasitəsilə sü-rətlə yayılaraq sosial şəüurun formalaşmasına təsir edir. KİV əfsanələrin geniş yayılmasına imkan tanıyır və bu əfsanələr cəmiyyətdə yaranan təzyiqləri təbliğ edir. İnternet və sosial media, şəhər əfsanələrinin daha sürətli və geniş yayılmasına şərait yaradır, yeni texnologiyalar və populyar mədəniyyət elementləri isə bu əfsanələrin məzmununu zənginləşdirir. Bu-nun nəticəsində, şəhər əfsanələri yalnız keçmişin mədəni mi-rası olmaqla qalmır, həm də müasir dövrün bir parçası olaraq daim yenilənir və inkişaf edir.

Nəticə

Şəhər əfsanələri, şifahi şəkildə danışılan və dünyanın müxtəlif bölgələrində, xüsusən Amerika, Avropa və digər xalqlar arasında rast gəlinən hekayələrdir. Hər bir xalqın öz

milli psixologiyasına, yaşam tərzinə, dünyagörüşünə, həmçinin şəhərin coğrafi və siyasi-iqtisadi xüsusiyyətlərinə görə bu əfsanələrin məzmunu və forması fərqlənir. Məsələn, Amerika, Avropa və qismən Rusiyanın şəhər əfsanələri arasında müəyyən mövzular və funksiyalar baxımından bənzərliklər olsa da, hər bir regionda əfsanələrin məzmunu və forması heyrətverici şəkildə yenilənir. Şəhər əfsanələri, zamanla təkamül edən və yeni sosial və siyasi şərtlərə uyğunlaşan bir janr olaraq diqqət çəkir. Çünki bu əfsanələr müasir dünyanın gerçəkləri ilə sıx əlaqəlidir və bəzən yumoristik, bəzən qorxunc, bəzən də qeyri-adi hadisələrlə əlaqəli təhkiyələrdir.

Şəhər əfsanələrinin əsas funksiyası insanların anlayışını, adət-ənənələrini, dəyərlərini və təcrübələrini çatdırmaq, həmçinin onları maarifləndirməkdir. Bu funksiyalar, əfsanələrin mövzusunun dəyişkənliyində və strukturunda özünü göstərir. Beləliklə, müasir şəhər əfsanələrinin yaranma konteksti, klassik əfsanələrdən fərqlənir və bu fərqliliklər həm mövzuda, həm də strukturda öz əksini tapır.

Müasir şəhər folklorunda yayılan urban miflər və əfsanələr, həmçinin mediada formalaşan süni qəhrəmanlar məhz simulakrın nümunələridir. J. Baudrillarda görə, biz artıq gerçək dünyada deyil, simulakrların və simulyasiyanın dünyasında yaşayırıq. Müasir dövrdə reklam, media, pop mədəniyyət və sosial şəbəkələr insanlara reallıq illüziyası təqdim edir və bu reallıq artıq özü-özünü yaradır və orijinal bir həqiqətə istinad etmir.

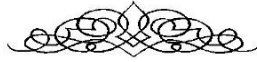
Şəhər əfsanələri, əsasən, fəvqəltəbii və ya paranormal elementlərə əsaslanırsa da, epik əsər kimi, süjet xətti və personajları ilə tam bir əfsanə janrını formalaşdırır. Araşdırmalar göstərir ki, bu əfsanələr, fəvqəltəbii və ya qeyri-adi hadisələrə dair hekayələrdə tarazlı bir şəkildə şok təsiri yaradır. Məzmunundan asılı olmayaraq şəhər əfsanələri idrak və şok hissləri yaratmaqla təsirli olur. Bu şok təsiri, əfsanələrin strukturunun ən vacib elementlərindəndir. Şəhər əfsanələrini bir subkultur fenomeni olaraq xüsusiləşdirən orijinallıq, onların danışıldığı şəkildə də özünü göstərməsidir. Məsələn, bu əfsanələr çox vaxt bir dostun və ya tanışın, hətta daha nadir hallarda iştirakçının dilindən danışılır. Həmçinin, bu əfsanələrdə, həmin hadisələrdən əldə olunan dərslərə əməl edilməsi təşviq edilir və ya məhəl qoymayanlara ciddi xəbərdarlıqlar edilir. Bütün bu elementlər, şəhər əfsanələrinin cəmiyyətə verdiyi mesajların və təsirin gücünü artırır.

Şifahi şəkildə yayılan şəhər əfsanələri, son dövrlərdə internetin sürətli inkişafı ilə elektron mühitə də daxil olmuş və bununla da yeni bir forma almışdır. Artıq şəhər əfsanələri, ənənəvi şəkildə ağızdan ağıza yayılan hekayələrdən daha geniş auditoriyaya, sosial media vasitəsilə yayılan əfsanələrə çevrilmişdir. Bu dəyişikliklə, şəhər əfsanəsi, doğruluğuna baxılmadan sosial şəbəkələrdə yayılaraq daha geniş kütlələrə çatdırılır. Həmçinin, bu yeni mühitdə şəhər əfsanələri yalnız fərqli auditoriyaya təqdim olunmaqla qalmır, eyni zamanda yeni xüsusiyyətlər və formatlar da qazanır, beləliklə onların təsir gücü artır. Şəhər əfsanələri əsasən şifahi ünsiyyət vasitə-

silə yayılsa da, yazılı mənbələr və müxtəlif kütləvi informasiya vasitələri, xüsusilə internet və sosial media bu janrın geniş yayılmasında mühüm rol oynayır. Bundan başqa qəzet məqalələri, televiziya xəbərləri, forumlar, bloqlar və viral paylaşımalar əfsanələrin qlobal miqyasda yayılmasını asanlaşdırır.

Azərbaycan folklorşünaslığında şəhər folklorunun və xüsusilə müasir şəhər əfsanələrinin spesifikliyinin, motif və süjet strukturlarının, funksiyalarının tam olaraq izah edilməsi hələ də çətinliklərlə üzləşir. Bunun səbəbi, bu sahə ilə bağlı toplama materiallarının məhdud olması və nəzəri ədəbiyyatın hələ inkişaf etməməsidir. Şəhər əfsanələrinin folklor elmi çərçivəsində daha dərinlən tədqiq edilməsi, bu janrın sosial, mədəni və psixoloji aspektlərini anlamağa imkan verəcək və onların folklor janrı olaraq təhlilini gücləndirəcəkdir.

VI FƏSİL

UFO MİFLƏRİ: MƏDƏNİ VƏ SKEPTİK YANAŞMA

Giriş

Termin olaraq UFO (Unidentified Flying Object, Azərbaycan türkcəsində UNO – Naməlum Uçan Obyekt) haqqında mif və əfsanələr müasir şəhər folklorunun ən geniş yayılmış janrlarından biridir. UFO mifləri və nəzəriyyələrini səma miflərinin tərkib hissəsi kimi dəyərləndirmək mümkündür. Bu mif və ya əfsanələr, elmi cəhətdən izah edilə bilməyən səmavi hadisələri əhatə edir və fərqli versiyalarla izah olunur.

“UFO” termini ilk dəfə 1950-ci illərdə ABŞ hərbi qüvvələri tərəfindən istifadə edilmişdir. Bu termin, səmada müşahidə edilən, ancaq məlum hava və ya təbiət hadisələri ilə izah oluna bilməyən sirli, görünüb yox olan obyektlərə aid edilir. Bununla belə, UFO-ların mütləq yadplanetlilərlə əlaqəli olması da şərt deyildir; onlar sadəcə bilinməyən naməlum uçan obyektlərdir.

Ən məşhur UFO hadisələrindən biri 1947-ci ildə ABŞ-ın New-Meksiko ştatında baş verən Roswell hadisəsidir. Rəsmi versiyaya görə, bu, hava şarının qəzaya uğraması idi, an-

caq zamanla alternativ nəzəriyyələr ortaya çıxdı və bu hadisənin əslində yadplanetlilərə aid bir uçan aparatın qəzaya uğraması olduğu iddia edildi. Bu hadisə UFO miflərinin geniş yayılmasında əsas rol oynadı. Buun arxasınca 1952-ci ildə Washington (Vaşinqton) üzərində UFO-ların müşahidə edilməsi və müxtəlif şahidlərin yadplanetliləri gördüklərini iddia etmələri bu mövzu ətrafında marağı daha da artırdı.

Bir çox insanlar hökumətlərin yadplanetlilərlə əlaqəli məlumatları gizlətdiyinə inanır. Müxtəlif nəzəriyyələrə görə, Roswell kimi hadisələr cəmiyyət arasında çaxnaşmanın qarşısını almaq və ya elə həmin UFO-lardan əldə edilən texnologiyanı məxfi saxlamaq məqsədilə bilərəkdən ört-basdır edilmişdir.

Son illərdə ABŞ Hərbi Hava Qüvvələri pilotlarının ənənəvi üsullarla izah oluna bilməyən hava hadisələrini qeydə aldıqları videolar və hesabatlar UFO-lara marağın yenidən artmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə 2020-ci illərdə ABŞ hökuməti havada naməlum obyektlərin qeydə alındığını təsdiqləyən rəsmi sənədlər yayımlamışdır. Bu da UFO və yadplanetlilərlə bağlı mif və əfsanələrin populyar mədəniyyətin ayrılmaz hissəsinə çevrildiyini göstərir. H. G. Wellsin “Dünyalar Müharibəsi” romanı və “Üçüncü Növün Yaxın Görüşləri”, “Yadplanetlilər” kimi filmlər, kitablar və televiziya layihələri UFO anlayışının formalaşmasına və yadplanetli sivilizasiyalarla bağlı təsəvvürlərə böyük təsir göstərmişdir.

Ümumilikdə, UFO mifləri həm real həyatda baş verən hadisələri, həm də populyar mədəniyyətdə tez-tez bir-biri ilə üst-üstə düşən uydurma hekayələri ehtiva edir. Bu miflər in-

sanlarda qorxu, maraq və bilinməyənləri anlamaq istəyi yara-
dır. Biz onları görmədikcə, onlara toxunmadıqca, onları sis-
temli şəkildə araşdırmadıqca, yadplanetlilər miflərin müəy-
yən qanunauyğunluqlarına əsaslanaraq insan şüurunda inkişaf
edən və çevrilən bir anlayış olaraq qalacaqlar. Bu anlayışın
məzmunu zamanla dəyişir, məqsəd və mahiyyəti ədəbiyyatda
və kinoda müxtəlif formalarda əks olunur.

UFO miflərinin öyrənilməsi Azərbaycan folklor elmi
üçün çox yenidir. UFO miflərinin öyrənilməsinin aktuallığı
ondan irəli gəlir ki, yadplanetlilərlə bağlı çoxsaylı kitablar,
filmlər və romanlar mövcud olsa da, bu fenomenin sistemli
və tutarlı konsepsiyası hələ də tam formalaşmamışdır. Xüsusilə,
qeyri-humanoid yadplanetlilərin mədəni obrazlarının
ədəbiyyat və kinoda necə təsvir olunduğu ilə bağlı hərtərəfli
bir təsnifat və sistemləşdirmə də aparılmamışdır.¹ Bununla
belə, S. İ. Dmitriyevanın da qeyd etdiyi kimi, yadplanetlilər
haqqında mifləri “XX əsrin möcüzələri ilə bağlı ən geniş ya-
yılmış sahələrdən biri” adlandırmaq mümkündür.²

Karl Yunga görə miflər ya cəmiyyət üçün təhlükə (mə-
sələn, 1930-cu illərdə dünya müharibəsinin qaçılmazlığı, mü-
asir dövrdə isə nüvə müharibəsi və ekoloji fəlakət qorxusu)

---

¹ Любовь Анатольевна Романчук, Владислава Николаевна Дябина. “Социальные и Культурологические Корни Инопланетного Мифа. Образы Пришельцев в Киномифах и Литературе”, *Universum: Филология и Искусствоведение: Электрон. научн. журн*, 2(116), 2024, s. 5. <https://7universum.com/ru/philology/archive/item/>

² С.И.Дмитриева. “Мифологические Представления Русского Народа в Прошлом и Настоящем (Былички и Рассказы об НЛЮ)”, *Современная Российская Мифология*. Сост. М.В.Ахметова. Москва: РГГУ, 2005, s. 146.

ilə əlaqəli kollektiv ümitsizlik vəziyyətindən doğur, ya da insanların fundamental ehtiyaclarını əks etdirir. Bəs kollektiv ümitsizlik nədir? Qədim dövrlərdən bəri bəşəriyyət Xilaskar anlayışına ehtiyac duyub - hər şeyi bilən və hər şeyə qadir olan, zaman və məkan hüdudlarından kənarında mövcud olan bir varlıq. Keçmişdə bu anlayış transsendental sfera ilə əlaqələndirilirdi: Kosmos, Olimpiya dağı, Cənnət (Xristian inancında) və s. Ancaq XX yüzildə Allaha inamın zəifləməsi ilə bu axtarış fiziki və elmi çərçivəyə keçdi. Daha yaxşı həyat, ideal cəmiyyət, uzunömürlülük və ölməzlik arzusundan doğan yeni miflər formalaşdı ki, buraya kommunizm, faşizm, demokratiya və hətta süni intellektin son mərhələsi kimi təsəvvür edilən texnoloji inkişaf və s. daxil edildi. Bəşəriyyətin bu axtarışlarının ən mistik və müəmmalı təəcəssümü isə UFO fenomenini oldu -gözlənilmədən peyda olan, müəmmalı şəkildə yoxa çıxan və insanlığın sirli müşahidəçisi kimi təsəvvür edilən bir varlıq haqqında söylənənlər oldu.¹

Bu araşdırmada UFO fenomeninin həm mədəniyyətdəki rolu, həm də elmi və skeptik təhlili ön plana çıxarılaçaqdır. Folklorşünaslıq, sosial antropologiya və mədəniyyətşünaslıq baxımından UFO mifləri kollektiv təxəyyülün bir hissəsi kimi insanlığın kosmosa, yadplanetlilərə və naməlum hadisələrə qarşı maraq və qorxularını əks etdirir. Təbii ki, miflərin tədqiqi çərçivəsində bu mövzu skeptik yanaşma ilə dəyərləndiriləcək, bu isə UFO fenomenlərinin rəşional və elmi əsaslarla

---

¹ Любовь Анатольевна Романчук, Владислава Николаевна Дябина. “Социальные и Культурологические Корни Инопланетного Мифа...”, s. 5.

təhlilinə imkan saxlayacaqdır. Həqiqi müşahidələrlə yanlış və ya saxta təsəvvürləri ayırd edə bilmək üçün astronomik anomalialar və insan psixologiyası kontekstində simulakr və fake anlayışlarına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir.

6.1. UFO miflərinin şəhər mühitində transformativ variantları. Simulakr və Fakelər

Müasir mif anlayışında, xüsusilə də UFO miflərinin formalaşmasında simulakr terminindən geniş şəkildə istifadə etmək mümkündür. UFO miflərinin yaranmasında simulakr mühüm rol oynayır, çünki bu konsepsiya əksər hallarda real hadisələrdən çox, təsəvvürlərdən və kütləvi informasiya vasitələrinin yaratdığı təmsillərdən ibarətdir. Hətta bu, gerçəkliyin təqlidlərinin gerçəkdən daha üstün və ya əvəz edici hala gəlməsini ifadə edir. UFO-larla bağlı görüntülər, filmlər, kitablar və rəvayətlər insanlarda bu obyektlərin mövcudluğu ilə bağlı müəyyən bir təsəvvür formalaşdırır. Ancaq bu informasiyalar çox vaxt bir-birini təkrarlayan hekayələrə əsaslanır və onların reallıqla əlaqəsi ya yoxdur, ya da olduqca zəifdir.

Məsələn, “uçan boşqab” formasında UFO-ların təsviri ilk dəfə 1947-ci ildə pilot Kenneth Arnold tərəfindən irəli sürüldükdən sonra geniş yayıldı. Bu hadisədən sonra medianın təsiri ilə UFO mifləri və əfsanələri ictimai diskursun əsas mövzularından birinə çevrildi. Nəticədə, UFO simulakrı gerçəklik kimi qəbul olunmağa başladı və bu fenomenin reallığı sübut olunmasa da, kütləvi şüurda möhkəmləndi.

Miflərin yayılmasında (translasiyasında) müasir dövrdə simulakr və fake kimi vasitələrdən istifadə olunur. Fəlsəfi ensiklopediyada simulakr “əşyaların surətləri ilə yanaşı, əşyalara bənzəməkdən uzaq olan və ruh halını ifadə edən obrazları, fantazmları, kimeraları, fantomları səciyyələndirmək üçün qədim təfəkkürə daxil edilmiş görünüşlər, xəyalətlər, yuxuların təsviri, qorxular və s. kimi fəlsəfi diskurs anlayışı şərh olunur.”¹ A. V. Pankratova mif və simulakrı əks kateqoriyalar kimi səciyyələndirir: “Nəticədə müəyyən edilmişdir ki, “mif” və “simulakr” anlayışlarının məzmunu bir-birinə ziddir: mif varlıq haqqında mesajdır, simulakr isə yoxluq haqqında mesajdır.”² Bu halda, mifologiya və simulakrın eyniliyi haqqında danışmaq mümkün deyil, çünki mifologiya insan şüuruna dəqiq olmayan hadisələrin ideyasını daxil etməyə yönəlmişdir, simulakr isə reallığın tamamilə itməsinə gətirib çıxarır.

Müasir cəmiyyətdə fərdin varlığı ildən-ilə daha açıq və şəffaf hala gəlir. İnsanlar şəxsi məlumatlarının dövlət qurumları, təşkilatlar və hətta fərdlər üçün əlçatan olmasına vərdiş edir. Eyni zamanda, biz də maraqlandığımız hər hansı bir şəxs, hadisə və ya təşkilat haqqında məlumat əldə etməyə öyrəşmişik. Bununla belə, bu informasiya bolluğuna baxmayaraq, bəşəriyyətin və fərdin varlığı paradoksal olaraq daha çox sirlərlə əhatələnir. Hər il insanın mövcudluğu ilə bağlı suallar daha mürəkkəbləşir və bir çox aspektlər qeyri-müəyyən

---

¹ А. П. Огурцов. “Симулякр”, Новая Философская Энциклопедия. Т. 3. Москва: Мысль, 2010, с. 542.

² Александра Владимировна Панкратова. “Миф и Симулякр как Противоположные Категории”, Манускрипт, № 11-2 (97), 2018, с. 283.

qalır. Bu qeyri-müəyyənliyin təzahürlərindən biri də şüurun mifologiyasıdır – yəni, müəyyən miflər sisteminin insan düşüncəsinə daxil edilməsi¹ və onun dünya görüşün formalaşdırılmasında mühüm rol oynamasıdır.

Elm aləmində simulakr anlayışına əsaslanan UFO mifləri konkret bir həqiqətə dayanmadıqları üçün digər müasir miflərdən fərqlənirlər. Bu durumda insanlar zamanla reallıqla onun kopyası (təmsili) arasındakı sərhədləri itirərək, UFO-ların mövcudluğuna daha çox inanmağa başlamışlar.

Müasir informasiya məkanında qəsdən saxtalaşdırılmış, qeyri-dəqiq, uydurma və fantastik məlumatların yayılması fake anlayışı ilə əlaqələndirilir. İngilis dilindən “saxta” və ya “saxtakarlıq” mənasını verən fake (dezinformasiya) də UFO miflərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Fake məlumatlar, internetdə və ya digər media platformalarında hər hansı təsdiqlənməmiş və ya bilərəkdən yanlış yönləndirilmiş informasiyadır. Bu halda, miflər saxta təsdiqlənmiş məlumatları etibarlı mənbə adı altında təqdim edərək, UFO miflərinin telekanallar, xəbər saytları və sosial media vasitəsilə geniş yayılmasına şərait yaradır.

Texnologiyanın inkişafı ilə insanlar asanlıqla UFO-lara aid videolar, şəkillər və ya xəbərlər yarada və yayımlaya bilərlər. Bu məlumatların əhəmiyyətli bir hissəsi ya bilərəkdən manipulyasiya edilir, ya da səhv başa düşülərək geniş auditoriyaya çatdırılır. Xüsusilə sosial media və internet, UFO-lara

---

¹ Мария Николаевна Крылова. “Мифы об Инопланетянах в Современном Информационном Пространстве: Симулякры И Фейки”, *Studia Humanitatis*, № 2, 2021.

dair saxta məlumatların sürətlə yayılmasına şərait yaradır. Məsələn, foto və videoların montaj edilməsi, dron görüntülərinin UFO kimi təqdim olunması və ya təbii atmosfer hadisələrinin (meteorlar, şimşək, hava şarları və s.) yanlış şərh olunması nəticəsində dezinformasiyalar yaradılır.

Bu saxta məlumatların təsiri altında insanlar UFO miflərini reallıq kimi qəbul etməyə başlayır və bu inanc zamanla daha da güclənir. Burada əsas problem UFO mövzusunda dair yayılan fake xəbərlərin sadəcə maraq yaratmaq üçün deyil, həm də məqsədyönlü dezinformasiya yaymaq üçün istifadə olunmasıdır. Bu cür saxta görüntülər və xəbərlər ufologiya sahəsindəki tədqiqatçıların və ictimaiyyətin diqqətini daha ciddi elmi məsələlərdən yayındıra bilər. Həmçinin, fake görüntülər və məlumatlar UFO-lara dair elmi araşdırmalarda obyektivliyi zəiflədir və əldə edilən informasiyaların etibarlılığı ilə bağlı şübhələr yaradır.

Xüsusilə Avropa və Amerikada UFO miflərinin media-da geniş yayılması diqqət çəkir. XX yüzilin ortalarından etibarən UFO mövzusu populyar mədəniyyətin ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir və bu mövzunun geniş oxucu və tamaşaçı kütləsi arasında yayılmasına səbəb olmuşdur. ABŞ və Avropada yayımlanan müxtəlif televiziya proqramları, internet saytları və sənədli filmlər UFO-ların mövcudluğu ilə bağlı mifləri gücləndirərək kütləvi şüuru formalaşdırmaqda mühüm rol oynamışdır.

6.2. Populyar mədəniyyətdə UFO mifləri

UFO mifləri və ya əfsanələrinin ən çox yayıldığı və tartışıldığı sahə telekanallar və filmlərdir. Aşağıda bu miflərin yaranmasına səbəb olan hadisələr və ümumilikdə yadplanetlilərin və onların hava aparatlarının populyarlaşmasını saxlayan hadisələr və filmlər haqqında məlumat verilmişdir:

1. Roswell Hadisəsi (1947) və Kenneth Arnoldun görüşü (1947). Roswell, ABŞ-ın New Mexico ştatında UFO mifologiyasının başlanğıc nöqtələrindən biri hesab edilir. 1947-ci ildə burada naməlum bir obyektin qəzaya uğradığı iddia edildi. ABŞ ordusu əvvəlcə bunun bir “uçan boşqab” olduğunu bildirsə də, sonradan hava şarı olduğu açıqlandı. 1947-ci ilin iyun ayında isə pilot Kenneth Arnold, Washington ştatının yaxınlığında səmada sürətlə hərəkət edən “diskvari obyektlər” gördüyünü iddia etdi. Bu hadisə UFO-ların “uçan boşqab” formasında təsvir edilməsinin əsasını qoydu. Media bu xəbəri böyük sensasiya kimi yayımladı və bu da UFO-larla bağlı inancın güclənməsinə səbəb oldu. Digər tərəfdən bu hadisə UFO nəzəriyyəçiləri üçün əsas arqumentlərdən birinə çevrildi və mediada geniş yayıldı.¹

2. “Project Blue Book” (1952-1969). ABŞ Hərbi Hava Qüvvələri 1952-ci ildə Project Blue Book adlı rəsmi UFO tədqiqat proqramını başlatdı. Bu layihə 1969-cu ilə qədər davam etdi və 12 mindən çox UFO hadisəsi araşdırıldı. Bu layi-

---

¹ Kevin D. Randle. Roswell UFO Crash: What They Don't Want You to Know. Avon Books, 1997; Curtis Peebles. Watch the Skies! A Chronicle of the Flying Saucer Myth. Smithsonian Institution Press, 1994.

hənin nəticələri ictimaiyyətə təqdim edilsə də, bəzi insanlar hökumətin məlumatları gizlətdiyini iddia edərək yeni konspirasiya nəzəriyyələri yaratdılar.¹

3. Pentaqonun 2020-ci ildə UFO videolarını nəşr etməsi. 2020-ci ildə ABŞ Müdafiə Nazirliyi (Pentagon) pilotların çəkdiyi üç naməlum uçan obyektin görüntülərini rəsmi olaraq yayımladı. Bu videolar media tərəfindən “rəsmi UFO sübutları” kimi təqdim edildi və böyük maraq yaratdı. Ancaq bilim adamları bu görüntülərin optik illüziyalar və ya texnoloji anomalialar ola biləcəyini bildirdilər.²

4. “The X-Files” Serialı (1993-2018); Hollywood filmləri və UFO populyarlığı. 1990-cı illərdə geniş populyarlıq qazanan the X-Files serialı UFO-lar və hökumət sirlərinə dair nəzəriyyələri daha da məşhurlaşdırdı. Bu serial, yadplanetlilərlə bağlı miflərin kütləvi şüura yerləşdirilməsində mühüm rol oynadı və UFO fenomenini elmi-fantastik janrın əsas mövzularından birinə çevirdi. UFO-larla bağlı miflərə təsir edən ən mühüm faktorlardan biri də Hollywood filmləridir. Aşağıdakı filmlər UFO-ların və yadplanetlilərin populyar mədəniyyətdə möhkəmlənməsinə səbəb oldu:

Close Encounters of the Third Kind (1977) – UFO-larla insan əlaqəsini təsvir edən klassik film.

---

¹ Edward U. Condon. Scientific Study of Unidentified Flying Objects. Bantam Books, 1968; J. Allen Hynek. The UFO Experience: A Scientific Inquiry. Ballantine Books, 1972.

² The New York Times: “No Longer in Shadows, Pentagon’s U.F.O. Unit Will Make Some Findings Public. 2020; BBC News: “Pentagon releases UFO videos for the record”, 2020.

Independence Day (1996) – Yadplanetlilərin yerə hücum etməsi mövzusunda məşhur film.

Men in Black (1997) – Hökumətin yadplanetlilərlə bağlı sirrləri gizlətdiyi ideyasını gücləndirən bir film.¹

Bu mövzu sadəcə ABŞ ilə məhdudlaşmış qalmadı, filmlər, verilişlər və nəzəriyyələr Avropa və Rusyada da geniş yayıldı. Məsələn,

UFO və Britaniya elmi-fantastik teleserialı (1970). 1970-ci ildə yayımlanan UFO adlı Britaniya elmi-fantastik teleserialı, yadplanetlilərin yerə hücumlarının qarşısını almağa çalışan beynəlxalq müdafiə təşkilatının gizli səylərindən bəhs edir. Bu serial, Gerry Anderson və Sylvia Anderson tərəfindən Reg Hill ilə birlikdə yaradılmış və Century 21 tərəfindən ITC Entertainment üçün hazırlanmışdır.²

Amerikada UFO mövzusunda televiziya verilişləri. UFO-larla bağlı ən çox veriliş hazırlamaqla insanları təsir altına alan ABŞ kimi ikinci bir ölkə yoxdur. Amerikada UFO-larla bağlı çox sayda televiziya proqramı yayımlanmışdır. Bunlardan bəziləri:

“Alien Encounters: Fact or Fiction” (Yadplanetlilərlə Qarşılaşmalar: Fakt və ya Uydurma) – Bu veriliş, yadplanetlilərlə qarşılaşma iddialarını analiz edir və onların həqiqiliyi barədə fərqli yanaşmaları təqdim edir.

---

¹ M. Keith Booker. *Alternate Americas: Science Fiction Film and American Culture*. Praeger, 2006; J. P. Telotte. *Science Fiction Film*. Cambridge University Press, 2001.

² [https://en.wikipedia.org/wiki/UFO_\(British_TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/UFO_(British_TV_series)); https://www.google.com/search?as_eq=wikipedia&q=%22UFO%22+British+TV+series

“Ancient Aliens” (Tarixi Yadplanetlilər) – UFO-ların və yadplanetli sivilizasiyaların qədim insan mədəniyyətinə təsiri haqqında spekulativ nəzəriyyələri araşdırır. Bu veriliş, “tarixi yadplanetlilər” konsepsiyasını populyarlaşdıraraq UFO miflərini geniş yaymışdır.

“Unsolved Mysteries” (Həll Olunmamış Sirlər) – 1987-ci ildən yayımlanan bu televiziya proqramı UFO-lar və yadplanetlilərlə bağlı həll olunmamış hadisələri təqdim edir. Xüsusilə Amerika ictimaiyyətində UFO miflərinin populyarlaşmasında mühüm rol oynamışdır.

“UFOs: The Untold Truth” (UFO-lar: Deyilməyən Həqiqət) – Discovery Channel-də yayımlanan sənədli serialdır. Burada UFO-larla bağlı tarixi sənədlər, hökumət hesabatları və müşahidələr təqdim edilir.

“Unacknowledged” (Təsdiqlənməmiş) – 2017-ci ildən yayımlanan bu sənədli film, ABŞ hökumətinin UFO mövzusunun ört-basdır etməsi ilə bağlı araşdırmaları və sübutları təqdim edir.

“Mirage Men” (Miraj Adamlar) – 2013-cü ildə yayımlanan bu sənədli filmə ABŞ hökumətinin UFO-larla bağlı dezinformasiya kampaniyaları araşdırılır.

“Close Encounters of the Third Kind” (Üçüncü Növ Təmaslar, 1977) – UFO-larla insan münasibətlərini və yadplanetlilərlə ilk əlaqəni araşdıran bir filmidir.

“The Day the Earth Stood Still” (Yer Dayandığı Gün, 2008) – Yadplanetlilərin Yerə gəlib bəşəriyyəti xəbərdar etməsi mövzusunun əks etdirən məşhur bir filmidir.

Avropada UFO mifləri və filmləri. Avropada da UFO-larla bağlı müxtəlif sənədli və bədii filmlər çəkilməmişdir. Xüsusilə Böyük Britaniya, Fransa və Almaniyada UFO-lara dair sənədli araşdırmalar və kino əsərləri geniş tamaşaçı auditoriyasına sahibdir. Bu televiziya və kino məhsulları, UFO miflərinin populyar mədəniyyətin ayrılmaz bir hissəsinə çevrilməsində mühüm rol oynamışdır.

Rusiyada Ren-TV, NTV, TV-3 və digər televiziya kanalları tez-tez yadplanetlilər və yerüstü kəşfiyyatlarla əlaqələr haqqında proqramlar və sənədli filmlər hazırlayır, bu mövzuları müxtəlif yayın dövrlərinə daxil edir. Son onilliklərdə yeni media, yadplanetlilər mövzusunda sənədli filmlər və proqramların media yayımına geniş yer vermişdir. “YouTube”, “Yandex” və digər video hosting saytları bu mövzuda aktiv şəkildə filmlər yayımlayır, məsələn: “UFO və yadplanetlilər - Real video çəkilişi”, “UFO nəzəriyyələri”, “Əcnəbilər: Ən şokedici fərziyyələr” və s.

Televiziya şoularında və sənədli filmlərdə yadplanetlilərlə “əlaqə” qurduğunu iddia edən şəxslər, UFO enişlərinin “şahidləri” və çoxsaylı “ekspertlər” – o cümlədən “ufoloqlar”, “psixoloqlar” və digər mütəxəssislər iştirak edir.¹ Bu televiziya proqramlarının və sənədli filmlərin əsas mesajı, yadplanetlilərin mövcud olduğuna dair inancı gücləndirməkdir və bu, tamaşaçılara danılmaz bir həqiqət kimi təqdim edilir.

---

¹ Мария Николаевна Крылова. “Мифы об Инопланетянах”, № 2, 2021.

6.3. UFO-lar mif kontekstində

Günümüzdə UFO fenomeni, akademik araşdırmaların və mediada çoxsaylı spekulasiyaların mərkəzində yer almaqdadır. Xüsusilə mədəni və folklor aspektindən yanaşdıqda, bu fenomenin insanların kosmos, yadplanetlilər və naməlum uçan obyektlər haqqındakı qavrayış və inanclarını əks etdirdiyi görünür. Tarixi və arxeoloji araşdırmalar, müxtəlif sivilizasiyaların ikonoqrafiyasında naməlum uçan obyektlərə bənzər simvolların mövcud olduğunu ortaya qoymuşdur. Bu da modern çağı UFO miflərinin yaranması üçün baza rolunu oynamışdır.

Elmi yanaşma baxımından UFO fenomeni çox vaxt meteoroloji hadisələr, insan illyuziyası və ya texnoloji qurğularla izah edilir. NASA və digər elmi qurumlar bu mövzunu araşdırmaqla yanaşı, yalnız məlumatların yayılmasını minimuma endirmək üçün səylər göstərir. Bununla yanaşı, UFO anlayışı populyar kultürün və medianın diqqətində qalaraq çoxsaylı filmlər, romanlar və televiziya şouları vasitəsilə cəmiyyətə çatdırılmaqdadır. Bu fenomenin populyarlığı, ictimai şüurda yeni mif və simulakraların formalaşmasına təkan vermişdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, yadplanetlilər haqqında miflər müasir mifoloji sistemlər arasında sabit bir yer tutmaqdadır. Bu mifologiyalar, ictimai şüurda spesifik mexanizmlər vasitəsilə qorunur və gücləndirilir. Xüsusilə saxta sənədlər, montaj olunmuş şəkillər və videolar vasitəsilə UFO miflərinin yayılması təşviq edilir. Süni zəkanın sürətlə cəmiyyətin sosial ya-

şamına daxil olduğu bu günlərdə gerçəgi yansıdan simulakr görüntülərə daha çox yer verilir. Yeni media alətləri, elektron cihazlar və kompüterlər bu miflərin formalaşmasında vacib rol oynayır. Son illərdə Avropa, Rusiya və Azərbaycanda UFO fenomeninə dair marağın artdığı müşahidə edilir.¹

UFO-larla bağlı skeptik, elmi və folklorik yanaşma Azərbaycanda nisbətən gec formalaşsa da, sosial media platformaları və xəbər agentliklərində bu mövzuya dair məlumatların yayıldığı görülməkdədir. Azərbaycan folklorşünaslığında UFO ilə bağlı miflər çox geniş yayılmasa da, son illərdə bu mövzuda az da olsa folklorik hekayələrin formalaşdığı görülür. Xüsusilə gecə səmasında görünən naməlum işıqlar və obyektlər haqqında yaranan hekayələr, xalq arasında çoxsaylı miflərin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Bu tip hekayələr əsasən dağlıq və ucqar yerlərdə daha çox yayılmaqdadır. Bununla yanaşı, Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası və digər elmi təşkilatlar bu fenomeni atmosferik optik illüziyalar və ya hərbi texnikanın sınaqları ilə izah edərək spekulativ yanaşmalara qarşı çıxırlar.

Azərbaycan folklorunda UFO-larla, həmçinin bu ad altında olmasa da digər dünyəvi varlıqlarla bağlı miflər və inanclar müxtəlif forma və məzmunlarda həm mətbuat orqanlarında və telekanallarda, həm də internet mühitində yer almaqdadır. Bunu nəzərə aldıqda folklor mətnləri içində ənənəvi dünya görüşdə və mifoloji əhvalatlarda qəribə, naməlum hadisələrə, səma işıqlarına və qeyri-adi varlıqlara aid olan nü-

---

¹ Мария Николаевна Крылова. “Мифы об Инопланетянах”, № 2, 2021.

munələrə rast gəlmək mümkün deyildir. Bu, daha çox xalq inancları, mifoloji obrazlar və təbiət hadisələri ilə bağlı izah edilən hekayələrdə öz əksini tapır. Xüsusilə qəribə işıq və sürətlə hərəkət edən göy cisimləri ilə bağlı bəzi miflər mövcuddur. Azərbaycan folklorşünaslığında bu işıqlar və qərib varlıqlar bəzən ilahi əlamət, bəzən də qeyri-adi hadisələrə işarə kimi qəbul edilir. Məsələn, uzaq kəndlərdə və dağlıq ərazilərdə səma işıqlarını uçan obyekt kimi izah etmək geniş yayılmışdır.

Bundan əlavə, Azərbaycan folklorunda bəzi xalq inanclarında görülən cinlər və pərilər kimi mistik varlıqların səma hadisələri ilə əlaqəli olduğuna inanılır. Bəzən bunun əksi də düşünülür ki, bu durumda qəribə səma işıqlarının cinlərin və ya başqa fəvqəltəbii varlıqların fəaliyyəti olduğu söyleneir. Bu qəribə əşya və varlıqlar nağıl və dastanlarda da görülməkdədir. Azərbaycan dastanlarında bəzən qəhrəmanların göydə uçması buna misal ola bilər. Hər nə qədər bunların müasir UFO təsvirlərinə bənzərliyi varsa da, onları UFO mifləri hesab etmək mümkün deyildir. Eyni ilə bu nağıllarda səmadan gələn varlıqların təsviri və tərənnümündə də özünü göstərir.

Azərbaycanda UFO mifləri daha çox sovet dövründə XX əsrin ikinci yarısından sonra ortaya çıxmağa başlamışdır. Bu UFO mifləri müasir təsəvvürlərlə ənənəvi inancların sintezi kimi çıxış edir. UFO miflərinin Azərbaycan folklorunda məşhur olmamasının əsas səbəblərindən biri də insanların əksəriyyətinin bu cür hadisələrə skeptik reaksiyalar verməsidir. Digər tərəfdən, sadəcə Azərbaycan deyil, Orta Asiya türk

cümhuriyyətlərində də UFO mifləri Avropa, Amerika və Rusiyaya nisbətən çox az inkişaf etmişdir. Bunun bir neçə mədəni, tarixi və sosial səbəbi var:

1. Bu, həm Azərbaycan, həm də Orta Asiya xalqlarının dünya görüşü ilə izah edilməlidir. Verbal folklorun güclü olduğu Azərbaycan və Orta Asiya xalq ədəbiyyatında əsasən yerli mühitlə bağlı mifoloji obrazlar, ruhlar, cinlər, pərilər, təbiət qüvvələri və müqəddəs varlıqlar ön plandadır. Kosmos və səma hadisələri haqqında müasir anlayışlar, xüsusən də UFO-lar bu regionların ənənəvi dünyagörüşünə çox sonradan daxil olmuşdur.

2. Xalq inanclarında fəvqəltəbii hadisələrin izahı əsasən fəvqəlgüclərin əlaməti, cinlərin fəaliyyəti və ya “Allahın möcüzəsi” kimi qəbul edilir. Bu, qərbdəki UFO miflərindən fərqli olaraq, daha çox dini və mistik çərçivədə izah olunur.

3. Sovet dövründə siyasi və ideoloji qurumların bu tip mif və əfsanələrə məsafəli yanaşması nəticəsində UFO anlayışı əsasən XX əsrin sonlarında Qərbdən transfer edilmişdir. UFO miflərinin mədəniyyətdəki rolu və mədəniyyətə təsiri sovet hakimiyyəti altında olan Azərbaycan və Orta Asiya kimi bölgələrə gec çatmışdır. Sovet dövründə rəsmi ideologiya UFO-ları və digər dünyəvi varlıqlarla bağlı inancları elmi əsaslarla izah etməyə çalışırdı. Bu da xalq arasında UFO miflərinin yayılmasını əngəlləyirdi.

4. Hər nə qədər ateist dünyagörüşü Azərbaycan və Orta Asiyada hakim olsa da, İslam dini yenə də əsas mədəni və dini çərçivəni müəyyənləşdirən faktor rolunu oynamaqda idi.

Müsəlman inanclarında fəvqəltəbii hadisələr və qəribə varlıqlar daha çox dini çərçivədə izah olunduğundan, UFO-ların, yadplanetlilərin yerə gəlməsi kimi müasir izahına mane olurdu. Azərbaycan və Orta Asiya folklorunda UFO-lara bənzər hadisələr mövcud olsa da, onlar daha çox cinlər, pərilər və ya müqəddəs varlıqlarla əlaqələndirilirdi. V. İ. Sanarov da yadplanetlilər mifini ənənəvi xalq inancları ilə bağlayır: “...Müxtəlif ölkələrin əhalisi arasında UFO-ya inam yayılır, bu isə xalq inanclarının başqa obrazlarına olan inamı əvəz edir.”¹

5. Orta Asiya və Azərbaycan geniş əraziləri və dağlıq, səhralıq landşaftları ilə tanınır. Bu tip ərazilərdə insanlar təbiət hadisələrini daha çox müşahidə etsələr də, bunları UFO-larla deyil, daha çox tanış və mənəvi anlayışlarla izah etməyə üstünlük verirdilər. Qərbdən gələn UFO filmləri regionda geniş yayılsa da, təəssüf ki, folklor ənənələrinə çevrilə bilməmişdir.

6. UFO miflərinin Azərbaycanda və Orta Asiyada az olmasının əsas səbəblərindən biri də, bu bölgələrin zəngin və özünəməxsus folklorunda daha çox yerli inancların və dini izahların üstünlük təşkil etməsidir. Müasir dövrdə şəhər folklorunun gündəmə gəlməsi və bununla bağlı tədqiqatların aparılması UFO-lara marağı artırdığı kimi, yeni miflərin də formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Ancaq bu, UFO miflərinin tamamilə mövcud olmadığı mənasına gəlməməlidir. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində,

---

¹ В. И. Санаров. “НЛО и НЛОнавты в Свете Фольклористики”, Современная Российская Мифология. Сост. М. В. Ахметова. Москва: РГГУ, 2005, s. 166.

xüsusən də şəhərlərdə UFO-larla bağlı xalq arasında yayılan əhvalatların olduğu qeyd edilməlidir. Müasir folklorşünaslığın məqsədi bu cür miflərin toplanması, sistemləşdirilməsi və analizinin aparılmasıdır. Bu, nəticədə folklor mədəniyyətində UFO miflərinə olan marağın necə formalaşdığını aşkar edəcəkdir.

UFO mifləri xüsusilə son dövrlərdə artan qlobal proseslər fonunda əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Azərbaycan kontekstində aparılan tədqiqatlar, konkret olaraq şəhər mühitində UFO miflərini araşdırmaqla həm lokal xüsusiyyətləri üzə çıxarır, həm də qlobal UFO fenomeni ilə müqayisələr aparır.

Məsələn, 1999-cu ildə mediada UFO-nun Xəzərdə və Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində görüldüyü ilə bağlı söyləntilər yayılmağa başladı. Hətta həmin ilin Xəzər sularında UFO-nun qəzaya uğraması ilə bağlı məlumatlar da yayıldı. Bundan əlavə, 2003-cü ilin may ayında UFO-nun Bakı şəhəri üzərində görüldüyü iddia edilmiş və bunu şəhərin çoxsaylı əhalisi müşahidə etmişdir. Xüsusilə 2002-ci ilin iyul ayında işıqların sönməsi və 2003-cü ilin may ayının 16-30 tarixləri arasında UFO-ların müşahidə olunması qeyd edilən faktlar arasındadır. Hətta yayılan bir mifə görə, 2002-ci ilin yayında UFO bütün Azərbaycanda işıqları söndürmüş və bununla Xəzərdə NATO və beş Xəzəryanı dövlətin hərbi sınaqlarına etirazını bildirmişdir.¹

---

¹ <https://www.facebook.com/ufologiya/photos/yeni-il-gec%C9%99si-uno-fenomeni>

Nəticə

Texnoloji inkişaf, sosial medianın təsiri və insanların qeyri-adi hadisələrə marağı ilə güclənən UFO mifləri müasir şəhər folklorunun geniş bir sahəsini əhatə etməkdədir. Zamanla yaygın hala gələn yadplanetlilərlə bağlı miflərin ictimai şüura daxil edilməsi üçün simulakrlardan və saxta informasiyalardan (fakelərdən) istifadə edilir. UFO mifləri, simulakr və fake anlayışlarının qarışımından yaranan bir “hiper-reallıq” konstruksiyasıdır. Zamanla şahidlərin “məlumatlarına əsaslanan” UFO mifləri reallığı əvəz etməyə, insanları simulakr və fake UFO miflərinin gerçəkliyinə inandıрмаğa çalışır.

Simulakr və fake anlayışları, UFO miflərinin yaranması və inkişafında mühüm rol oynayır. Bu kontekstdə iki ziddiyətli nəticə ortaya çıxır:

a. UFO miflərinin populyarlaşması və güclənməsi. Televiziya verilişləri, filmlər və sosial media vasitəsilə UFO mövzusu geniş yayılır və miflər daha da güclənir. Xüsusilə ABŞ-da bu mövzuya əyləncəli və spekulativ yanaşılır, konspirasiya nəzəriyyələri və fantastik filmlərlə miflər geniş kütlələrə çatdırılır.

b. UFO fenomeninə elmi və skeptik yanaşmanın üstünlük təşkil etməsi. Avropada UFO mövzusu daha çox rəasional və elmi baxımdan tənqid olunur. Burada miflərin skeptik və elmi prizmadan izahına üstünlük verilir və spekuliyasiyaya daha az yer ayrılır.

Bu iki nəticə biri-birinə ziddir, çünki bir tərəfdən media və populyar mədəniyyət UFO miflərini gücləndirir və geniş yayır, digər tərəfdən isə bəzi bölgələrdə (xüsusilə Avropada) bu fenomen skeptik və elmi yanaşma ilə tənqid edilir.

Bu media məhsulları və vizual təsvirlər, UFO fenomeninə marağı artırmaqla yanaşı, ictimai şüurda yadplanetlilər və naməlum uçan obyektlərlə bağlı bir sıra stereotiplər formalaşdırır. Xüsusilə sosial media platformaları vasitəsilə sürətlə yayılan görüntülər və şayiələr, UFO-lara inamı daha da artırır. Bu baxımdan, Türk dünyasında gələcəkdə UFO mifləri həm elmi diskursun, həm də əyləncə sektorunun bir hissəsi kimi önə çıxma bilər.

Bu mənada simulakr və fake anlayışları UFO miflərinə təsir edərək media vasitəsi ilə insanlara reallıqdan uzaq, ancaq daha inandırıcı bir dünya təqdim edir. Medianın yaratdığı UFO təsvirləri insanların gözləntilərini formalaşdırır və bu gözləntilər, real hadisələri şərh etmək üçün əsas rol oynayır. Bu, bir növ öz-özünü təsdiqləyən fenomen yaradır: səmada görünən qərribə bir işıq, artıq mövcud olan UFO təsəvvürlərinə uyğunlaşdırılır və insanlar bununla bağlı mövcud miflərə inanmağa daha çox meyilli olurlar.

Digər tərəfdən, fake görüntülər və saxta məlumatlar bilərəkdən yaradılır və sosial media vasitəsilə geniş yayıldıqca, UFO miflərinin daha da güclənməsinə şərait yaradır və bu da UFO-lara dair kollektiv inancı artırır. Fake məlumatlar simulakr təsviri daha da gücləndirərək saxta informasiyalar vasitəsilə mövcud mifləri dərinləşdirir. Bu qarşılıqlı təsir nəticəsin-

də, UFO-ların mövcudluğu ilə bağlı miflər gerçəkdən daha geniş və təsirli bir formaya salınır. Bu proses, eyni zamanda, insanların tənqidi düşünmə bacarıqlarının və elmi yanaşmalarının əhəmiyyətini artırır.

UFO miflərinin yaranması və yayılması təkcə əyləncəyə və marağa xidmət etmir, eyni zamanda insanların xəyali bir dünya haqqında düşünməsinə yol açır. Ancaq bu, müəyyən mənada manipulyativ təsir göstərərək insanları reallıqdan uzaqlaşdırır. Medianın və fərqli maraq qruplarının təsiri altında formalaşan bu miflər, elmi araşdırmaların təsirini azalda və gerçəkliyə əsaslanmayan qənaətlərin yayılmasına səbəb ola bilər. Miflərin təsiri altında olan insanlar, elmi araşdırmalar və faktlara əsaslanan izahlar yerinə konspirasiya nəzəriyyələrinə və şayiələrə daha çox inanmağa başlayırlar. Bu isə bir sıra sahələrdə, xüsusilə astronomiya, aeronavtika və kosmologiya kimi elmi sahələrdə yanlış təsəvvürlərin və yalançı elmi (pseudo-science) yanaşmaların yayılmasına səbəb olur.

UFO mifləri bəzi hallarda hökumətlərin, mediaya nəzarət edən güclərin və ya fərqli maraq qruplarının ictimai şüuru yönləndirmək üçün istifadə etdikləri bir mexanizmə çevrilir. UFO fenomeni haqqında yayılan spekulasiyalar və sensasiyalı xəbərlər, əslində digər ciddi siyasi, sosial və elmi problemlərdən diqqəti yayındırmaq üçün bir vasitə kimi işlədilir.

Türk dünyasında UFO mifləri daha geniş miqyasda müzakirə oluna bilər və həm elmi, həm də populyar mədəniyyətin bir hissəsinə çevrilə bilər. Hal-hazırda Türk dünyasında da

bu mövzuya fərqli yanaşmalar formalaşmışdır. Bir tərəfdən, əyləncəli və spekulativ yanaşma ilə populyar mədəniyyətin bir parçasına çevrilərək seriallar, filmlər və romanlar vasitəsilə təqdim edilir, digər tərəfdən isə, elmi və skeptik yanaşma ilə akademik müstəvidə tədqiq olunaraq, bu miflərin mənşəyi və onların cəmiyyətə təsiri araşdırılır.

Bundan əlavə, informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə birlikdə UFO-larla bağlı yeni görüntülərin, sosial mediada viral olan videoların və simulyasiyaların yayılması daha da sürətlənəcəkdir. Bu da gələcəkdə Türk dünyasında UFO fenomeninə olan marağın daha da artmasına və bu mövzunun fərqli sahələrdə - elm, media, populyar mədəniyyətdə və folk-lorda - yer almasına səbəb olacaqdır.

VII FƏSİL

ŞƏHƏR FOLKLORUNUN YENİ BİR MƏTN NÖVÜ: QEYBƏT, DEDİ-QODU və ŞAYİƏ

Giriş

Geniş mənada qeybət və dedi-qodu, şayiə və söz-söhbət bir şəxs və ya hadisə haqqında yaranan və insanlar arasında yayılan, xüsusilə şəxsi həyat, davranış və vəziyyətlərlə bağlı olan folklor növüdür. Bunların hər birinin özünəməxsus funksiyası vardır. Başqa sözlə, dedi-qodu, insanların başqaları haqqında qeyri-rəsmi və çox vaxt doğruluğu təsdiqlənmiş və ya lazımsız məlumatları paylaştığı söhbətlərə deyilir. O, adətən şəxsi həyat, sosial hadisələr və ictimai münasibətlər ətrafında cəmlənir və şifahi ünsiyyətin ən geniş yayılmış formalarından biri hesab olunur. Folklor kontekstində qeybət, şayiə və dedi-qodular cəmiyyətdə normativ davranışları tənzimləmək, əxlaqi dəyərləri qorumaq və ictimai qaydalara uyğunlaşmayanları cəzalandırmaq üçün bir vasitə kimi istifadə edilir.

Qeybət də, dedi-qodu da bütün zamanlarda sosial həyatın mühüm və ayrılmaz bir hissəsi olmuşdur. O, təkcə qeyri-rəsmi söhbətlərdə deyil, həm də insanların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrində və cəmiyyətin sosial strukturunda əhəmiyyətli

yətli rol oynayır. Belə ki, insanların digər şəxslər, hadisələr və ümumi vəziyyət haqqında qeyri-rəsmi şəkildə məlumat əldə etməsinin ən bilinən yolu yuxarıda adlarını çəkdiyimiz folklor növləridir. Bunlar kiçik cəmiyyətlərdə, sosial qruplarda, xüsusilə ailə münasibətlərində və dostluq şəbəkələrində xəbərlərin sürətlə yayılmasını təmin edir. İnsan hərəkətlərinin başqaları tərəfindən müzakirə edilməsi yolu ilə sosial qaydaların qorunmasına kömək edir, insanları cəmiyyətin normalarına uyğun davranmağa təşviq edir və normativ olmayan davranışlara qarşı ictimai qınağa səbəb olur. Bununla yanaşı, qeybət, dedi-qodu və şayiə insanları birləşdirən və sosial əlaqələri gücləndirən folklor hadisəsidir. Müəyyən bir mövzunun müzakirəsi, qrup üzvləri arasında etimad yaratmaq və ortaq maraqları vurğulamaq üçün bir vasitə rolunu oynayır.

Eyni zamanda, şayiə və dedi-qodulardan cəmiyyətdə sosial təzyiq vasitəsi kimi də istifadə etmək mümkündür. Həm də fərdlərə və ya qruplara qarşı ictimai təsir göstərməyin bir yolu da qeybət və dedi-qodudur. Bu təsir bəzən müsbət (normalara uyğunlaşma), bəzən isə mənfi (marginallaşma və ya təcrid) xarakter daşıyır. Nəticə etibarilə, qeybət, dedi-qodu və şayiə sosial davranış kodu olmaqla yanaşı, akademik maraq doğuran bir mövzudur. Onun öyrənilməsi müxtəlif sahələrdə – ilahiyat, sosial antropologiya, psixologiya, mədəniyyətşünaslıq, fəlsəfə və ən əsası folklorşünaslıqda böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hər nə qədər ilk baxışda mənfi emosiyalar doğursa da, qeybətlər və dedi-qodular nağıllar, lətifələr, rəvayətlər və əf-

sanələr kimi xalqın gündəlik həyatını və dəyərlərini əks etdirir. Bununla belə, qeybət və dedi-qodu müasir şəhər folklorunun bir növü kimi daha dinamik bir quruluşa malikdir. O, tez bir zamanda yayılır və yayıldıqca dəyişikliyə məruz qalır. Bəzən təhrif edilmiş şəkildə gerçəklikləri əks etdirir və nəticədə cəmiyyətdə əfsanəvi hekayələrə çevrilir. Xüsusilə müəyyən bir şəxs və ya hadisə haqqında yayılan dedi-qoduların və şayiələrin mifoloji köklərlə əlaqəsini araşdırmaq folklorşünaslıq üçün vacib məsələlərdən biridir.

Hər bir xalqın əxlaqi dəyərlərini, ictimai qaydalarını və mədəni stereotiplərini öyrənmək baxımından qeybət, dedi-qodu və şayiə mühüm qaynaqdır. Çünki müxtəlif cəmiyyətlərdəki oxşar və fərqli xüsusiyyətləri araşdırmaq, mədəniyyətlərarası bənzərlikləri və fərqləri üzə çıxarmaq üçün bunlara ehtiyac var.

Folklor və sosial elmlər baxımından qeybət də, dedi-qodu da sadəcə şəxsi və ictimai münasibətlərin bir parçası deyil, həm də cəmiyyətlərin sosial qaydalarını, dəyərlərini və mədəni davranışlarını öyrənmək üçün əhəmiyyətli bir vasitədir. Qeybətin, dedi-qoduların disiplinlərarası metodla – həm folklorşünaslıq, həm də sosial elmlər aspektindən öyrənilməsi, insan davranışları, mədəni dəyərlər və sosial dinamikalar haqqında daha dərindən anlayış əldə etməyə imkan verir.

E. Goffman qeybətin və dedi-qodunun sosial dramaturgiyada necə bir vasitə olduğunu təhlil edərək onun insanların sosial səhnədəki rollarını izləmək və təsvir etmək üçün əsas

mexanizmlərdən biri olduğunu vurğulayır.¹ Qeybət, dedi-qodu və şayiə məzmununa, məqsədinə və yayıldığı şəraitə görə aşağıdakı kateqoriyalara bölünə bilər:

- 1) Şəxsi həyatla bağlı olanlar.
- 2) Sosial və ya ictimai hadisələr haqqında məlumatlar.
- 3) İş yerlərində və ya qruplar daxilində yayılan xəbərlər.
- 4) Məlumatlandırıcı funksiyası olanlar.
- 5) Maraqlı və bəzən yumoristik xarakter daşıyanlar.
- 6) Ənənəvi ünsiyyət vasitəsilə yayılanlar.
- 7) Qəsdən neqativ təsir yaratmaq məqsədi daşıyanlar.
- 8) İnternet vasitəsilə sosial şəbəkələrdə və onlayn yayılanlar.

Dedi-qodu, şayiə və ya qeybət, Robin Dunbarın iddiasına görə, insan cəmiyyətlərində dilin yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Çünki Dunbarın nəzəriyyəsinə görə, dedi-qodu (gossip) insanların sosial qruplarda bir-biri ilə əlaqə saxlaması və münasibətləri qurması üçün əsas vasitədir. Onun fikrincə, dil təkamülünün ilkin məqsədi yalnız praktik məlumat ötürmək deyil, həm də sosial əlaqələri qorumaq üçün inkişaf edir. O, dedi-qodunu kiçik qruplar arasında sosial bağları qorumaq vasitəsi kimi izah edir və “kim, kiminlə nə edir, bunun nə kimi nəticələri var?” kimi sosial məsələlərdən tutmuş, günün mədəni, siyasi, fəlsəfi və elmi problemlərinə dair müzakirələri əhatə edən bir ünsiyyət forması kimi xarakterizə edir.²

---

¹ Erving Goffman. The presentation of self in everyday Life. Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Centre, 1956.

² Robin Dunbar. Grooming, Gossip, and the Evolution of Language. London: Faber and Faber, 1996, s. 5.

Burada önəmli olan bir məsələ də qeybət, dedi-qodu və şayiə ilə bağlı dünya miqyasında aparılan tədqiqatların əksəriyyətinin sosial antropologiya, psixologiya və sosiologiya sahələrində yayılmış olmasıdır. Ancaq folklor janrı kimi istər qeybət, istərsə də dedi-qodu diqqətdən kənar qalmış, onun bir janr kimi xüsusiyyətləri, kollektiv şüurun məhsulu olması və variantlılığı kifayət qədər öyrənilməmişdir.

7.1. Tarixi baxımdan dinlərin və mifologiyanın qeybətə və dedi-qodulara münasibəti

Qeybət və ya dedi-qodu yalnız şəhər folklorunun yeni bir janrı olmayıb, insan cəmiyyətinin ilk günlərindən bəri mövcud olmuş və şifahi ənənənin təbii bir hissəsi kimi formalaşmışdır. Daha konkret desək, ibtidai cəmiyyətlərdə dedi-qodu qrup üzvləri arasında məlumat paylaşmaq və birgə həyatı tənzimləmək üçün əsas vasitələrdən biri olmuşdur. O, insanların kimə güvənə biləcəyini, kimlərin qaydaları pozduğunu və ya qrup üçün təhlükə yaratdığını müəyyənləşdirməkdə istifadə edilən mühüm bir ünsiyyət formasıdır.

Bu gün qeybət də, dedi-qodu da təkcə şifahi ənənənin deyil, həm də insan ünsiyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. O, qrup daxilində əlaqələri gücləndirir, sosial qaydaları qoruyur və bəzən də hakimiyyət və güc dinamikalarını tənzimləyir. M. Gluckman da dedi-qodunu kiçik icmalarda sosial əlaqələrin qorunması üçün bir vasitə kimi təsvir edir. Onun fikrincə, dedi-qodu cəmiyyətin birliyini gücləndirir və sosial qaydaların pozulub-pozulmadığını nəzarətdə sax-

layır.¹ Beləliklə, qeybət və dedi-qodu həm qədim, həm də müasir cəmiyyətlərdə canlı qalan bir fenomen kimi günümüz-də də təsirini qoruyub saxlayır.

Din və mifologiyada qeybətə və dedi-qoduya münasibət və onun cəmiyyətdəki rolu tarixi baxımdan önəmli məsələlərdən biridir. İnsanların sosial davranışlarını və əxlaqi dəyərlərini tənzimləyən mühüm bir vasitə olan qeybət, dedi-qodu və şayiə, həm dini inanclarda, həm də mifologiyada fərqli aspektləri ilə diqqət çəkir. Burada həm dinlərin, həm də mifologiyanın qeybətə münasibətdə fərqli mövqelər tutduğunu qeyd etmək lazımdır. Dinlər qeybətə və dedi-qoduya mənfi yanaşdıqları üçün onun cəmiyyətdəki mənfi təsirləri tez-tez vurğulanır. Mifologiyada isə qeybətə və dedi-qoduya daha çox neytral və ya müsbət münasibət bəslənir, yalnız nadir hallarda mənfi çalarlarla təsvir edilir.

Qədim dünyanın miflərində dedi-qodu bəzən tanrıların və ya fəvqəlvərlərin insanlar arasında məlumat ötürmə üsulu kimi təsvir olunur. Hətta bəzi miflərdə tanrıların birinin əsas vəzifəsi məhz dedi-qodu yaymaq, söz-söhbət daşımaq və ya onu baş tanrıya çatdırmaqdır. Məsələn, Yunan mifologiyasında Hermes “tanrılar arasında xəbərləri və dedi-qoduları daşıyan” tanrı funksiyasını yerinə yetirir.

Miflərdə dedi-qodu çox vaxt bir xəbərdarlıq hekayəsi kimi istifadə olunur. Şəxsi əməllərin başqalarına məlum olması ilə bağlı miflər insanları əxlaqlı olmağa təşviq edir. Dedi-qodunun nəticələri miflərdə tez-tez cəzalandırıcı məzmun-

---

¹ Max Gluckman. “Gossip and Scandal”, *Current Anthropology*, Vol. 4, No. 3, 1963, s. 307-316.

la əks olunur ki, bu da normativ olmayan davranışların və ya həqiqəti gizlətməyin təhlükəli ola biləcəyini göstərmək üçün bir vasitədir. Bu mənada miflər dedi-qodunun həm dağıdıcı, həm də birləşdirici tərəflərini ortaya qoyur. Birinci halda qeybət və dedi-qodu cəmiyyətdə konfliktlərə və parçalanmaya səbəb olur, ikinci halda isə qrup üzvlərini yaxşı və pis davranışlar ətrafında birləşdirən mexanizm kimi çıxış edir.

Türk mifologiyasında qeybət və dedi-qodu ilə bağlı konkret məlumatlara rast gəlinməsə də, mifik xüsusiyyətlərə malik bəzi əfsanə və arxaik dastanlarda, həmçinin nağıllarda dedi-qodunun süjet qurma funksiyası daşdığı müşahidə edilir. Orta türkcədə dedi-qodu, söz-söhbət, yalançı xəbər mənasında “qu” və ya “quv” sözlərinin istifadə olunduğu məlumdur. Məsələn, “Kanlı Kocaoglu Kanturalı” boyunda “Ulu kiçi kalmaya söz idine, Karı koca kalmaya kov edine” şəklində bir ifadə işlədilmişdir¹ ki, bu da söz-söhbətin, dedi-qodunun ailə və cəmiyyət üzərində təsirini vurğulayır.

İnsanlar dedi-qoduya inanaraq bir araya gəlirlərsə, bu, onun sosial inanc sistemlərində uzun müddət yaşadığını göstərir. Əks halda, inanılmayan dedi-qodular qısa müddət ərzində unudulub gedərdi. Xüsusilə, yüksək nüfuza sahib şəxslər tərəfindən yayılan dedi-qodular daha çox etimad qazanır və cəmiyyət içində dərin kök salmasına səbəb olur.² Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, burada söhbət dini inancdan deyil, sosial qrupların öz daxili inanc sistemindən gedir.

---

¹ Muharrem Ergin. Dede Korkut Kitabı I. Giriş-Metin-Faksimile. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997, s. 191.

² Münir Göle. Dedikodu. İstanbul: Alakarga Yayınları, 2016, s. 56.

Mifologiyadan fərqli olaraq, dinlərdə qeybət və dedi-qodu əsasən mənfi bir davranış kimi qəbul edilir. O, sosial birlik və əxlaq normalarının qorunmasına təhlükə yaradan bir fəaliyyət kimi dəyərləndirilir. Xüsusilə İslam dini qeybətə sərt bir şəkildə mənfi yanaşır və onu qadağan edir. Qurani-Kərim və hədislərdə qeybətin mənfi təsirləri dəfələrlə vurğulanır. Məsələn, Quranda qeybət və dedi-qodu “ölü qardaşının ətini yemək” kimi ağır bir günah sayılır: “Ey iman gətirənlər! Zənnə çox qapılmayın. Çünki zənn edilənlərin bir qismi günahdır. Bir-birinizi güdməyin, bir-birinizin qeybətini etməyin. Sizdən biriniz ölmüş qardaşının ətini yemək istəyərmisiz? Siz ki, bundan iyrenirsiniz. Allahdan qorxun! Həqiqətən, Allah tövbələri qəbul edəndir, Rəhmlidir.” (Hücurat, 49/12)

Bundan əlavə, digər bir ayədə qeybət və dedi-qodunun təhlükəli olduğu vurğulanır: “Hər bir qeybət edən, tənə vurmanın vəy halına!” (Hüməzə, 104/1) Bu ayələr dedi-qodunun, qeybətin Allah qatında nə qədər pis bir əməl olduğunu ifadə edir.

Hz. Məhəmməd (sav) də qeybəti insanların əxlaqını pozan və onları günaha sürükləyən bir davranış kimi təsvir etmişdir. Bir hədisdə belə deyilir: “Qeybət zinadan daha şiddətlidir.” (Səhabələr bunun necə ola biləcəyini soruşduqda isə belə cavab vermişdir:) “Çünki bir insan zina edib sonra tövbə etsə, Allah onu bağışlayar. Qeybət edən şəxs, qeybəti edilən tərəfindən bağışlanmayınca əfv olunmaz.”¹

Eyni şəkildə, Xristianlıq da qeybəti və dedi-qodunu mənfi bir davranış olaraq qiymətləndirir. Bu dinə görə, dedi-qodu şeytan işi olub, insanlar arasında nifaq və ayrılıq yara-

---

¹ <https://www.google.com/search?q=T%C3%B6vratda++dedi-kodu>

dır. Kitab-ı Müqəddəsdə dedi-qodunun fəsadları aşağıdakı kimi təsvir edilir: “Ara vuran nifaq salar, böhtançı yaxın dostları ayırar.” (Məsəllər, 16/28). Bundan başqa, Yaqubun Kitabında qeybətın insanı Allahdan uzaqlaşdırdığı bildirilir: “Əgər biri özünü dindar hesab edirsə və dilini cilovlamayıb, qəlbini aldadırsa, bu adamın dini heç bir dəyərə sahib deyil.” (Yaqub, 1/26)

Göründüyü kimi, həm İslamda, həm də Xristianlıqda dedi-qoduya qarşı sərt yanaşma mövcuddur. Bu dinlərdə qeybət və dedi-qodu yalnız əxlaqi bir pozuntu deyil, eyni zamanda insan münasibətlərini və sosial harmoniyanı zədələyən təhlükəli bir əməl kimi təsvir edilir.

Yəhudilik dinində də qeybət ağır günah sayılır. Belə ki, yəhudi dini kitabları qeybəti və dedi-qodunu qadağan edir və bunun insanlara zərər verəcəyini vurğulayır: “Xalq arasında xəbərçilik etmə; qonşunun qanının tökülməsini istəmə. Rəbb Mənəm.” (Levililər, 19/16). Yəhudi dinində dedi-qodunun təsnifatı ilə bağlı Talmudda bir çox fikirlər mövcuddur. Məsələn, Yəhudi ənənəsində dedi-qodu “Lashon Hara” (Pis Dil) kimi tanınır və yalnız yalan deyil, həqiqət olsa belə başqalarının nüfuzuna zərər verən danışmaq kimi qadağan edilir. Talmudda bu mövzuya dair bir çox nümunələr verilmişdir. Xüsusilə də Rav Yisrael Meir Kaganın “Chafetz Chaim” adlı əsərində qeybətın və dedi-qodunun mənfi təsirləri geniş şəkildə izah olunur.

Digər dünya dinləri – Hinduizm, Buddizm, Caynizm və digər şərq dinləri də dedi-qodunu mənəvi pozuntu və cəmiyyətə zərər verən bir danışmaq növü kimi dəyərləndirir. Məsələn,

Buddizmin əsas etik prinsiplərindən biri olan “Doğru danışmaq” (Right Speech) konsepsiyası qeybət və dedi-qodudan uzaq durmağı tələb edir. Bu prinsipə görə, insan dediyi hər bir sözün başqalarına mənəvi və psixoloji təsirini nəzərə almalı, nifaq və düşmənçilik yaradan sözlərdən çəkinməlidir.

Mifologiyada qeybət, dedi-qodu və yalan sözlər əksər hallarda insanlara əxlaq normaları haqqında mesaj ötürən vasitə və ya xəbərləşmə mexanizmi kimi çıxış edir. Bəzi miflərdə tanrılar və fəvqəlvərlilər dedi-qodu vasitəsilə insanlara xəbərdarlıq edir və ya sosial qaydaları qoruyurlar. Bunun əksinə, dini təlimlərdə qeybət cəmiyyətin əxlaqi və sosial harmoniyasını pozan bir davranış kimi qəbul edilir. Dinlər dürüstlük, səbir və başqalarına hörmət kimi dəyərləri təşviq edərək, qeybəti və dedi-qodunu günah adlandırmaqla insanları bu cür mənfi davranışlardan uzaq durmağa çağırır.

7.2. Qeybət, dedi-qodu və şayiə folklor kontekstində

Şəhər folklorunun eninə və dərinləməsinə yayılması baxımından qeybət və dedi-qodu ilk yerdədir. Qeybət, adət-ənənələrin qorunması və icma üzvlərinə ötürülməsi üçün əsas mexanizmlərdən biridir. İnsanlar, sosial normaları pozan hərəkətlər haqqında danışaraq adət-ənənələrin necə qorunduğunu və tətbiq edildiyini bir-birinə xatırladırlar. Yəni dedi-qodu, adət-ənənələrə uyğun olmayan davranışları ifşa etməklə fərdləri uyğun davranış sərhədlərinə əməl etməyə çağırır. Özəlliklə toy və yas mərasimlərində əxlaq qaydalarının tərbiyəsi qeybət

və dedi-qoduda öz əksini tapır. Həm də gənc nəsillər, dedi-qodu vasitəsilə cəmiyyətin nəyi qəbul etdiyini və nəyi qınadığını öyrənmiş olurlar.

Başqa bir deyişlə, qeybət və dedi-qodu həm pisdir, həm də hər yerdə rast gəlinir, və o, ən azı iki mənada problemli görünür: dedi-qodu hər yerdədir – bütün söhbətlərin təxminən 60-70%-ni təşkil edir və insan həyatında kifayət qədər rol oynayır. Digər tərəfdən, ən azı bir inandırıcı təkamül modeli, dedi-qodu qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinin dil və idrak üçün hərəkətverici seçim olduğunu irəli sürür.¹ Digər bir məsələ isə qeybətin və dedi-qodunun yalnız adət-ənənələri qoruması üçün deyil, həm də onları dəyişdirmək üçün vasitə kimi istifadə edilməsidir. Əski adətlərin artıq əngəl olduğu barədə danışılan dedi-qodular, onların dəyişdirilməsinə səbəb olur. Buraya qadınlara ikinci tip vətəndaş münasibəti bəsləyən adətlərdən tutmuş, yas, toy, geyim, mərasim və s. tənqid olunması ilə yeni qayda və davranış modellərinin qəbul edilməsi daxildir.

Folklor kontekstində, yəni forma və məzmun baxımından, qeybət və dedi-qodu sosial əlaqələr, məlumat mübadiləsi və əxlaqın qorunmasında mühüm rol oynayır. Qeybət və dedi-qodu şifahi şəkildə ötürülür və çox vaxt yazıya alınmır. Forma və strukturu baxımından da dedi-qodu və şayiə folklor janrlarının özəlliklərini özündə yansıdır. Bunlardan bəlkə də ən vacibi dedi-qodunun şifahi yolla yayılması və yaddaşlarda

---

¹ Jason van Niekerk. “The Virtue of Gossip”, South African Journal of Philosophy, Vol. 27 (4), 2009, s. 402.

qorunmasıdır. İnsanlar, fərqli şeyləri (məsələn, 11 rəqəmli telefon nömrəsini) xatırlaya bilməsələr də, bir neçə dəyişikliyə baxmayaraq, uzun dedi-qoduları yadda saxlaya bilirlər.¹

Qeybət və dedi-qodunun bu folklorik özəllikləri ilə yanaşı, funksiyası və strukturu da folklorun bir çox xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Bunlar, digər folklor janrları kimi, onların da təkrarlanaraq yayılması və hər dəfə danışıldığıca yeni təfərrüatlar əlavə edilərək yenilənməsidir. Təbii ki, janrsız mətn olmadığı kimi,² qeybət, dedi-qodu və şayiə də başqa janrların həm yaranmasına, həm də özünün inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Bu isə onun dinamikliyi, dəyişkənliyi və variantlılığı ilə izah edilir. Şəxsi təcrübələrə və danışanın şəxsi fikrinə əsaslanan dedi-qodu, ictimaiyyət arasında yayıldığı üçün kollektiv xarakter alır.

Folklor janrı kimi qeybət və dedi-qodunun çoxfunksiyalılığı önə çıxmaqdadır. Qeybət və dedi-qodu folklor janrı kimi sosial davranışların tənzimlənməsi, əyləncə və məlumat mübadiləsi kimi əsas məqsədlərə xidmət edir. Bu üç əsas funksiya onları cəmiyyətdə fəaliyyət göstərən dinamik vasitələrə çevirir və dedi-qodunu təkcə folklor kimi deyil, həm də sosial təşkilatlanmanın güclü aləti kimi qiymətləndirməyə əsas verir.

Sosial antropologiya baxımından qeybət və dedi-qodunun önə çıxan öyrədici funksiyası fərdlərin cəmiyyətin nəyi qəbul etdiyini (məsələn, əxlaqi normalar, məqbul davranış-

---

¹ Ramazan Sezgin. "Türk Folklorunda Erkek Dedikodusu", Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi, 1 (2), 2021, s. 137.

² Jacques Derrida. "The Law of Genre", Critical Inquiry. Vol. 7, No. 1. On Narrative, 2008, s. 60.

lar), nəyi rədd etdiyini (məsələn, sosial cəzalar, qınanılan hərəkətlər) təlqin etməkdir. Bu proses sosial uyğunlaşmaya kömək edir. Əyləncə funksiyası da danışılan hekayələrin maraqlı, gülməli və ya qeyri-adi olmasını təmin edir. Bu cəhət dinləyicilərdə emosional reaksiya (gülüş, təəccüb) yaradaraq sosial münasibətləri yüngülləşdirir. Qeybət, şayiə və dedi-qodunun sosial nəzarət funksiyası insanların digərlərinin davranışlarını nəzarət etməsinə səbəb olur. Məsələn, qrup üzvləri “pis davranışları” ifşa etməklə dolayı yolla sosial təzyiqləraradır və norma pozuntularını cəzalandırır.

Qeybət və dedi-qodu folklorun dinamik janrıdır. Təkcə gündəlik söhbət deyil, şifahi ənənənin vacib elementi və sosial münasibətlərin güzgüsüdür.¹ Qeybətlər və dedi-qodular tarixi yaddaşın saxlanmasıda, xalq nağıllarında və ədəbiyyatda özünə yer tapır. Ədəbi mətnlərdə iki əsas funksiya daşıyır:

1. Konflikt yaratmaq
2. Personaj xarakterlərini formalaşdırmaq

Bu cəhətləri ilə qeybət və dedi-qodu, cəmiyyətin mənəvi dəyərlərini və sosial dinamikasını əks etdirən unikal folklor nümunəsidir.

Qeybət və dedi-qodular atalar sözləri, lətifələr və ya rəvayətlər kimi, qısa və mənalı hekayələr şəklində olub, tez ötürülməsi və anlaşılması ilə seçilir. Adətən, konkret personajlara və dramatik süjetə əsaslanır, epik folklorun nağıl,

---

¹ Robert J. Foster. Social Reproduction and History in Melanesia; Mortuary Ritual, Gift Exchange, and Custom in the Tanga Islands. Cambridge University Press, 1995, s. 194.

rəvayət və atalar sözləri kimi janrları ilə qarşılıqlı təsirdədir. Yazılı ədəbiyyatda da süjet qurucu element kimi rol oynayır.¹

Dedi-qodu xalq ədəbiyyatının ən önəmli və ən geniş yayılan janrlarından biridir, başqalarının şəxsi həyatı və özəl işləri barədə danışmağa əsaslanır.² Real hadisələrə söykənsə də, təxəyyül və şişirtmə elementləri də vardır.

Dedi-qodu, qeybət və şayiə şəhər folklorunun bəzi janrlarına mənbə rolunu oynayır. Xüsusilə, şəhər əfsanələrinin formalaşmasına töhfə verir. Hər üçü qeyri-rəsmi şəkildə yaranır və yayıldıqca folklorlaşır, şəhər əfsanələri də dedi-qodu və şayiə kimi başlayıb geniş kütlə tərəfindən qəbul edilir.

Qeybət və dedi-qodu fərdi səviyyədə başlayır, daha sonra təkrarlana-təkrarlana kollektiv xarakter qazanır və şəhər əfsanələri və miflərinə qaynaq olur, hətta onların formasını da alır. Məsələn, ölənlərin diri-diri basdırılması haqqında olan şayiə, daha sonra şəhər əfsanəsinə və qorxu mifinə çevrilir. Bu halda, şayiə və dedi-qodu müasir miflərə və dini inanclara təsir göstərərək uzun müddət xalq arasında söyləndiyi üçün miflərə çevrilir.

Qeybət və dedi-qodu həm informativ (məlumatlandırıcı), həm də performativ (mədəniyyətə yaratmaq məqsədilə) funksiyaları daşıyır. Şifahi ənənənin digər formaları kimi, dedi-qodular da zamanla dəyişərək müxtəlif ictimai və mədəni kontekstlərdə yenidən formalaşır.

---

¹ Maha Zawi. "Gossip as an Instrument of Tragedy in Tess of the D'urbervilles", *International Journal of Linguistics, Literature and Culture (LLC)*, Vol. 5, No. 4, 2018, s. 24-40.

² Ramazan Sezgin. "Türk Folklorunda Erkek Dedikodusu", 2021, 1 (2), s. 135.

Müasir şəhər lətifələrinin bir qismi qeybət və dedi-qodu ilə sıx əlaqəli şəkildə formalaşır. Həm lətifələr, həm də dedi-qodular sosial hadisələri şərh etməklə onlardan əyləncə vasitəsi kimi istifadə edir. Dedi-qodu və lətifələr tez-tez gülüş vasitəsilə sosial problemləri və ya fərdi zəiflikləri ifşa edir. Xalq yaradıcılığında satirik və yumoristik elementlərlə zəngin olan qeybət və dedi-qodu, şəhər lətifələrinin əsas mənbəyidir. Ənənəvi olaraq, bu mövzular gülüş, zarafat və kinayə vasitəsilə təqdim edilir. Bununla yanaşı, dedi-qodularda rast gəlinən şişirtmə və yumoristik elementlər onun lətifə janrından yararlandığını və lətlərə də material verdiyini sübut edir. Xüsusən, siyasi lətifələr cəmiyyətdə yayılan şayiə və dedi-qoduların gülüşlə qamçılanmasıdır.

Bəzi durumlarda, qeybət və ya dedi-qodu atalar sözləri kimi, cəmiyyətin davranış qaydalarını ifadə edir. Hətta bəzi dedi-qodularda hadisəni daha təsirli şəkildə çatdırmaq üçün atalar sözlərindən də istifadə edilir. Rituallar və mərasimlər dedi-qodunun əsas mövzu qaynağıdır. Bəzi durumlarda qeybət və dedi-qodu, mərasimlərin gedişini və iştirakçıların davranışlarını müzakirə etmək üçün istifadə olunur.

Folklor kontekstində, qeybət, dedi-qodu və şayiə şifahi mətnin bir çox növü ilə qarşılıqlı təsirdə inkişaf edərək həm bəzilərinin yaranmasına qaynaq olmuş, həm də bəziləri ilə qarşılıqlı təsirdə zənginləşmişdir. Bunların şifahi ədəbiyyatın digər janrları ilə bağlılığı, folklorun əsas funksiyalarını (sosial normların qorunması, əyləncə və kollektiv yaddaşın formalaşdırılması, variantlılıq və s.) daha da gücləndirir.

Qeybət və dedi-qodu hər təbəqədən insanlar arasında söylənsə də, xüsusilə qadınlar arasında çox yayğındır. Qadınların bu ünsiyyət forması hər zaman cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrində gizli mesajları ötürmək, şikayət və ya təriflərlə şəxsi mövqelərini ifadə etmək vasitəsi olmuşdur. D. Jones,¹ dedi-qodunun qadınların gündəlik ünsiyyətində və sosial əlaqələri gücləndirmədə necə istifadə edildiyini araşdıraraq, qadın dedi-qodusunun daha çox feminist aspektinə diqqət çəkir. Hər nə qədər qeybət, dedi-qodu və şayiə çox vaxt qadınlarla əlaqələndirilsə də, kişilərin də bunlardan yararlandığı bilinməkdədir. Ancaq kişilər daha çox buna söhbət etmək, hal-əhval tutmaq, tənqid etmək, izah etmək desələr də, başqalarının arxasından danışmaq, əslində, qeybət və dedi-qodudur.

7.3. Müasir cəmiyyətdə qeybət, dedi-qodu və şayiə

Elektronika çağının müasir həyatımızın hər sahəsinə sifayət etdiyi bir dövrdə, qeybət və dedi-qodular da əsasən internet saytları və digər elektron cihazlar vasitəsi ilə yayılmaqdadır. Əski şayiə və dedi-qodular müasir cəmiyyətdə sosial əlaqələrdəki rolunu dəyişdirmək və genişləndirməkdə davam edir. Bunun səbəbi, sosial əlaqələrin qloballaşması və texnologiyanın bu əlaqələrdə dominant rol oynamasıdır. Burada başlıca rol müasir media və sosial şəbəkələrin üzərinə düşür

---

¹ Deborah Jones. "Gossip: notes on women's oral culture", *The Feminist Critique of Language: A Reader*, Ed. by, Deborah Cameron, Routledge: Cornwall, 1990, s. 242-251.

ki, bu da dedi-qodunun yayılmasını sürətləndirərək, onun həm müsbət, həm də mənfi təsirlərinin daha qabarıq şəkildə üzə çıxmasını təmin edir. Təbii ki, məsələnin bir də etik və hüquqi cəhətləri vardır. Patricia M. Spacks,¹ qeybət və ya dedi-qodunun müxtəlif mədəniyyətlərdə necə qəbul edildiyini araşdırır və onun mənfi və müsbət aspektlərini təhlil edir. Dedi-qodu bəzi cəmiyyətlərdə sosial nəzarət mexanizmi, bəzilərinə isə əyləncə və zövq alma vasitəsi kimi qəbul edilir. Eyni şəkildə, R. de Sousa² da qeybət və dedi-qodunun əsasən müsbət tərəflərini təhlil edir.

Ancaq burada qeybətin və dedi-qodunun ənənəvi cəmiyyətlərdəki bəzi funksiyalarının hələ də davam etdiyini də qeyd etmək lazımdır. Bunlar ənənəvi cəmiyyətlərdə olduğu kimi, müasir dövrdə də sosial normları qorumaq üçün bir vasitə rolunu oynayır. Şayiə və dedi-qodu siyasi xadimlərin, məşhur xanəndə və artistlərin, şou əhlinin, siyasətçilərin və digər ictimai şəxslərin davranışlarını qiymətləndirməklə onların sosial davranışlarını tənzimləyir, bəzən də onların həyatını alt-üst edir. Özəlliklə demokratik ölkələrdə siyasətçilər və dövlət xadimləri haqqında yaranan şayiə və dedi-qodular, seçki kampaniyasında və hakimiyyət məsələlərində mühüm rol oynayır, hətta siyasətin yönünü təyin edir. Dedi-qodular dan yaranan ictimai qınaq ölkə gündəmini dəyişir və kütləvi linç kampaniyası ilə istənilən effekti yaradır. Təbii ki, bu yalnız demokratik ölkələrdə mümkündür. Avtoritar rejimlərdə

---

¹ Bax. Patricia Meyer Spacks. *Gossip*. New York: Knopf, 1985.

² Ronald de Sousa. "In praise of gossip: Indiscretion as a saintly virtue", *Good Gossip*. Univ. Press of Kansas 1993, s. 25-34.

isə ictimai qınaq olmadığından və ya heç bir effekt göstərmədiyindən, bu cür şayiə və dedi-qodular lokal mühitdə söylənir və əsas vəzifəsi rahatlamağa, içini tökməyə xidmət edir.

Qeybət və ya dedi-qodu edənlər arasında əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, indi də müəyyən bağlar mövcuddur və bunlar onların sosial əlaqələrini və birgə maraqlarını möhkəmlətməyə xidmət edir. Kütləvi informasiya vasitələri ilə “ənənəvi dedi-qodu və şayiə”nin bəzi tərəfləri dəyişmişdir ki, bunların da başında sensasiyalı xəbərlər və şəxsi həyatın ifşasına yönəlmiş söyləntilər gəlməkdədir. Digər tərəfdən, internet və elektron cihazlar şayiə və dedi-qoduya informasiya vasitəsi funksiyasını da əlavə etmişdir.

Qeybət və dedi-qodular sosial media platformalarında və internet forumlarında viral xarakter alır. Eyni zamanda, dedi-qodu internetdə yayılan memlər və şayiələr kimi elektron formaya uyğunlaşdırılaraq folklor janrına çevrilir. Özəlliklə tanınmış biri haqqında yayılan şayiə tipli dedi-qodular, tezliklə onlayn folklor elementinə çevrilir. Bunlara elektron dedi-qodular demək daha doğru olacaqdır. Bu halda, şayiə və dedi-qodu internet mühitində istehza ifadə edən memlər və lətifələrlə əlaqəli şəkildə yayılır. Bu da onun yeni bir folklor kimi daha geniş auditoriyaya çatmasını və yeni formalarda yaranmasını təmin edir.

Müasir qeybətlər, dedi-qodular və şayiələr artıq internet, televiziya proqramları, talk şoular, tabloidlər və digər elektron cihazların yayılma vasitəsidir. Buna görə də müasir media dedi-qoduları kommərsiya məqsədilə istifadə edərək

onlardan qazanc əldə edir. Reklam gəlirləri və abunəçi artımı, qeybət və dedi-qoduların mediada prioritet sahəyə çevrilməsinə səbəb olur.¹ Media tədqiqatlarında dedi-qodunun informasiya və əyləncə vasitəsi kimi rolu müzakirə olunur. Müasir mediada qeybət və şayiə həm kütləvi informasiya vasitəsi, həm də manipulyasiya aləti kimi istifadə olunur. Sosial şəbəkələr, onların ən sürətli və geniş yayılma mühitini təmin edir. Bu platformalar, fərdi və ictimai məlumatların geniş auditoriyalara çatdırılmasını asanlaşdırır. Nəticədə sosial şəbəkələrdə yayılan qeybət və dedi-qodular viral xarakterli olub, sürətlə geniş bir auditoriyaya çatır. Viral xarakterli dedi-qodular əsasən şou adamları və ictimai xadimlər haqqında olanlardır. Sosial şəbəkələrdə yayılan məlumatlar çox vaxt anonim mənbələrdən gəlir və bu, dedi-qodunun doğruluğunu yoxlamağı çətinləşdirir. Eyni zamanda, şəxsi məlumatların geniş yayıldığı şəffaflıq problemlərini də ortaya çıxarır.

Ancaq burada ikili bir durumla qarşılaşırıq ki, bu da müasir media şəbəkələrində qeybət və dedi-qodunun fərdlərin şəxsi brendlərinə müsbət və ya mənfi təsir etməsidir. Məsələn, məşhurlar və ya ictimaiyyətdə tanınan şəxslər haqqında yayılan xəbərlər onların reputasiyasını həm zədələyər, həm də əksinə, gücləndirər bilər. Hər halda, etik və hüquqi məsələlər, şəxsi həyatın qorunması və fərdi hüquqlar dedi-qodu kontekstində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Çünki qeybət və dedi-qodu çox vaxt şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozur. Şəxslər haq-

---

¹ Joshua Meyrowitz. No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior. Oxford: Oxford University Press, 1985.

qında icazəsiz məlumatların yayımlanması, onların hüquqlarının pozulmasına səbəb olur.

Bundan əlavə, bəzi sosial şəbəkələrdə yayılan şayiə və dedi-qodular doğrulanmamış məlumatlardan istifadə etməklə fərdlərin reputasiyasını zədələyir və psixoloji narahatlıq yaradır. Təbii ki, belə olduqda şəxsi məlumatların icazəsiz yayılması, xüsusən də şəhər və böhtan xarakterli xəbərlər hüquqi məsuliyyət doğurur. Bir çox ölkədə bu cür şayiə və dedi-qodulara qarşı hüquqi mexanizmlər mövcuddur. Azərbaycanda isə şayiə və dedi-qodunun hüquqi sərhədləri müəyyənləşdirilmədiyindən, cəza da demək olar ki, yoxdur. Buna baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 147 və 148-ci maddələrində, əgər dedi-qodu və iftira şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətini zədələyirsə, cəza pul cəriməsindən azadlıqdan məhrum etməyə qədər dəyişir.¹ Jurnalistlərin və sosial şəbəkə istifadəçilərinin etik qaydalara riayət etməsi vacib olsa da, qeybət və dedi-qoduların yayılması zamanı çox vaxt buna əməl edilmir.

Qeybət və dedi-qodu müasir cəmiyyətdə həm ənənəvi, həm də rəqəmsal mühitlərdə əhəmiyyətli sosial, mədəni və hüquqi təsirə malikdir. Müasir dedi-qodu və şayiə yayılma vasitələrinə görə daha geniş auditoriyalara çatır və informasiya onun əsas funksiyasına çevrilir. Ancaq fərdi hüquqların qorunması, şəxsi həyatın toxunulmazlığı və məlumatın doğruluğu məsələləri, etik və hüquqi problemlərin qanunla tən-

---

¹ Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Səkkizinci bölmə. Bakı: Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, 2017.

zim edilməməsi, Azərbaycan kimi dövlətlərdə dedi-qodunun və şayiənin nizamlanmamasına gətirib çıxarmışdır.

Hər şeydən əvvəl, bir folklor mətni olan qeybət və ya dedi-qodu, dünya miqyasında son əlli ildə geniş araşdırma mövzusu olmasına baxmayaraq, Azərbaycanda müasir folklorun digər janrları kimi hələ də tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir. Azərbaycan folklor elmində qeybət, dedi-qodu və şayiə hələ ki, şifahi xalq ədəbiyyatının müstəqil janrları və ya janr kimi sistemli şəkildə öyrənilməməsinin bir neçə səbəbi vardır:

Bu mövzunun az öyrənilməsinin əsas səbəbi, dedi-qodunun və qeybətin çox vaxt mənfi və etik baxımdan qeyri-məqbul bir davranış forması kimi qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır. Həmçinin, dini baxışlara görə, dedi-qodu əksərən günah sayılır. Bununla belə, bəzi alimlər bildirirlər ki, istər mövzusu və mənşəyi, istərsə də mahiyyəti və forması baxımından qeybət və dedi-qodu folklorun bir janrı olaraq öyrənilməyə layiqdir.

Bu mövzu ilə bağlı Azərbaycanda indiyə qədər yalnız bir məqalə yazılmışdır. Ancaq həm mövzu baxımından, həm də mahiyyəti və forması üzərə qeybət və dedi-qodu, folklor janrı olaraq öz yerini tapmağı haqq edir. Cəmiyyətin inkişafı və qarşılıqlı əlaqələri üçün dedi-qodu vacib bir sosial funksionu yerinə yetirir, çünki insanlar, qəbul etdikləri məlumatları təhlil edir, şərh edir, bəzəyir və bu şəkildə başqalarına təqdim edirlər.¹ Qeybət, dedi-qodu və şayiə bu mənada, informasiya

---

¹ Hamlet İsaханli ve Aynur Gazanfargizi. “Dedikodu Halkbilim Türü Müdür?”, Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, 2020, s. 131.

mübadiləsinin bir vasitəsi olaraq, sosial şəbəkələrin təbii tərkib hissəsidir.

Türkiyədə qeybət və dedi-qodu araşdırmaları 2000-ci illərin əvvəllərindən başlamışdır. Qeybət və dedi-qodu, sosial münasibətlərin ifadəsi kimi, birgəyaşayış mədəniyyətində mühüm rol oynayır. Cəmiyyətin sosial normlarının qorunmasında və insan münasibətlərinin tənzimlənməsində bir vasitə kimi funksionallıq təşkil edir. Burada, dedi-qodunun məzmunu çox vaxt ictimai davranış qaydalarının tənqidinə və ya təbliğinə yönəlir. Məsələn, bəzi qeybət və dedi-qodular insanlارın xəsisliyi, yalançılığı və ya mənəvi zəifliklərini ifşa etmək məqsədini güdür.

7.4. Fəlsəfi və psixoloji aspektdən qeybət və dedi-qodu

Qeybətin, dedi-qodunun və şayiənin çox yayıldığı Azərbaycan mühitində onun öyrənilməsi, müasir folklorun aktual problemlərindən biri kimi diqqətə layiqdir. Qeybət və dedi-qodu, çoxlarının bəyənmədiyi, ancaq istifadə edilməsində heç bir əngəl olmayan, hər sosial qrupda danışılan bir sosial fenomen olaraq etik və psixoloji tərəflərini özündə birləşdirir. Bununla belə, bu fenomenin yaratdığı problemlər və onun sosial, fəlsəfi, etik və folklorik aspektlərinin tam şəkildə başa düşülməsi hələ də araşdırılmağa ehtiyac duyur. Dedi-qodunun təkrarlanan ifadələri, deyimlər və atalar sözləri ilə əlaqəsi, onun xüsusiyyətlərini folklor hadisəsi olaraq müəyyənləş-

dirir. Bu baxımdan, qeybət, dedi-qodu və şayiənin Azərbaycan folklorundakı xüsusiyyətlərini digər xalqların folklor materialları ilə müqayisə edərək, onun spesifik cəhətlərini üzə çıxarmaq mümkündür.

Qeybətin və dedi-qodunun insan davranışına təsiri və cəmiyyətin strukturundakı rolunun araşdırılması, çoxsaylı elmi ədəbiyyatda diqqətə alınmışdır. Dedi-qodunun psixoloji aspekti ilə bağlı folklor araşdırmaları, xüsusilə Avropada daha çox rast gəlinən bir xüsusiyyətdir. Dünya miqyasında isə, qeybət və dedi-qodu mövzusu sosial, antropoloji, psixoloji, fəlsəfi və mədəniyyətşünaslıq çərçivəsində geniş şəkildə tədqiq olunmuşdur.

Fəlsəfi və psixoloji aspektlərdən də qeybət və dedi-qodu fenomeninə toxunulmuşdur.¹ Müasir fəlsəfi ədəbiyyatda isə dedi-qodunun və şayiənin müzakirəsi nisbətən azdır, çünki əksər iqtisadi və sosioloji araşdırmalar əxlaq normalarının müzakirəsindən qaçır. Buna baxmayaraq, psixoloji qadağalar məsələyə dair qəbul edilmiş normativ şərhlərin əsas orqanı kimi çıxış edir.² Qıscası, qeybət və dedi-qodu, görünüşdə sadə və bəsit bir folklor hadisəsi kimi qiymətləndirilsə də, əslində daha mürəkkəb və çoxşaxəli bir sosial fenomen olaraq araşdırılmağa dəyər bir mövzudur:

1. Qeybət, dedi-qodu və şayiə yalnız sosial bir fenomen deyil, həm də fərdlərin və cəmiyyətin davranışını formalaşdı-

---

¹ Robin Dunbar. "Gossip in Evolutionary Perspective", Review of General Psychology 8 (2), 2004, s. 100-110.

² Jason van Niekerk. "The Virtue of Gossip", South African Journal of Philosophy, Vol. 27 (4), 2009, s. 401.

ran kompleks bir psixoloji, etik və mədəni prosesdir. Onun meydana gəlməsi, insan təbiəti ilə yanaşı, cəmiyyətin dəyərləri ilə də sıx bağlıdır. Bunların fəlsəfi mənşəyi insanın təbiəti, dil və etik dəyərləri ilə əlaqəlidir. Folklorçular qeybəti və dedi-qodunu cəmiyyətdə yaygın olan bir janr kimi öyrənsələr də, sosioloqlar onu insanlar arasındakı mədəni bir akt kimi qiymətləndirirlər. Filosoflar isə dedi-qodunu və şayiəni insanın sosial varlıq kimi özünüifadəsinin bir forması kimi təhlil edirlər. Qeybət və dedi-qodu, insanın sosial xarakterinin bir ifadəsidir, çünki insanlar təbiətən digərləri ilə ünsiyyət qurmağa və başqalarının həyatına maraq göstərməyə meyillidirlər.

2. Dil, qeybət və dedi-qodu vasitəsilə məlumat mübadiləsini təmin edən, həmçinin insanın özünü və başqalarını başa düşməsinə mümkün edən əsas vasitədir. Dedi-qodu, həqiqət və təxəyyül arasındakı sərhəddi müəyyənləşdirərək, insan düşüncəsinin çoxşaxəliliyini əks etdirir. Dilin sosial reallığı yaratmadakı rolu qeybət və dedi-qoduda özünü göstərir. Dedi-qodu vasitəsilə insanlar sosial hadisələri və fərdləri təsvir edir, şərh edir və yeni reallıqlar yaradır. Bu da cəmiyyətin kollektiv təcrübələrini, məna və dəyərləri əks etdirən bir dil formasıdır.

3. Qeybət və dedi-qodu universal əxlaq qaydalarına tam uyğun gəlmir, çünki çox zaman başqalarına ziyan vermək məqsədi güdən niyyətlərdən qaynaqlanır. Qeybət və dedi-qodu böhtan, qeyri-dəqiq və ya zərərli məlumatlar əsasında formalaşarsa, bu, çox zaman emosional zərər verir. Belə hallar, insanlar üzərində psixoloji təsir yaradır, özünəgüvəni azaldır

və narahatlıq yaradır. Bu, dedi-qodunun güc mexanizmi olaraq fərdləri təzyiq altına almasıdır. Eyni zamanda, qeybət və dedi-qodu sosial nəzarəti təmin edərək fərdi davranışları müzakirə edərək cəmiyyətin normativ sərhədlərini üzə çıxarır.

4. Qeybət və dedi-qodu psixoloji təşəkkül baxımından insanların daxili ehtiyaclarını və sosial qarşılıqlı təsirlərini əks etdirir. İnsanlar şayiə və dedi-qodu vasitəsilə sosial qruplarına aid olduqlarını hiss edirlər. Aidiyyət hissini təmin edən dedi-qodu, qrup dinamikalarını gücləndirir. Qeybət və dedi-qodu, fərdlərin özlərini digərləri ilə müqayisə etməsinə və özlərini daha üstün hiss etmələrinə imkan tanıyır. Bu da özünü qiymətləndirməni artırır və şəxsi güvən hissini təmin edir.

5. Şayiə və dedi-qodu çox vaxt insan təbiətindəki maraq və əyləncə ehtiyacını qarşılıyır, xüsusən də qeyri-adi, dramatik və ya sirli hadisələr haqqında danışmaqla fərdlərin diqqətini cəlb edir. Beləliklə, dedi-qodu və şayiə insanların marağını artırır və sosial əyləncə üçün bir vasitə olur. Bundan əlavə, dedi-qodu sosial dəstək və emosional bağların qurulmasında mühüm rol oynayır. İnsanlar səmimi və açıq söhbətlər vasitəsilə emosional yüngülləşmə əldə edirlər. Bu isə həm də qrup dinamikası ilə fərdlər üzərində sosial təzyiq yaradır, çünki insanlar bu vasitə ilə davranışlarını tənzipləməyə və qrupdaxili normativ qaydalara uyğun davranmağa məcbur olurlar.

6. Dedi-qodu və şayiə cəmiyyətdə müəyyən stereotiplərin və qərəzli fikirlərin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır. Kollektiv inanclara çevrilən qeybət və dedi-qodulardan alınan məlumatlar, tez-tez yanlış və ya qeyri-dəqiq olsa da,

stereotiplərin formalaşmasına səbəb olur. Eyni zamanda, dedi-qodu cəmiyyətin yeni fikirləri və ya dəyərləri müzakirə etməsi üçün platforma rolunu oynayır. Bu, həm əski stereotiplərin dəyişməsinə, həm də yeni stereotiplərin meydana gəlməsinə səbəb ola bilər.

Beləliklə, qeybətin və dedi-qodunun fəlsəfi, sosial və psixoloji baxımdan cəmiyyətdəki rolu, onun həm fərdi, həm də sosial səviyyədə kompleks bir fenomen olduğunu göstərir. Fəlsəfi baxımdan, dedi-qodu insanın sosial təbiətini, dil vasitəsilə reallıq yaratmaq qabiliyyətini və əxlaq prinsiplərinə uyğunluğunu əks etdirir.

Qeybətin, dedi-qodunun və şayiənin psixoloji aspekti, əsasən, üçüncü tərəflər haqqında fərdi məlumatların paylaşılmasında özünü göstərir. Dedi-qodu uzun zamandır insan həyatının önəmli bir parçası olmuşdur və qədim dövrlərdən, məsələn, Mezopotamiyadakı şəhərlərdə və pazarlarda geniş şəkildə yayılmışdır. Qədim Yunanıstanda isə, “Odisseyə” və “Ezopun təmsilləri” kimi ədəbi əsərlərdə qeybət hekayələri qeyd olunmuşdur. Ovçu-toplayıcı cəmiyyətlərdə də, dedi-qodu gündəlik həyatın mərkəzində idi. Müasir dövrdə insanların təxminən bir saatını gündəlik olaraq qeybət və dedi-qoduya ayırdıqları təxmin edilir. Bu, fərdi fərqlər olsa da, demək olar ki, hər kəsin dedi-qodu etdiyi anlamına gəlir; gənc və yaşlı,

qadın və kişi, zəngin və kasıb şəxslər, müxtəlif xüsusiyyətlərə sahib olan insanlar.¹

Psixoloji baxımdan yanaşdıqda, qeybət və dedi-qodu həm müsbət, həm də mənfi təsirlər yarada bilər. Müsbət təsirlər arasında fərdlərin aidiyyət hissi, emosional vəziyyəti və sosial əlaqələri dərinləşdirilir. Ancaq, dedi-qodu və şayiə eyni zamanda insanın psixikasına mənfi təsir edə bilər və sosial, emosional zərər yarada bilər. Bu, xüsusən də təhrif edilmiş və ya zərərli məlumatların yayılması nəticəsində psixoloji narahatlığa səbəb olur.

Qeybətin və dedi-qodunun fəlsəfi yanaşımı, insanların sosial varlıq olaraq ünsiyyət qurma və dünyanı başa düşmə tərzini araşdırır. Filosoflar qeybəti və dedi-qodunu insanın etik və sosial davranışlarını formalaşdıran bir fenomen kimi qiymətləndirirlər. Bu, insanın reallığı və doğruluğu necə qəbul etdiyini, dəyərlərini və sosial münasibətlərini necə qurduğunu əks etdirir. Fəlsəfi baxışda dedi-qodu və şayiə, bəzən həqiqətə yaxın və ya həqiqətdən uzaq məlumatların paylaşılması ilə əlaqələndirilir, buna görə də etik suallar doğurur.

Dedi-qodu, həm də dilin və ünsiyyətin sosial baxımdan qurulmasında mühüm rol oynayır. İnsanlar dil vasitəsilə reallığı yaratmaq və başqalarına bu reallığı ötürməkdə, şəxsi düşüncələri və kollektiv inanc sistemlərini formalaşdırmaqda aktivdirlər. Filosoflar, bu cür sosial dil və məlumat mübadiləsinin necə etik dəyərlər və təfəkkür tərzləri yaratdığına diqqət

---

¹ Xinyue Pana, Vincent Hsiaob, Dana S. Nau, and Michele J. Gelfand. "Explaining the Evolution of Gossip", PNAS Psychological and Cognitive Sciences, Vol. 121, No. 9, 2024, (s. 1-9), s. 1.

çəkirlər. Qeybət və dedi-qodunun fəlsəfi təhlilində mübahisələr çox vaxt onun doğruluq, əxlaq və cəmiyyətin normativ sərhədlərinə necə təsir etdiyinə yönəlir.

7.5. Qeybət, dedi-qodu və şayiə. Oxşarlıqlar və fərqlər

Şəhər folklorunun ən çox yayılan janrlarından biri olan və həmən həmən bir-birinin sinonimi kimi işlədilən qeybət, dedi-qodu, şayiə və söz-söhbət əslində bəzi çalarları və mənə yükü ilə fərqli aspektlərə sahibdir. Strukturlarının və formal xüsusiyyətlərinin oxşarlığına baxmayaraq, bu anlayışlar arasında əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur.

İlk öncə qeybətlə dedi-qodu arasındakı fərqlər üzərində durmaq lazımdır. Xalq arasında olduğu kimi elmi ədəbiyyatda da dedi-qodu və qeybət ümumilikdə eyni mənə daşıyan anlayışlar kimi istifadə edilir. Ancaq onların mahiyyəti və funksional xüsusiyyətləri baxımından bir çox özəllikləri vardır:

1. Dedi-qodu və qeybətin ümumi xüsusiyyətləri. Dedi-qodu daha geniş anlayış olub, neytral və ya müsbət məzmun daşıya bildiyi halda, qeybət əsasən mənfi xarakterlidir. Dedi-qodu sosial ünsiyyətin bir forması kimi fərdlərarası münasibətlərin qurulması və sosial əlaqələrin möhkəmləndirilməsi məqsədini daşıyır. Qeybət isə adətən başqalarının arxasınca, onların olmadığı bir mühitdə mənfi və tənqidi xarakterli müzakirələr aparmaqdan ibarətdir.

2. Niyyyət və məqsəd fərqi. Dedi-qodunun məqsədi bəzən sadəcə məlumat paylaşımı və sosial əlaqə qurmaqdır, ancaq qeybət konkret bir fərdin nüfuzuna xələl gətirmək, onu tənqid etmək və ya mənfi rəyə səbəb olmaq məqsədi daşıyır. Buna görə də qeybət, adətən, başqalarını alçaltmaq və ya sosial münaqişələri qızıqdırmaq üçün istifadə olunur. Bu özəlliyinə görə qeybət insanlar arasında günah hesab edilir.

3. Mənəvi və əxlaqi aspektlər. Qeybət mənəvi və əxlaqi baxımdan mənfi bir fenomen kimi qəbul edilir. Dini və əxlaqi mənbələrdə qeybət günah hesab edilir və pislənir. Məsələn, İslam dinində Quran ayələrində və hədislərdə qeybət etmək qadağan olunmuşdur. Burada əsas diqqət edilən məqam dedi-qodunun bütün formalarının deyil, mənfi emosiyalar yaradan və başqalarının şəxsi həyatına müdaxilə edən növlərinin günah hesab edilməsidir.

4. Sosial şəbəkələrdə qeybət, şayiə və dedi-qodunun funksiyası. Müasir dövrdə sosial şəbəkələrin inkişafı ilə birlikdə qeybət, şayiə və dedi-qodu daha geniş yayılan sosial ünsiyyət vasitələrinə çevrilmişdir.

Qeybət və dedi-qodudan ən çox fərqlənən şayiələrdir. Şayiə, faktlara əsaslanan, ancaq əksər hallarda təsdiqlənməmiş və yayıldıqca dəyişən, genişlənən və gerçəklikdən uzaqlaşan informasiyadır. Bu janrın əsas xüsusiyyəti onun qısa mətnlərdən ibarət olması və informasiya axını içərisində müxtəlif əlavə detallar qazanaraq zamanla yeni bir formada yayılmasıdır. Əsasən təsdiqlənməmiş, ancaq cəmiyyətdə geniş yayılan məlumatlardan biri olan şayiə müəyyən bir hadisə,

vəziyyət və ya fakt haqqında söylənən folklorik mahiyyətli təhkiyə şəklidir. Folklor, sosiologiya və psixologiya kimi elmlərin tədqiqat obyektlərindən biri olan şayiənin yaranması və yayılması insanın sosial və emosional tələbatları ilə sıx bağlıdır. Şayiələrin təsirini azaltmaq üçün dəqiq informasiya mübadiləsi və ictimai medianın rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeybət, dedi-qodu və şayiə hətta əfsanələrlə də müştərək özəlliklərə sahibdir. N. DiFonzo və P. Bordia bu terminlərin qarşılıqlı əlaqəsi və fərqləri barədə ətraflı məlumat verərək bildirirlər ki, həm sadə insanlar, həm də bəzi alimlər “şayiə”ni “qeybət” və “şəhər əfsanəsi” ilə səhv salırlar. Onların fikrincə, tələbələr və hətta peşəkar folklorşünaslar bu terminləri bir-birinin əvəzinə istifadə etməyə meyillidirlər. Məsələn, “şayiə” və “qeybət” dedikdə, çoxları bunu eyni məna daşıyan anlayışlar kimi qəbul edir və qalmaqallı, cəlbədicə dedi-qodularla əlaqələndirirlər. Bu da göstərir ki, terminlər arasında hələ də qarışıqlıq mövcuddur.¹

Şayiələrin yaranma səbəbləri müxtəlifdir. T. Shibusataniyə görə, onlar daha çox informasiya qıtlığı və senzura nəticəsində meydana çıxır.² Gizli saxlanılan və ya tamamlanmamış hadisələr – cinayətlər, qəzalar, diplomatik görüşlər və s. haqqında rəsmi məlumatın olmaması, insanların bu boşluğu şayiələrlə doldurmasına səbəb olur. Bu baxımdan, şayiə mövcud faktların qeyri-müəyyən interpretasiyası ilə formalaşır və heç

---

¹ Nicholas DiFonzo & Prashan Bordia. “Rumor, Gossip and Urban Legends”, *Diogenes* 213, 2007, s. 19.

² Tamotsu Shibusatani. *Improvised News: A Sociological Study of Rumor*. New York: The Bobbs Merrill Company, 1966.

bir əsas olmadan uydurulan hekayələrdən fərqlənir. Başqa sözlə ortada fakt var, ancaq onun insanları lazımınca bilgiləndirməməsi nəticəsində şayiə meydana çıxır.

Şayiələr adətən qeyri-müəyyənlik, təhlükə və ya sosial narahatlıq kontekstində yayılır. Onlar insanlara müəyyən bir vəziyyəti anlamaq və potensial riski dəyərləndirmək üçün vasitə rolunu oynayır. Bu fenomen üç əsas sosial diskurs çərçivəsində izah edilə bilər:

Birincisi, kontekst. Şayiənin yaranma şəraiti və psixoloji ehtiyaclar.

İkincisi, funksiya. İnsanların bu şayiəni yaymaqla nə əldə etməyə çalışdıqları.

Üçüncüsü, məzmun. Şayiənin əsasını təşkil edən ifadələr və yayılan məlumatlar.

Beləliklə, şayiələr informasiya boşluqlarını doldurmaq üçün yaranan, dinamik şəkildə dəyişən və sosial mühitin tələblərinə uyğun şəkildə formalaşan təhkiyə janrıdır.

Şayiələr daha çox potensial təhlükə ilə bağlıdır və insanların sosial ehtiyaclarını ödəməyə xidmət edir və sadəcə fərdlər üzərində emosional və qiymətləndirici təsir yaratmağa yönəlir. Sinonim kimi işlədilən qeybət və dedi-qodu isə, adətən, fərdlər və ya sosial qruplar haqqında qiymətləndirici və ya tənqid edici sosial söhbətlərdən ibarətdir.

Şayiələr də müasir dövrdə sosial media platformalarının geniş yayıldığı bir zamanda daha təsirli hal alır və bəzən də cəmiyyətdə müsbət rol oynayır. Özəlliklə internet vasitəsilə şayiələr sürətlə geniş kütlələrə çatır və bu zaman ictimaiyyə-

tin diqqətini həlli vacib olan problemlərə cəlb edir və insanları müəyyən tədbirlər görməyə təşviq edir. Ancaq bununla yanaşı dedi-qoduda olduğu kimi şayiələrin də mənfi tərəfləri var. İlk öncə şayiələr çaşqınlıq və qorxu yaradır. Bir çox halda haqqında danışılan insanların nüfuzuna zərər verir və hətta sosial münaqişələrə səbəb olur.

Dedi-qodu, qeybət və söz-söhbətdən fərqli olaraq, şayiə daha geniş auditoriyaya yayılmaq potensialına malikdir və daha çox cəmiyyətdə qorxu, narahatlıq və çaşqınlıq yaratmaq məqsədilə yayılır. Şayiəni yayan insanlar, adətən, öz iddialarını gücləndirmək üçün müxtəlif strategiyalardan – real və ya uydurma faktlara istinad etmək, nüfuzlu mənbələrə söykənmək, mövcud məlumatları manipulyasiya etmək və digər üsullardan istifadə edirlər. Dedi-qodu dostlar və yoldaşlar arasında sosial əlaqəni gücləndirən bir faktor olsa da, şayiə ictimai təsir gücünə malikdir və geniş miqyasda yayılaraq böyük qruplara təsir edə bilər.

Bu mövzunu bir az da dəqiqləşdirsək belə bir nəticəyə gəlmək olar. Dedi-qodu və qeybətlə şayiə arasındakı fərqlər informasiyanın təsiri ilə ölçülür. Şayiə, ümumiyyətlə, daha neqativ anlamda başa düşülür, çünki cəmiyyətin müəyyən bir hissəsi onu gerçəkliyi olmayan məlumatların ötürülməsi kimi qəbul edir. Adətən, hər hansı bir hadisənin baş verdiyi icmada və ya sosial qrupda yayılan təsdiqlənməmiş xəbərlər şayiə və ya söz-söhbət kimi tanınır. Şayiələr mənbəyi məlum olmayan, təsdiqlənməmiş, ancaq maraqlı və qalmaqallı olması səbəbilə sürətlə yayılan informasiyalardır. Şayiə bəzən “söz-

söhbət” kimi də adlandırılır və kütləvi informasiya vasitələrinin, xüsusilə də internetin meydana çıxması ilə daha geniş yayılma imkanına malik olur. Şayiələrin mövzusu olduqca müxtəlifdir: siyasət, biznes, məişət məsələləri, tanınmış şəxslərin özəl həyatı və s.

Mənbəyi qeyri-müəyyən olan şayiələr çox vaxt “deyirlər ki...”, “kimdənsə eşitdim” və ya “hər kəs belə deyir” kimi qeyri-müəyyən ifadələrlə təqdim olunur.

Şayiələrin yayılmasına əsas səbəb insanların emosional reaksiyalarıdır. Narahatlıq, qorxu, maraq və ümid kimi hisslər şayiələrin formalaşmasına və sürətlə yayılmasına səbəb olur. Şayiələr, əsasən, dramatik və qeyri-adi hadisələrlə bağlı olur. Məsələn, müharibə, iqtisadi böhran və pandemiya dövründə bu cür informasiyaların yayılma ehtimalı artır.

Şayiələrin dinamik xarakteri onların davamlı şəkildə dəyişməsinə səbəb olur. Hər dəfə ötürüldükdə məlumat müəyyən dərəcədə təhrif edilir, yeni elementlərlə zənginləşir və fərqli kontekstlərdə yenidən formalaşır. Bu xüsusiyyətinə görə, şayiələr məzmun baxımından dəyişkəndir və fərqli sosial qrupların təsirinə məruz qalır.

Şayiə və dedi-qodu arasında müəyyən oxşarlıqlar olsa da, onların fərqli xüsusiyyətləri də mövcuddur. Hər iki janr şifahi və ya yazılı şəkildə yayılan məlumatlara əsaslanırsa da, yayılma məqsədi, təsir dairəsi və məzmun baxımından fərqlənir. Fərqli xüsusiyyətlərlə yanaşı şayiə və dedi-qodu arasındakı əsas fərqlər və onların sosial münasibətlərdə rolu da diqqət çəkir. Belə ki, şayiə və dedi-qodu ünsiyyətin qeyri-formal

janrları kimi bir-birinə yaxın anlayışlar olsa da, onların funksiyaları, məzmunu və cəmiyyətə təsiri baxımından mühüm fərqləri vardır. Bu fərqləri aşağıdakı aspektlərdə nəzərdən keçirmək mümkündür:

1. Mövzu və məzmun. Şayiələr adətən ictimai hadisələr, geniş sosial qruplar və ya kütləvi narahatlıq yaradan məsələlər ətrafında formalaşır. Onlar iqtisadiyyat, siyasət, təbii fəlakətlər və ya sosial problemlərlə bağlı ola bilər. Dedi-qodu isə daha çox fərdi həyatla bağlıdır və insanların şəxsi münasibətləri, gündəlik hadisələri və ya sosial statusları haqqında söhbətləri əhatə edir.

2. Məqsəd, təsir və funksiya. Şayiə adətən daha geniş sosial narahatlıq doğuran məsələləri əhatə edir və insanların qeyri-müəyyən vəziyyətlərə reaksiya verməsinə səbəb olur. Dedi-qodu isə daha çox fərdlərin şəxsi həyatına yönəlmiş sosial qiymətləndirmə xarakteri daşıyır. Şayiələr manipulyasiya xarakteri daşıyır və cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə təsir edərək insanlarda təşviş, qorxu və ya ümid hissi oyadır. Onlar ictimai rəyə təsir etmək və informasiya boşluqlarını doldurmaq məqsədilə yayılır. Dedi-qodu isə daha çox sosial əlaqələri möhkəmləndirmək, əyləncə məqsədi güdmək və fərdlər arasında münasibətləri formalaşdırmaq üçün istifadə edilir.

3. Məlumatın yayılma forması və miqyası. Şayiələr geniş ictimaiyyətə yönəlmiş informasiyalar olduğu üçün media, sosial platformalar və kütləvi informasiya vasitələri vasitəsilə sürətlə yayılır. Dedi-qodular isə əsasən məhdud sosial çevrədə – dostlar, ailə üzvləri, iş yoldaşları və tanışlar arasında yayılır.

4. Məlumatın dəqiqliyi və təhrif səviyyəsi. Şayiələr qeyri-müəyyən və təsdiqlənməmiş məlumatlara əsaslanır. Onlar yayıldıqca dəyişir, yeni detallar əlavə olunur və ilkin məzmunundan uzaqlaşır. Dedi-qodular isə məlum hadisələr və ya şəxslər haqqında olub, müəyyən dərəcədə dəqiq olsa da, zamanla fərqli yozumlara və əlavələrə məruz qala bilər.

5. Emosional və psixoloji təsir. Şayiələr, xüsusilə qeyri-müəyyən və stresli vəziyyətlərdə yayıldıqda, insanlarda geniş miqyaslı çaşqınlıq, qorxu, narahatlıq, həyəcan və ya ümid kimi emosional reaksiyalar doğura bilər. Dedi-qodular isə sosial əlaqələrdə müəyyən balans yaratmağa kömək edir, eyni zamanda fərdlər arasında rəqabət və neqativ münasibətlərin formalaşmasına da səbəb olur. Dedi-qodular isə adətən fərdi səviyyədə münasibətləri formalaşdırmaq və sosial əlaqələri gücləndirmək və ya zəiflətmək üçün istifadə edilir.

Beləliklə, şayiə, qeybət və dedi-qodu bir-birinə yaxın janrlar olsa da, onların yayılma məqsədi, təsir dairəsi və məzmunu struktur baxımından fərqləndiyi müşahidə olunur. Şayiə daha çox geniş ictimai diskursun bir parçası kimi çıxış edərkən, dedi-qodu və qeybət əsasən sosial münasibətlərin idarə olunmasında rol oynayan bir ünsiyyət formasıdır.

Buraya qədər qeybət, dedi-qodu və şayiə arasındakı fərqlərə diqqət edildi. Məlum olduğu kimi bu anlayışlar müxtəlif sosial funksiyaları yerinə yetirir. Burada DiFonzo və

Bordianın məqaləsindən istifadə etməklə¹ aşağıdakı bölgünü vermək mümkündür:

- Qeybət. Qrup birliyinin qorunması, güc strukturlarının formalaşdırılması və möhkəmləndirilməsi üçün sosial vasitə rolunu oynayır. Sosial qruplar daxilində münasibətlərin tənzimlənməsinə, qrup normalarının müəyyənləşdirilməsinə və qrup üzvlüyünün möhkəmləndirilməsinə kömək edir.

- Dedi-qodu. Sosial münasibətlərin qurulması və idarə olunmasında mühüm rol oynayır. İnsanlar arasında informasiya mübadiləsinə sürətləndirir, sosial əlaqələrin inkişafına xidmət edir və müəyyən sosial normaları formalaşdırır.

- Şayiə. Adətən qeyri-müəyyən və təhdid edici vəziyyətlərdə yaranaraq insanlara təhlükələri anlamağa və idarə etməyə kömək edən, yoxlanılmamış məlumatların yayılmasını əhatə edir.

Dedi-qodu, şayiə və qeybət sosial ünsiyyətin müxtəlif formaları olub fərdlər və qruplar arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsinə xidmət edir. Onlar fərqli motivlərə və nəticələrə malik olsa da, ümumiyyətlə, təsdiqlənmiş məlumatların yayılması ilə xarakterizə olunur. Nəhayət, bu üç folklor növünün və ya janrının başlıca özəlliklərini aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür:

Qeybətin əsas xüsusiyyətləri kiminsə arxasınca mənfi danışmaq, onun reputasiyasına və ya sosial münasibətlərinə xələl gətirmək məqsədi daşmasıdır. Ancaq qeybət çox vaxt

---

¹ Nicholas DiFonzo, and Prashan Bordia. "Rumor, Gossip and Urban Legends", 2007, 27-28.

tənqid, mənfi şərhlər və hətta böhtandan ibarət olur. Buna görə də qeybətlərdən kimlərisə nüfuzdan salmaq, sosial statusa təsir göstərmək və ya qrup içi güc balanslarını dəyişdirmək məqsədilə istifadə olunur. Ümumiyyətlə, qeybət mənfi xarakter daşıyır, insanlarda narahatlıq, etibarsızlıq və sosial münacişələrə yaranmasına səbəb olur.

Xüsusiyyət	Dedi-qodu	Qeybət	Şayiə
Həqiqilik dərəcəsi	Həqiqət, yarı-həqiqət və ya fərziyyələrə əsaslanır	Çox vaxt tənqid və böhtandan ibarət olur	Yoxlanılmamış, faktiki əsası olmayan məlumatdır
Yayıma forması	Qeyri-rəsmi və gündəlik söhbətlərin bir hissəsi	Qapalı qruplarda və məhdud çərçivədə yayılır	Ağızdan-ağıza keçir və ya sosial media vasitəsilə sürətlə yayılır
Sosial funksiyası	Əyləncə, sosial əlaqə qurmaq, məlumat mübadiləsi	Kiminsə nüfuzuna və statusuna xələl gətirmək	İnformasiya boşluğunu doldurmaq, maraq yaratmaq
Mənəvi və emosional təsiri	Neytral, müsbət və ya mənfi ola bilər	Mənfi təsirli-dir, sosial münacişələrə səbəb ola bilər	Spekulyativ xarakter daşıyır, qorxu və gərginlik yarada bilər

Dedi-qodunun əsas xüsusiyyətləri qeyri-rəsmi olması və başqaları haqqında məlumat mübadiləsi şəklində baş verməsidir. Mövzular şəxsi və ya sosial məsələləri əhatə edir. Dedi-qodular həqiqət, yarı həqiqət və ya fərziyyələrə əsaslanmağa

lər. Əyləncə məqsədi daşıyır, sosial əlaqələri gücləndirir və qrup dinamikasını formalaşdırır. Buna görə də bəzən həssas və qeyri-dəqiq məlumatların yayılması zərərə səbəb olur və kontekstdən asılı olaraq neytral, müsbət və ya mənfi təsirlərə malik olur.

Şayiənin əsas xüsusiyyətləri yoxlanılmamış, ağızdan-ağıza və ya qeyri-rəsmi kanallar vasitəsilə yayılan məlumatlar olmasıdır. Şayiə faktiki və ya təsdiq olunmuş hər hansı bir mənbəyə söykənmir və əsasən informasiya boşluğunu doldurmaq, qeyri-müəyyənlik və ya maraq yaratmaq məqsədilə yayılır. Bəzən ictimaiyyəti çaşdırmaq və ya zərər vermək məqsədi də güdə bilir. Əsasən spekulyativ xarakter daşıyır və gərginlik, qorxu, ümid və ya qeyri-müəyyənlik yaradır.

Bütün bu özəllikləri və fərqli cəhətləri aşağıdakı kimi yekunlaşdırmaq mümkündür:

Nəticə

Şəhər folklorunun yeni janrlarından biri kimi qəbul edilən qeybət, dedi-qodu və şayiə disiplinlərarası yanaşma çərçivəsində – folklorşünaslıq, sosiologiya, dinşünaslıq, etnoqrafiya və psixologiya aspektlərindən təhlil edildikdən sonra bir sıra vacib nəticələrə gəlinmişdir. Qeybət və dedi-qodular bir tərəfdən şifahi ənənə ilə bağlı olub, xalq yaradıcılığının bir parçası sayılır, digər tərəfdən isə sosial münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır:

1. Qeybət, dedi-qodunun və şayiənin sosial funksiyaları və cəmiyyətə təsiri klassik folklor anlayışı içində yer almasa da, şifahi yaradıcılığın mühüm bir hissəsidir və sosial-mədəni münasibətlərin tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Onların öyrənilməsi folklorşünaslıq, sosial psixologiya və mədəniyyətşünaslıq sahələrinə dəyərli məlumatlar təqdim edir.

2. Xalqın gündəlik həyatında və sosial münasibətlərdə qeybət və dedi-qodular həm müsbət, həm də mənfi təsirlərlərə malikdir. Belə ki bu üç tip mətn sosial bağları gücləndirir, insanlar arasında ünsiyyəti artırır, xəbər paylaşımı vasitəsi kimi çıxış edərək yeni məlumatların yayılmasına imkan yaradır və köhnəlmiş adətlərin tənqidində mühüm rol oynayır və sosial dəyişiklikləri stimullaşdırır.

3. Bunların mənfi təsirləri də vardır. Məsələn, qeybət, şayiə və dedi-qodu iş yerlərində və sosial mühitlərdə güvəni və motivasiyanı azaldır. Qərəzli və yalan məlumatların yayılmasına səbəb olaraq insanların psixoloji vəziyyətinə mənfi təsir göstərir və qruplaşmalara yol açır, sağlam münasibətlərin formalaşmasına mane olur. Bütün bu aspektlər nəzərə alındıqda, dedi-qoduların, qismən də qeybətin həm konstruktiv, həm də dağıdıcı təsirləri balanslı şəkildə qiymətləndirilməli və onların cəmiyyətdəki rolu daha dərinədən öyrənilməlidir.

4. Qeybət və dedi-qodular hər bir sosial təbəqədə və cəmiyyətdə mövcud olmuş və mövcud olmağa davam edir. Əski və müasir dövrlərdə dedi-qodu, informasiya ötürmək, münasibətləri tənzimləmək və sosial normaları qorumaq baxımından önəmli funksiyaları yerinə yetirmişdir. Dedi-qoduların funksiyaları cəmiyyətin sosial strukturu, güc münasibət-

ləri və gender rollarına görə fərqli formalarda təzahür edir. Məsələn, kişi mühitində qeybət və dedi-qodu əsasən qarşı cins üzərində nəzarət mexanizmi kimi çıxış edir və cinsi rolların qorunmasına xidmət edir. Bunun tərsi qadınlar arasında isə qeybət və dedi-qodu güc birliyi və sosial yardımlaşma vasitəsi kimi istifadə olunur. Bu kontekstdə qeybətlə dedi-qodu, gender münasibətlərinin öyrənilməsi və sosial qrupların daxili dinamikasını anlamaq baxımından əhəmiyyətli bir mənbə rolunu oynayır.

5. Qeybət, dedi-qodu və şayiə yalnız informasiya paylaşımı deyil, həm də normativ qaydaların qorunması və ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi baxımından funksional bir element kimi çıxış edir. Onun vasitəsilə insanlar sosial normalara uyğun davranmağa təşviq edilir və cəmiyyətin sabitliyini qorunur. Şəhər mühitində və müasir urbanizasiya prosesində qeybət, dedi-qodu və şayiə şəhər folklorunun ən maraqlı janrlarından birinə çevrilmişdir.

6. Folklorşünaslıqda dedi-qodu ictimai münasibətlərin tədqiqində əsas mənbələrdən biri kimi qəbul edilir. Onun dili, strukturu və yayılma yolları müxtəlif cəmiyyətlərin dəyərlərini və inanclarını anlamaq üçün mühüm informasiya daşıyıcısıdır. Bunlar özəllikə rəvayət və miflərdən fərqli olaraq, daha dinamik və dəyişkən xarakter daşıyır, çünki yayılması və formalaşması müasir sosial hadisələrə daha sürətli reaksiya verir.

7. Disiplinlərarası yanaşma çərçivəsində dedi-qoduların və qeybətlərin öyrənilməsi, mədəni proseslərin, folklorik dəyərlərin və insan təbiətinin daha dərinlən anlaşılmasına şərait yaradır. Dedi-qoduların sosial normativlərin qorunması,

mədəni kimliyin formalaşması və kollektiv şüurun inkişafı kimi proseslərdə mühüm rol oynadığı görünür.

Qeybət, dedi-qodu və şayiələr şəhər folklorunun mühüm və tədqiq olunması vacib olan bir janrıdır. Onlar sosial münasibətlərin tənzimlənməsində, informasiya paylaşımında, normativ qaydaların qorunmasında və gender münasibətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə bu cür söz-söhbətlərin yayılma sürəti internet və kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı ilə daha da artmışdır. Bu səbəbdən, folklorşünaslıq, sosiologiya, psixologiya və digər humanitar elmlər dedi-qoduların sosial funksiyalarını və onların cəmiyyətə təsirlərini daha dərinlən araşdırmalıdır.

Şayiə və dedi-qodu sosial ünsiyyətin mühüm elementləri olsa da, onların yayılma məqsədi və təsir dairəsi baxımından mühüm fərqləri mövcuddur. Şayiə daha çox ictimai və sosial hadisələrlə bağlı qeyri-müəyyənlikləri izah etməyə yönəlmiş bir fenomen olduğu halda, dedi-qodu fərdlərarası münasibətlərin qurulması və sosial əlaqələrin möhkəmləndirilməsi prosesində rol oynayır. Bu baxımdan, hər iki janr cəmiyyətin sosial dinamikasına təsir edən mühüm ünsiyyət formalarıdır.

Bu anlayışların dərk edilməsi, insanların sosial münasibətlərdə daha şüurlu davranmasına və yayılan məlumatları tənqid süzgəcindən keçirməsinə kömək edir.

Urban Folklore in a Changing Cultural Paradigm: Legends and Rumors

By Fuzuli Bayat

Extended Summary

Urban folklore, deeply connected to the concept of the city, is a cultural heritage shaped by social conditions, technological progress, and the convergence of diverse social groups. Unlike traditional rural folklore, urban folklore is a dynamic system that rapidly adapts to social and technological changes, emerging from the synthesis of multiple cultural influences. Urbanization, industrialization, digital technologies, and global information flows have given rise to new genres and forms of expression within folklore. Notably, modern trends such as internet folklore, feminist folklore, and market folklore illustrate the transformation of traditional folk traditions. This evolution definitively refutes the notion that folklore is exclusive to rural settings, demonstrating instead its continuous adaptation to urban life.

Modern folkloristics places significant emphasis on urban folklore studies, guided by new paradigms. Social media and mass media, in particular, have become dominant channels for folklore dissemination, shifting its center from rural to urban environments - and ultimately to virtual spaces. Urban folklore is not merely an extension of traditional forms but rather a distinct system shaped by their modification and the evolution of value systems. Without a unified ideology, urban folklore has developed into a polycentric,

multi-layered cultural phenomenon, comprising the unique folklore systems of various social groups.

However, in Azerbaijan, urban folklore has not yet been studied as an independent field, leading to:

1. A lack of collection and systematization of urban folklore samples.

2. Insufficient analysis of the folklore creativity of different social groups.

3. Neglect in studying the visual and virtual dimensions of urban folklore.

Research on urban folklore could significantly advance Azerbaijani folkloristics, propelling it into a new stage of development and contributing to a theoretical framework for modern folklore. This is because urban folklore is a dynamic, ever-evolving phenomenon that involves diverse social groups while being shaped by technology and global cultural exchanges.

Migration to cities and urbanization have introduced a new perspective within oral culture, altering the folklore paradigm. Cities, with their greater economic and financial opportunities compared to villages, have become hubs of cultural attraction. In this environment, people from different regions, with varied religious and ethnic backgrounds, come together to form a unique overarching culture. This culture - a fusion of multiple subcultures - has given rise to distinct folklore traditions for each social group. Over time, these subcultures have merged, laying the foundation for national folklore.

The genres of urban folklore vary depending on a city's geographical features, ethnic composition, socio-economic conditions, historical background, and political environment. Specific forms of expression - such as street art, street musicians and dances, graffiti,

hitchhiking culture, and tourist folklore - are shaped by these factors. However, in Azerbaijan, Central Asia, and other post-Soviet cities, such manifestations have not developed extensively. One key reason is that rural folklore has retained its richness and long remained the primary focus of folklore studies. Additionally, cultural restrictions rooted in national mentality and limited spaces for free self-expression have played a role in hindering their growth.

The 21st century, as the information age, has accelerated advancements in science and technology, giving rise to new communication methods, modes of thinking, and forms of expression. Studying these emerging genres and forms requires more than just folkloristics—it demands interdisciplinary approaches, incorporating methodologies from social anthropology, ethnography, philosophy, history, and psychology. This is because shifts in societal thought and social dynamics are most vividly reflected in urban folklore.

Mythologems play a crucial role in shaping urban folklore. However, in the Azerbaijani context, there is a lack of empirical material for analyzing mythical discourse, mythical knowledge, and newly emerging myths. Mythical discourse permeates many aspects of contemporary global culture and contributes to the formation of new genres. From an urban folklore perspective, modern urbanization and globalization foster the creation of new myths and mythical representations within city life. These myths, shaped by the complexities of urban dynamics, require the reinterpretation and adaptation of traditional mythical structures. Thus, symbols, legends, and myths of the modern city remain a key focus in urban folklore studies.

Contemporary urban folklore consists of narratives, legends, and beliefs that emerge and circulate within urban environments.

Key examples include urban jokes, *meykhana* (a traditional Azerbaijani form of improvised poetry/rap), celebrity rumors, and sensational tales. Among these, urban legends are the most widespread. This genre continuously evolves, adapting to new social and political realities. Urban legends reflect modern-world phenomena, often blending humor, horror, and accounts of extraordinary events.

The primary function of urban legends is to transmit cultural understandings, traditions, values, and collective experiences while serving an educational role. These functions manifest in the thematic and structural variability of the legends. Unlike classical legends, modern urban legends emerge from contemporary social contexts, leading to distinct differences in both theme and narrative form. Although they often incorporate supernatural or paranormal elements, urban legends develop into a cohesive genre with structured plots and characters - akin to epic storytelling - blurring the line between fiction and perceived reality.

UFO myths or legends represent a prominent subset of modern urban folklore, embedding extraterrestrial narratives into public consciousness. These myths function as hyperreal constructs - fabricated from simulacra (copies without originals) and artificial concepts. Over time, so-called "eyewitness accounts" and media-driven narratives attempt to supplant objective reality, persuading audiences of their validity. The UFO phenomenon proliferates through television programs, films, and social media, particularly in the United States, where it is often framed as entertainment or speculative fiction. Conspiracy theories and sci-fi movies further amplify these myths, transforming them into cultural touchstones that challenge the boundaries between fact and fiction.

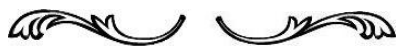
When examined through interdisciplinary lenses - folkloristics, sociology, religious studies, ethnography, and psychology - gossip, rumor, and hearsay emerge as dynamic forms of folk creativity.

As a facet of oral creativity, gossip plays a pivotal role in regulating socio-cultural dynamics. It reinforces social bonds, facilitates communication, and acts as a vehicle for information dissemination. By critiquing obsolete customs and sparking discussions, gossip can drive social change. However, its darker side includes eroding trust in workplaces and communities, fostering divisions through misinformation, and damaging psychological well-being.

While both are tools of social communication, they differ in intent and impact: Rumor arises from uncertainties about public or social events, spreading rapidly as unverified information. It often generates confusion, speculation, and collective anxiety. Gossip is more interpersonal, serving to strengthen (or disrupt) social ties. Though sometimes neutral or even positive, gossip frequently devolves into negativity, fueling conflicts between individuals.

Urban folklore, through legends, UFO myths, and gossip/rumor networks, reflects society's evolving anxieties, curiosities, and social mechanisms. These narratives not only adapt to technological and cultural shifts but also actively shape collective perception, demonstrating folklore's enduring relevance in the modern world.

QAYNAQLAR

Azərbaycan və Türkiyə türkcələrində

ABRAHAMSON, Mark (2003). *Kent Sosyolojisi Küresel Bir Giriş*. Çev. T. Kara. İstanbul: Küre Yayınları.

AKTAY, Yasin (1996). “Kur'an Yorumlarının Hermenötik Bağlamı”, *İslami Araştırmalar*, C.9, Sayı 1-4, s. 78-102.

ALPARSLAN, Salt (2006). *Semboller*. İstanbul: RM Yayınları.

ASLAN, Erkan (2023). “Kent Folkloru Nedir?”, *Kuramsal Yaklaşımlar Işığında Kent Folkloru*. Konya-İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, s. 49-54.

AZƏRBAYCAN MİFOLOJİ MƏTNLƏRİ (1988). Tərtib Edən A. Acalov. Bakı: Elm.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT MƏCƏLLƏSİ (2017). Səkkizinci bölmə. Bakı: Hüquq Ədəbiyyati Nəşriyyatı.

BAKIRCI, Çağrı Mert (2017). *Evrenin Karanlığında Evrimin Işığı*. İstanbul: Ginko Bilim.

BAYAT, Fuzuli (2007). *Türk Mitolojik Sistemi. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*. Cilt: 1. İstanbul: Ötüken.

BAYAT, Fuzuli (2010). *Mitolojiye Giriş*. İstanbul: Ötüken.

BAYAT, Füzuli (2018). “Folklordan Postfolklor”, *Dədə Qorqud*, № 2, s. 39-51.

BORATAV, Pertev Naili (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

ÇEVİK, Mehmet (2015). “Televizyon Dizileri Halk Hikâyelerinin Modern Şekli Midir?”, *Millî Folklor*, Yıl 27, Sayı 106, s.34-46.

CHURCHWARD, James (2000). *Kayıp Kıta Mu*. İzmir: Ege Meta Yayınları.

DEGH, Linda (2005). “Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı”. Çev. S.Gürçayır. *Halkbiliminde Kuramalar ve Yaklaşımlar 2*. Yay. Hazırlayanlar. M. Ö. Oğuz, S. Gürçayır. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s. 342-353.

DERDİÇOK, Nükte Sevim (2023). *Kent ve Kadın: Türk Kültüründe Gün Olgusu*. Çanakkale: Hars Akademi Yayınları.

DUNDES, Alan (2005a). “Halk Kimdir”. Çev.: M. Eki-ci. *Halkbiliminde Kuramalar ve Yaklaşımlar 2*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s. 1-30.

DUNDES, Alan (2005b). “Folklor nedir?”. Çev. G. Aydın. *Millî Folklor*, Sayı 65, s. 127-129.

EBERHARD, Wolfram (2000). *Çin Simgeleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

ERGIN, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı I. Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÖLE, Münir (2016). *Dedikodu*. İstanbul: Alakarga Yayınları.

GÜNGÖR, Erol (2011). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

İSAHANLİ, Hamlet ve Gazanfargizi Aynur (2020). “Dedikodu Halkbilim Türü Müdür?”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı 5*, s. 127-146.

KALKAN, Hatice & DENİZ, Özkan (2021). “Yılan Figürü ve Sembolizm”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10 (3)*, s. 2328-2344.

KIZILDAĞ, Hasan (2020). “WhatsApp’ta Yayılan COVID-19 Mesajları Zincir Mektupların Yeni ve Farklı Bir Biçimi Olabilir mi?”, *Turkish Studies, Volume 15 Issue 4*, s. 667-678.

LEFEBVRE, Henri (2003). *Kentsel Devrim*. Çev. S. Sezer. İstanbul: Sel Yayıncılık.

MUMFORD, Lewis (2007). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*. Çev. G. Koca, T. Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.

ÖNAL, Mehmet Naci (2021). “Efsanelerin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği”, *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1*, s. 70-94.

ÖNDİN, Nilüfer (2016). *Rönesans Düşüncesi ve Resim Sanatı*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

PENTİKAINEN, Juha (2006). “Efsanenin Yapısı ve Fonksiyonu”. Çev. İ.Görkem. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*.Yay. Hazırlayanlar Ö.Oğuz, M.Ekici, N.Özdemir, G.Ö.Eker, S.Gürçayır. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s.363-378.

SAKAOĞLU, Saim (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

SALT, Alparslan (2006). *Semboller*. İstanbul: RM Yayınları.

SARPKAYA, Seçkin; Genç, Aynur (2023). “Tokat’ta Dracula: Tokat Kalesi Ve Dracula’yla İlgili İnanmalar ve Anlatmaların İncelenmesi”, *Kuramsal Yaklaşımlar Işığında Kent Folkloru*. Editör. E. Can. İstanbul: Çizgi Kitabevi, s. 220-232.

SEZGİN, Ramazan (2021). “Türk Folklorunda Erkek Dedikodusu”, *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 1 (2), s. 134-156.

SİVRİ, Medine; AKBABA Canan (2018). “Dünya Mitlerinde Yılan”, *Folklor/Edebiyat, Cilt 24, Sayı 96*, s. 53-64.

SÜMER, Necati (2016). “Dinsel ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Bazı Kültürlerde Yılan”, *The Journal of Academic Social Science Studies, Number 43*, s. 275-288.

TEKİN, Gözde (2020). *Tasarlanmış Mekânlarda Kültürel Miras Aktarımı ve Yeniden Canlandırma: Hamamönü ve Çevresi*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktora Tezi. Ankara, 2020.

YÖNDEMLİ, Fuat (2004). *Tarih Öncesinden Günümüze Yılan*. Ankara: Piramit.

Avropa dillerində

ABBASOVA, Kyzylgul (2023). “The Worldview Foundations of Azerbaijani Cosmogonic and Ethnogenic Myths”, *Alfred Nobel University Journal of Philology (online), № 2 (26/1)*, s. 148-164.

ALTSTADT, Audrey L. (1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Stanford University Press.

ARMOUR, Robert A (2001). *Gods and Myths of Ancient Egypt*. The American University in Cairo Press.

ASSMANN, Jan (2011). *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.

BASCOM, William (1965). "The Forms of Folklore: Prose Narratives", *The Journal of American Folklore* 78, s. 3-20.

BASSO, Keith H. (1996). *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

BAUDRILLARD, Jean (1981). *Simulacres et Simulation*. Paris: Éditions Galilée.

BBC News (2020). "Pentagon releases UFO videos for the record."

BEARDSLEY, Richard K. (1942). "The Vanishing Hitchhiker", *California Folklore Quarterly*, Vol. 1, Iss. 4, s. 303-335.

BEGEL, Egon Ernest (1996). "Kentlerin Doğuşu". Çev. Ö. Arıkan., *Cogito, Kent ve Kültürü*, Sayı 8, s. 7-16.

BEN-AMOS, Dan (1999). *Folklore in Context: Essays*. Hatboro, PA: Folklore Associates.

BENDIX, Regina (1997). *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. Madison: University of Wisconsin Press.

BENNETT, Gillian (1985). "What's 'Modem' about the Modern Legend?", *Fabula*, Vol. 26, s. 219-229.

BERGER, John (2014). *Görme Biçimleri*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

BIEDERMANN, Hans (1994). *Dictionary of Symbols-Cultural Icons & the Meanings Behind Them*. New York: Meridian Printing.

BLANK, Trevor J. (2009). *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*. Utah State University Press.

BOOKER, M. Keith (2006). *Alternate Americas: Science Fiction Film and American Culture*. Praeger.

BOTT, Elizabeth (1957). *Family and Social Network*. Tavistock Publications.

BREMMER, Jan N. (2012). "Myth, Mythology, and Mythography", *The Oxford Handbook of Hellenic Studies*. Ed. B. Graziosi, Ph. Vasunia, G. Boys-Stones, s. 678-686.

BRIGGS, Charles L., and Richard Bauman (1992). "Genre, Intertextuality, and Social Power", *Journal of Linguistic Anthropology* 2, s. 131-172.

BRONNER, Simon J. (2011). *Explaining Traditions: Folk Behavior in Modern Culture*. Lexington: University Press of Kentucky.

BRUNVAND, Jan Harold (1981). *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and their Meanings*. New York: Norton.

BRUNVAND, Jan Harold (1981). *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and Their Meanings*. W. W. Norton & Company.

BRUNVAND, Jan Harold (1984). *The Choking Doberman and Other "New" Urban Legends*. New York and London: W.W. Norton.

BRUNVAND, Jan Harold (1994). *The Big Book of Urban Legends*. New York: Paradox Press.

BRUNVAND, Jan Harold (2012). *Encyclopedia of Urban Legends*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO.

BRUXELLES, Bern, Berlin, Frankfurt/M., New York, Wien, s. 143-154.

BULTMANN, Rudolf K. (1984). *The New Testament and Mythology and Other Basic Writings*. Translation and ed. by Schubert M. Ogden. London: Augsburg Fortress Press.

BULTMANN, Rudolf K. (1988). *Neues Testament und Mythologie: das Problem der Entmythologisierung der neutestamentlichen Verkündigung*. München: C. Kaiser

BULTMANN, Rudolf K. (1961). *Theology of the New Testament*. London: SCM Press.

CASSIRER, Ernst (1953.) *Language and Myth*. Translation Susanne K.Langer. New York: Dover Publications Inc.

CIRLOT, Juan Eduardo (2002). *A Dictionary of Symbols*. Translated by J.Sage. New York: Dover Publications.

CLANCY, S. A. (2005). *Abducted: How People Come to Believe they were Kidnapped by Aliens*. Harvard University Press.

CONDON, Edward U. (1968). *Scientific Study of Unidentified Flying Objects*. Bantam Books.

CONN, Vicki S. (2008). "Editorial Research Rumors as Urban Legends", *Western Journal of Nursing Research*, Vol. 30, No 4, s. 415-416.

COOPER, Jean C. (2008). *An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols*. Slovenia: Thames & Hudson.

CUTTING, James E. (2016). "Narrative Theory and the Dynamics of Popular Movies", *Psychon Bull Rev* No. 23, s.1713-1743.

DAGNALL, Neil, Denovan, Andrew, Drinkwater, Kenneth, Parker, Andrew and Clough, P.J. (2017) “Urban Legends and Paranormal Beliefs: The Role of Reality Testing and Schizotypy”, *Frontiers in Psychology*, 8, Article 942. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00942>

DE CERTEAU, Michel (1984). *The Practice of Everyday Life*. Translated by Steven Rendall. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

DÉGH, Linda (1994). *American Folklore and the Mass Media*. Bloomington: Indiana University Press.

DERRIDA, Jacques (2008). “The Law of Genre”, *Critical Inquiry*. Vol. 7, No. 1. s. 55-81.

DiFONZO, Nicholas and Bordia, Prashan (2007). “Rumor, Gossip and Urban Legends”, *Diogenes* 213, s. 19-35.

DISCH, Thomas (2005). *Mythology and Science Fiction*. USA: The University of Michigan Press.

DORSON, Richard M. (1976). *Folklore and Fakelore: Essays toward a Discipline of Folk Studies*. Harvard University Press.

DUMÉZIL, Georges (1969). *Heur et Malheur du Guerrier. Aspects Mythiques de la Fonction Guerrière chez les Indo-Européens*. Paris: Presses Universitaires de France.

DUMÉZIL, Georges (1970). *The Destiny of the Warrior*. Translation by Alf Hiltebeitel. Chicago: University of Chicago Press.

DUNBAR, Robin (1996). *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*. London: Faber and Faber.

DUNBAR, Robin (2004). "Gossip in Evolutionary Perspective", *Review of General Psychology* 8 (2), s. 100-110.

DUNDES, Alan (1971). "On the Psychology of Legend", In W.D.Hand (Ed.), *American Fink Legend: A Symposium*. Berkeley, CA: University of California Press, s. 21-36.

DUNDES, Alan, & Pagter, Carl R. (1975). *Urban Folklore from the Paperwork Empire*. Austin, Texas: American Folklore Society.

DURKHEIM, Emile (1915). *The Elementary Forms of Religious Life*. Translated by Joseph Ward Swan. London: George Allen & Unwin Ltd.

ELIADE, Mircea (1954). *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*. Princeton University Press.

ELIADE, Mircea (1963). *Myth and Reality*. Translated from the French by W. R. Trask. New York: Harper & Row.

ELIADE, Mircea (1984). "Cosmogonic Myth and Sacred History". *Sacred Narrative. Readings in the Theory of Myth*, Edited by Alan Dundes. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, s. 137-151.

ELLIS, Bill (2007). "The Roots of 'Perspectives on Contemporary Legend'", *The 1960 Rhodes-Livingstone Institute Conference, "Myth in Modern Africa"*, *Contemporary Legend. New Series. Vol. 10*, s. 1-37.

FINE, Gary Alan (1979). "Coke-Lore and Coke Law: Urban Belief Tales and the Problem of Multiple Origins", *Journal of American Folklore, Vol. 92, Iss. 366*, s. 477- 482.

FINE, Gary Alan (1992). *Manufacturing Tales: Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville, TN: University of Tennessee Press.

FINE, Gary Alan, & Turner, Patricia A. (2016). *Whispers on the Color Line: Rumor and Race in America*. Berkeley: University of California Press.

FOSTER, Robert J. (1995). *Social Reproduction and History in Melanesia; Mortuary Ritual, Gift Exchange, and Custom in the Tanga Islands*. Cambridge University Press.

FOX TREE, Jean E. & Weldon, Mary Susan (2007). "Retelling Urban Legends", *American Journal of Psychology*, 120 (3), s. 459-476.

FROG (2018). "Myth", *Humanities*, Vol. 7, No 14, s. 1-39.

GASTER, Theodor H. (1984). "Myth and Story", *Sacred Narrative, Readings in the Theory of Myth*. Ed. Alan Dundes. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, s. 110-136.

GILKEY, Langdon (1968). "Modern Myth-Making and the Possibilities of Twentieth Century Theology." *Theology of Renewal. Vol. 1*. Montreal: Palm Publishers, s. 283-312.

GILROY, Paul (1993). *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

GLUCKMAN, Max (1963). "Gossip and Scandal", *Current Anthropology*, Vol. 4, No. 3, s. 307-316.

GOFFMAN, Erving (1956). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Centre.

GUERIN, Bernard (2003). "Language Use as Social Strategy: A Review and an Analytic Framework for the Social Sciences", *Review of General Psychology* 7 (3), s. 251-298.

GUERIN, Bernard (2004). *Handbook for Analyzing the Social Strategies of Everyday Life*. Reno, NV: Context Press.

HALBWACHS, Maurice (1992). *On Collective Memory*. University of Chicago Press.

HALLAÇ, Ahmet Tacetdin; Kotan, Mehtap Müçük (2023). "Halk İnançlarının Aktarılmasında Sosyal Medyanın Etkisi", *Kuramsal Yaklaşımlar Işığında Kent Folkloru*. Editör. E. Can. İstanbul: Çizgi Kitabevi, s. 144-162.

HAND, Wayland D. (1965). "Status of European and American Legend Study", *Current Anthropology*, Vol. 6, Iss. 4, s. 439-446.

HANDLER, Richard (1986). "Authenticity", *Anthropology Today*, 2(1), 2-4.

HANSEN, William. 2017. "Myth and One-Dimensionality", *Humanities* Vol. 6, No 99, s. 1-12.

HEATH Chip; Bell Chris and Steinberg Emily (2001). "Emotional Selection in Memes: The Case of Urban Legends", *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 81, No. 6, s. 1028-1041.

HODGE, James,L. (1988). "New Bottles – Old Wine: The Persistence of the Heroic Figure in the Mythology of Television Science Fiction and Fantasy", *The Journal of Popular Culture*. Vol. 21, No. 4 s. 37-48.

HYNEK, J. Allen (1972). *The UFO Experience: A Scientific Inquiry*. Ballantine Books.

JAYNE, Walter A. (1962). *The Healing Gods of Ancient Civilizations*. New York: University Books.

JOLLY, André (1920). *Einfache Formen: Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz*. Halle: Niemeyer

JONES, Deborah (1990). "Gossip: Notes on Women's Oral Culture", *The Feminist Critique of Language: A Reader*, Ed. by, Deborah Cameron, Routledge: Cornwall, s. 242-251.

JONES, Louis C. (1944). "Hitchhiking Ghosts in New York", *California Folklore Quarterly, Vol. 3, Iss. 4*, s. 284-292.

JOSEPH, Mali (2003). *Mythistory. The Making of a Modern Historiography*. Chicago: University of Chicago Press.

JUNG, Carl G. and Kerényi, Karoly (1963). *Essays on a Science of Mythology: The Myth of the Divine Child and the Mysteries of Eleusis*. Princeton: Princeton University Press.

KAPCHAN, Deborah (1995). "Performance." In: *Journal of American Folklore*, Vol. 108, No. 430, s. 479-508.

KIBBY, Marjorie D. (2005). "Email Forwardables: Folklore in The Age of The Internet", *New Media & Society*, 7(6), s. 770-790.

KING, Jeremy R., Villarreal Adam R., Soderblom David R., Gulliver Austin F., Adelman Saul J. (2003). "Stellar "Kinematic Groups. II. A Reexamination of the Membership, Activity, and Age of the Ursa Major Group", *The Astronomical Journal*, Volume 125, Issue 4, 2003, s. 1980-2017.

KLINE, Jim (2019). *The Otherworld in Myth, Folklore, Cinema, and Brain Science*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2019.

KLINTBERG, Bengt (1985). "Legends and Rumors about Spiders and Snakes", *Fabula*, Vol. 26, s.274-287.

KOVEN, Mikel J. (2003). "Folklore Studies and Popular Film and Television: A Necessary Critical Survey", *Journal of American Folklore* 116(460), s. 176-195.

LABA, Martin (1979). "Urban Folklore: A Behavioral Approach", *Western Folklore*. Vol. 38, No. 3, Jul., s. 158-169.

LE UTLEY, Francis (2005). "Folklorun Tanımı", Çev. T.S.Özkan, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s. 21-32.

LEEMING, David (1990). *The World of Myth: An Anthology*. Oxford University Press.

LUHMANN, Niklas (1979). *Trust and Power*. Wiley, Chichester.

LUTHI, Max (2006). "Masalın Efsane, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı", Çev. S.Sönmez. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*.Yay. Hazırlayanlar Ö.Oğuz, M.Ekici, N.Özdemir, G.Ö.Eker, S.Gürçayır. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2006, s.349-353.

MEYROWITZ, Joshua (1985). *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. Oxford: Oxford University Press.

NICOLAISEN, Wilhelm F.H. (1985). "Perspectives on Contemporary Legend", *Fabula*, Vol. 26, s. 213-218.

NIEKERK, Jason van (2009). "The Virtue of Gossip", *South African Journal of Philosophy*, Vol. 27 (4), s. 400-412.

NORA, Pierre (1989). "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Representations*, Vol. 26, s. 7-24.

PANA, Xinyue; Hsiaob, Vincent; Nau, Dana S. and Gelfand, Michele J. (2024). "Explaining the Evolution of Gossip", *PNAS Psychological and Cognitive Sciences*, Vol. 121, No. 9, s. 1-9.

PAREDES, Americo (1971). *The Urban Experience and Folk Tradition*. Austin: U Texas P.

PARK, E. Robert (1967). "The City: Suggestion for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment", *The City*. Ed. R. Park, E.W. Burgess, and R.D McKenie. Chicago: U of Chicago P. s. 1-46.

PARK, E. Robert (1967). *On Social Control and Collective Behavior*. Chicago: University of Chicago Press.

PARRINDER, Geoffrey (1971). *World religions from ancient history to the present*. New York: Facts On File

PEEBLES, Curtis (1994). *Watch the Skies! A Chronicle of the Flying Saucer Myth*. Smithsonian Institution Press.

RANDLE, Kevin D. (1997). *Roswell UFO Crash: What They Don't Want You to Know*. Avon Books.

RANJHEN, Mannat (2024). "Evolution of Urban Myths and Legends in the Digital Age", *International Journal of Novel Research and Development, IJNRD*, Vol. 9, Issue 1, s. 19-27.

RETIEF, F. P. ve CILLIERS, L. (2005). "Snake and Staff Symbolism and Healing", *Acta Theologica* 7, s. 189-199

RICOEUR, Paul (1976). *Interpretation Theory. Discourse and the Surplus of Meaning*. Fox Worth: Texas Christian University Press.

ROSNOW, Ralph L., Esposito, James L., & Gibney, Leo (1988). "Factors Influencing Rumor Spreading: Replica-

tion and Extension”, *Language and Communication*, Vol 8. Issue 1, s. 29-42.

ROSNOW, Ralph L., Yost, John H., & Esposito, James. L. (1986). “Belief in Rumor and Likelihood of Rumor Transmission”, *Language and Communication*, Vol. 6, Issue 3, s. 189-194.

SANDERS, Julie (2008) *Adaptation and Appropriation. New Critical Idiom Series*. London: Routledge.

SHIBUTANI, Tamotsu (1966). *Improvised News: A Sociological Study of Rumor*. New York: The Bobbs Merrill Company.

SIKALA, Anna-Leena (2002). “The Singer Ideal and the Enrichment of Poetic Culture: Why Did the Ingredients for the Kalevala Come from Viena Karelia?”, *In the Kalevala and the World’s Traditional Epics*. Edited by Lauri Honko. Helsinki: Finnish Literature Society, s. 26-43.

SIKALA, Anna-Leena (2012). “Myths as Multivalent Poetry. Three Complementary Approaches”, *Mythic Discourses. Studies in Uralic Traditions*. Edited by Frog, Anna-Leena Siikala and Eila Stepanova. Helsinki: Finnish Literature Society, s. 17-39.

SINGER, Irving (2008). “Introduction: Philosophical Dimensions of Myth and Cinema.” *Cinematic Mythmaking: Philosophy in Film*. Massachusetts: MIT Press Books, s. 7-13.

SMITH, Anthony (2009). *The Cultural Foundations of Nations*. Oxford: Blackwell.

SOJA, Edward W. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford: Blackwell Publishing.

SOUSA, Ronald de (1993). "In Praise of Gossip: Indiscretion as a Saintly Virtue", *Good Gossip*. Univ. Press of Kansas, s. 25-34.

SPACKS, Patricia Meyer (1985). *Gossip*. New York: Knopf.

SUTTON, Thomas C. and Sutton, Marilyn (1969). "Science Fiction as Mythology." *Western Folklore*. Vol. 28, No 4. (October), s.230-237.

TANGHERLINI, Timothy R. (1990). "It Happened Not Too Far from Here...: A Survey of Legend Theory and Characterization", *Western Folklore* Vol. 49, No. 4, s. 371-390.

TANGHERLINI, Timothy R. (1999). "Los Angeles Intersections (Folklore and the City)", *Western Folklore*, Vol. 58, No. 2, s. 99-106.

TARZIA, Wade (2011). "Mythology", *Storytelling an Encyclopedia of Mythology and Folklore*. Volume 1-3. Edited by Josepha Sherman. New York: M.E. Sharpe, Inc., s. 322.

TELOTTE, J. P. (2001). *Science Fiction Film*. Cambridge University Press, 2001.

THE NEW YORK TIMES (2020). "No Longer in Shadows, Pentagon's U.F.O. Unit Will Make Some Findings Public.

TUAN, Yi-Fu (1994). "The City and Human Speech", *American Geographical Society of New York*, 144-151.

TUCKER, Elizabeth (2005). *Campus Legends: A Handbook*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO.

TURCOT, Laurent (2010). "Promenades et flâneries à Paris du XVIIIe au XXIe siècles. La marche comme construction d'une identité urbaine", *Marcher en Ville. Faire Corps, Prendre Corps, Donner Corps aux Ambiances Urbaines*. Ed. Rachel Thomas. Paris: Archives Contemporaines, s. 65-84.

VANSINA, Jan (1985). *Oral Tradition as History*. Madison: The University of Wisconsin Press.

WARDLE, Claire & DERAKHSHAN, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*. Council of Europe Report.

WARSHAVER, Gerald (1983). "Urban Folklore", *Handbook of American Folklore*. Ed. Richard M. Dorson. Bloomington: Indiana UP, s. 162-171.

WEBER, Max. *Kent*. Çev. V. A. Coşar. Ankara: Dörlion Yayınları, 2022.

WHITE, Hayden. (2000) "Catastrophe, Communal Memory and Mythic Discourse: The Uses of Myth in the Reconstruction of Society." In Bo Strath, (ed.), *Myth and Memory in the Construction of Society*. Bruxelles, Bern, Berlin, Frankfurt/M., New York, Wien, s. 143-154.

WIRTH-NESHER, Hana (1996). *City Codes: Reading the Modern Urban Novel*. Cambridge: Cambridge UP.

ZAWI, Maha (2018). "Gossip as an Instrument of Tragedy in Tess of the D'urbervilles", *International Journal of Linguistics, Literature and Culture (LLC)*, Vol. 5, No. 4, s. 24-40.

ZILBERMAN, Yael (2012). "Nostalgia in Oral Histories of Israeli Women", *CLCWeb: Comparative Literature and Culture Volume 14 Issue 4. December*, 1-12.

Rus dilində

АНЦИФЕРОВ, Николай Павлович (1924). *Быль и Миф Петербурга*. Пг.: Брокгауз-Ефрон.

АНЦИФЕРОВ, Николай Павлович (1925). *Пути Изучения Города Как Социального Организма. Опыт Комплексного Подхода*. Ленинград: Сеятель Е.В.Высоцкого.

БАЖКОВА, Е. В. (2003). “Городские Граффити”, *Современный Городской Фольклор*. Составители: А.Ф. Белоусов, И.С. Веселова, С.Ю. Неклюдов. Москва: РГГУ, 2003, s. 430–449.

БАРАНОВ, Евгений Захарович (1928). *Московские Легенды*. Вып. 1. Москва: Мосполиграф.

БЕЛОУСОВ, Александр Федорович (1987). *Городской Фольклор : Лекция Для Студентов-Заочников*. Таллинн: Пед. Ин-т им. Э. Вильде, 1987.

БОГАТЫРЕВ, Пётр Григорьевич (1971). “Фольклор как особая форма творчества”, *Вопросы Народного Творчества*. Москва: Искусство, s. 369-383.

ГЛАДКОВ, О. Б. (2012). “Мифологизация Общественного Сознания в России Конца XX – начала XXI века”, *Среднерусский Вестник Общественных Наук*, № 1 (22), s. 14-20.

ГУРЕВИЧ, Павел Семёнович (1998). “Проблемы Субкультуры в Современной Западной Социологии”, *Социологические Исследования*. №10, s. 16-28.

ДМИТРИЕВА, С. И. (2005). “Мифологические Представления Русского Народа в Прошлом и Настоящем (Бы-

лички и Рассказы об НЛО)”, *Современная Российская Мифология. Сост. М. В. Ахметова*. Москва: РГГУ, s. 133-158.

КЫЗЛАСОВ, Леонид Романович (1992). *Очерки по Истории Сибири и Центральной Азии*. Красноярск: Изд-во Краснояр. Ун-та.

КРЫЛОВА, Мария Николаевна (2021). “Мифы об Инопланетянах в Современном Информационном Пространстве: Симулякры и Фейки”, *Studia Humanitatis*, № 2, s. 1-13.

ЛОТМАН, Юрий Михайлович (1993). “Блок и Народная Культура Города”, *Лотман М. Ю. Избранные Статьи. Т. 3*. Таллинн: Александра, s. 185-200.

МАТВЕЕВА, Сьюзен (1987). “Субкультуры в Динамике Культуры”, *Субкультурные Объединения Молодежи*. Москва, s. 16-23.

НЕКЛЮДОВ, С.Ю (1995). “После фольклора”, *Живая Старина*, № 1, s. 2-4.

НЕКЛЮДОВ, Сергей Юрьевич (2003). “Фольклор Современного Города”, *Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С.Ю.Неклюдов*. Москва: Российский Государственный Гуманитарный Университет, s. 5-21.

НЕКЛЮДОВ, Сергей Юрьевич (2008). “Фольклористика: Взгляд Извне и Взгляд Изнутри”, *Фольклористика в Контексте Наук о Традиционной Духовной Культуре. Вопросы Теории и Методологии. Сборник Материалов Тематического Блока XIV Международного Съезда Славистов*.

Македония, Охрид, Сост. А.С. Каргин, А.В. Костина. Москва: ГРЦРФ, s. 53-65.

ОГУРЦОВ, А. П. (2010). “Симулякр”, *Новая Философская Энциклопедия*. Т. 3. Москва: Мысль, s. 542-544.

ПАНКРАТОВА, Александра Владимировна (2018). “Миф и Симулякр как Противоположные Категории”, *Манускрипт, № 11-2 (97)*, s. 283-288.

ПОТАНИН, Григорий Николаевич (1881). Очерки Северо-Западной Монголии, *Вып.* 2, Санкт- Петербург: Типография В. Киршбаума.

РОМАНЧУК, Любовь Анатольевна; Дябина Владислава Николаевна (2024). “Социальные и Культурологические Корни Инопланетного Мифа. Образы Пришельцев в Киномифах и Литературе”, *Universum: Филология и Искусствоведение: Электрон. научн. журн, 2(116)*, s. 4-11.

САНАРОВ, В. И. (2005). “НЛО и НЛОнавты в Свете Фольклористики”, *Современная Российская Мифология. Сост. М. В. Ахметова*. Москва: РГГУ, s. 159-172.

СМИРНОВА, Евгения Валерьевна (2010). “Устойчивые Мотивы Сюжета ‘Геопатогенная Зона’ в Городской Легенде”, *Вестник Челябинского Государственного Университета, № 21 (202)*. Филология. Искусствоведение. Вып. 45, s. 114-119.

Современный Городской Фольклор (2003). Составители: А.Ф.Белоусов, И.С.Веселова, С.Ю.Неклюдов. Москва: РГГУ, 2003.

Современный Городской Фольклор (2014). Минск: БГУ.

Современный Городской Фольклор (2014): Жанровый Состав, Сущностные Характеристики. Составители: О. В. Приемко, Т. А. Морозова, Т. В. Лукьянова, О. И. Полукошко. Минск: БГУ, s. 7-8.

СТРАТЕН, Володимир Васильович (1927). “Творчество Городской Улицы”, *Художественный Фольклор*. Вып. 2-3. Москва, s.144-170.

Субкультуры и Этноты в Художественной Жизни (1996). Отв. ред. К.Б. Соколов. СПб.

ШУЛЬГА, Надежда Викторовна (2013). “Мифотворчество в Средствах Массовой Информации”, *Концепт. Научно-Методический Электронный Журнал*, № 03, s. 1-10.

ШУМОВ, К. Э., ЛБАНЬКИНА Е. В. (2003). “Фольклор и обряды туристов”, *Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С. Ю. Неклюдов*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, s. 103-122.

ЩЕПАНСКАЯ, Т. Б. (2003). “Традиции Городских Субкультур”, *Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С. Ю. Неклюдов*. Москва: Российский Государственный Гуманитарный Университет, s.27-33.

İnternet Qaynaqları

URL-1: Секачева, Е. Р. “Городской Фольклор Как Феномен Массовой Городской Культуры Начала XX в.”, s. 1-6, file://D:\Работа_НЕБ\ninvestnik\Проба\5.html

URL-2: apelasyon.com/Yazi/290-mitolojik-yaratiklar
URL-3: eminhoca.blogcu.com/dogon-kabileleri-ve-sirius/7096922
URL-4: <https://onedio.com/.../mitolojik-olduguna-inanilan-tuhaf-ve-efsanev>.

URL-5: <https://onedio.com> › Sanat

URL-6: <https://eksisozluk.com/kristal-kafatasi--73509>

URL-7: <https://ro-ro.facebook.com/470758379610595/photos/...ve.../627718910581207/>;

URL-8: <https://www.ntv.com.tr> › Sanat Haberleri

URL-9: www.hurriyet.com.tr/.../gobeklitepede-yeni-bulgulara-rastlandi-408.

URL-10: <https://www.snopes.com/fact-check/2011/>

URL-11: <https://www.snopes.com/2011/03/10/what-are-urban-legends/>

URL-12: https://en.wikipedia.org/wiki/Urban_legend

URL-13: <https://7universum.com/ru/philology/archive/item/>

URL-14: [https://en.wikipedia.org/wiki/UFO_\(British_TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/UFO_(British_TV_series))

URL-15: https://www.google.com/search?as_eq= wikipedia&q=%22UFO%22+British+TV+series

URL-16: <https://www.facebook.com/ufologiya/photos/yeni-il-gec%C9%99si-uno-fenomeni>

URL-17: <https://www.google.com/search?q=T6vratdadedi-kodu> (İstifadə tarixi: 14.03.2024)

URL-18: www.bogazgazetesi.com.tr/yazar/3668-suheyl-yildizi

URL-19: www.yachtturkiye.com/.../kutup-yildizi-polaristen-yon-tayini.html

URL-20: www.gizemligercekler.com/dogonlarda-sirus-gizemi/

URL-21: www.gizemligercekler.com/kristal-kafatasi-gercek-mi/

URL-22: yavuztellioglu.blogspot.com/.../turk-kultur-tarihinde-siriusun-onem...

URL-23: [https://tr.wikipedia.org/wiki/Mavi_Balina_\(oyun\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Mavi_Balina_(oyun))

URL-24:

<https://www.bbc.com/turkce/articles/cpw52d981pko>

URL-25: Unit 2 Urban Folklore. Indira Gandhi National Open University, New Delhi, 2021, <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/84001/1/Unit-2.pdf> (İstifadə tarixi: 26.02.2025)

URL-26: Xan Henderson Creation and the Afterlife: Comparing Enuma Elish and Popol Vuh 2-2 Journal: Creation and the Afterlife, 2023, <https://www.coursesidekick.com/arts-humanities/1752725> (İstifadə tarixi: 26.02.2025)

**Dəyişən mədəniyyət paradiqmasında
şəhər folkloru: əfsanələr və dedi-qodular. I cild.** Bakı, Elm
və təhsil, 2025, 304 səh.

Nəşriyyat direktoru:
Ülya Məmmədli

Nəşriyyat redaktoru:
Vüsal Abiyev

Kompüter tərtibçisi:
Məmmədova Vildan

Kağız formatı: 60/84 1/16
Mətbəə kağızı: №1
Tirajı: 150

*Kitab Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun
Kompüter Mərkəzində yığılmış, səhifələnmiş,
“Elm və təhsil” NPM-də ofset üsulu ilə
hazır deopozitivlərdən çap olunmuşdur.*